

T.C.
MİMAR SİNAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
TÜRK İSLAM SANATLARI PROGRAMI

18. YÜZYIL OSMANLI KÜLLİYELERİNDEKİ ÜSLUP DEĞİŞİKLİKLERİ

Yüksek Lisans Tezi

99869

Hazırlayan
98600015 AYTÜL PAPILA

Danışman
PROF.DR. GÖNÜL CANTAY

T.C. YÖKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İSTANBUL -2000

..... Aytül PAPİLA tarafından hazırlanan

.....
18.Yüzyıl Osmanlı Külliyyelerindeki Uslup
Değişiklikleri

..... adlı bu çalışma jürimizce

Y. Lisans Tez / ----- Eser Metni
olarak kabul edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 12 / 07 / 2000

(Jüri Üyesinin Ünvanı, Adı - Soyadı ve Kurumu) :

İmzası :

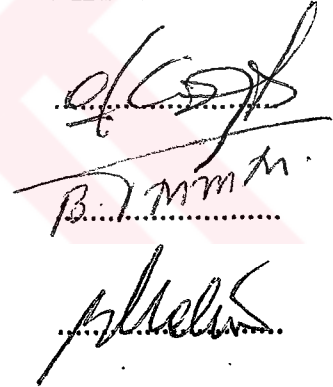
Jüri Üyesi : Prof.Dr.Gönül CANTAY (D)

Jüri Üyesi : Prof.Dr. Baha TANMAN
(İ.Ü.Öğr.Üy.)

Jüri Üyesi : Doç.Dr.Banu MAHİR

Jüri Üyesi :

Jüri Üyesi :

The image shows three handwritten signatures in black ink. The first signature is for Prof. Dr. Gönül Cantay, the second for Prof. Dr. Baha Tanman, and the third for Doç. Dr. Banu Mahir. The signatures are written in a cursive style.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ	vi
ÖZET	vii
SUMMARY	iv
ŞEKİL LİSTESİ.....	xi
EK LİSTESİ	xiv
BÖLÜM 1. GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 2: OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN 18. YÜZYILDAKİ TOPLUMSAL, EKONOMİK VE SİYASİ DURUMU.....	4
BÖLÜM 3: KÜLLİYE KAVRAMI VE OSMANLI TOPLUMSAL YAŞAMINDAKİ YERİ	7
3.1.Külliye Kavramı ve Osmanlı Toplumundaki Yeri.....	7
3.2.Osmanlı Vakıf Sistemi	8
3.3. Vakıf Kurumları Olarak Külliyelerin İnşa Edilme Nedenleri.....	9
3.3.1 Kültürel Nedenler	9
3.3.2 Ekonomik Nedenler.....	10
3.3.3 Toplumsal Gereksinimler	11
3.3.4 Kişisel Nedenler	11
BÖLÜM 4: TÜRK KÜLLİYE MİMARİSİNİN GELİŞİMİ	12
4.1 Anadolu Türk Mimarisinde Külliyeler.....	12
4.2 Osmanlı Külliye Mimarisi.....	14
4.2.1 Erken Osmanlı Külliyesi	15
4.2.2 Klasik Dönem Külliye Mimarisi	17
4.2.2.1 Erken Klasik Dönem Külliye Mimarisi	17

4.2.2.2 Klasik Dönem (Mimar Sinan Dönemi) Külliye Mimarisi	19
4.2.2.3 Geç Klasik Dönem Külliye Mimarisi (17. Yüzyıl).....	22
BÖLÜM 5: 18. YÜZYILDA İSTANBUL'UN TOPLUMSAL YAPISI	24
5.1 Sur İçi	24
5.2 Eyüp	26
5.3 Üsküdar	27
BÖLÜM 6: 18. YÜZYIL KÜLLİYELERİ	29
6.1 Sultani Külliyeleer	29
6.1.1. 18. Yüzyılda İnşa Edilen Sultani Külliyeleer.....	29
6.1.1.1. Nuruosmaniye Külliyesi.....	29
6.1.1.2. Laleli Külliyesi.....	37
6.1.1.3. Sultan I. Abdülhamid (Hamidiye) Külliyesi	45
6.1.1.4. Selimiye Külliyesi.....	50
6.1.2 18. Yüzyılda Yeniden İnşa Edilen Sultani Külliyeleer.....	58
6.1.2.1. Fatih Külliyesi Camii	58
6.1.2.2 Eyüp Sultan Camii	62
6.1.3. Saltanat Ailesi İçin İnşa Edilen Külliyeleer.....	69
6.1.3.1 Yeni Valide Külliyesi, Üsküdar	69
6.1.3.2 Ayazma Külliyesi.....	78
6.1.3.3 Zeynep Sultan Külliyesi.....	85
6.1.3.4 Şebsefa Kadın Külliyesi.....	89
6.1.3.5 Beylerbeyi Külliyesi.....	91
6.1.3.6 Mihrişah Valide Sultan Külliyesi.....	97
6.1.3.7 Şah Sultan Külliyesi.....	102
6.2 Şahıs Külliyeleeri.....	106
6.2.1 Cami Külliyeleeri.....	106
6.2.1.1 Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi.....	106
6.2.2 Medrese Külliyeleeri.....	114
6.2.2.1. Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi.....	114
6.2.2.2. Feyzullah Efendi Külliyesi, Fatih	117
6.2.2.3. Çorlulu Ali Paşa Külliyesi, Divanyolu.....	120

6.2.2.4 Ahmediye Külliyesi	124
6.2.2.5 Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Külliyesi.....	131
6.2.2.6 Kaptan-ıDerya İbrahim Paşa Külliyesi	138
6.2.2.7 Seyyid Hasan Paşa Külliyesi.....	140
6.2.2.8 Beşir Ağa Külliyesi, Cağaloğlu.....	144
6.2.2.9 Koca Ragıp Paşa Külliyesi.....	148
BÖLÜM 7. 18. YÜZYIL KÜLLİYELERİNİN, PLAN ŞEMASI VE ÜSLUP	
DEĞİŞİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	152
7.1. 18. Yüzyıl Külliyelerinin Yapılış Amaçları.....	152
7.2. 18.Yüzyıl Külliyelerinin Plan Şemaları Açısından İncelenmesi	152
7.3.18.Yüzyıl Külliyelerinde Fonksiyonel Yapı Planlaması.....	153
7.4.18. Yüzyıl Külliyelerinin Cephe Anlayışları.....	156
7.5.18. Yüzyıl Külliyelerinde Mekan ve Süsleme	158
7.6 18. Yüzyıl Külliyelerinin Şehircilik Açısından Önemi.....	158
SONUÇ	160
EKLER	
KAYNAKLAR	

ÖNSÖZ

Osmanlı toplumu, 18.Yüzyıl başında, bir değişim süreci içine girmiştir. Bu süreç, Osmanlı toplumunun ekonomik ve sosyal yapılarının, zaman içerisinde eskimesi ve hızla değişen Batı dünyası ile rekabet edememesi nedeniyle başlamıştır.

Osmanlı toplumu, değişim sürecinde, kendine, yeni bir hedef çizmiştir. Bu hedef, savaşlarda mağlup olunan ve ekonomik olarak gün geçtikçe bağımlı olunan Avrupa Uygarlığı'dır.

Batı uygarlığının dünya egemenliği, bu yüzyılda Avrupa'yı ziyaret eden Osmanlılarca incelenmiş ve değişim sürecinin planları çizilmeye çalışılmıştır. Osmanlı ve Avrupa toplumları arasındaki en büyük farkın "zihniyet" ve "yaşama bakış" olduğu henüz ortaya konmadığı için, değişimler, yüzeysel ve zorlama olmuştur. Toplumun tutucu kesimleri, bu sürecin işleyişinde, yüzyıllar boyunca engel oluşturmuşlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun değişim süreci, ekonomik ve toplumsal alt yapıda olduğu kadar, sanatta da kendini göstermiştir. Osmanlı sanatı, önceleri sultanların eliyle, daha sonraları, toplumun üst düzeyindeki kişilerin yaptırdığı yapılarda, geleneksel üslubundan uzaklaşmaya başlamıştır.

Bu tez çalışmasının amacı ise, bu sürecin başlangıcı olan 18. Yüzyılda, Osmanlı mimarisinde önemli yeri olan külliye planlaması ve yapısında oluşan değişiklikleri ve bu değişimin şehir dokusuna yansımalarını incelemektir.

Bu çalışmam süresince bana destek olan sevgili babam, ailem, ablam Berrin, sayın Prof.Dr. Gönül Cantay ve sayın Yard. Doç. Dr. Hale Tokay'a sonsuz teşekkürlerimle.

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyılda başlayan Batılılaşma süreci, Klasik Osmanlı sanatının geleneksel biçimleri ve tasarım üslubunu değiştirmeye başlamıştır. Osmanlı toplumunun tarihsel, ekonomik ve toplumsal durumunun bir sonucu olan bu süreç, çeşitli etkenler altında biçimlenen yeni bir üslup ortaya çıkarmıştır.

Bu tez çalışmasında, Osmanlı mimarisindeki külliye yapılarının 18. Yüzyıl içindeki değişimi incelenmiştir. Çalışmanın giriş bölümünde, Batılılaşma ve Barok üslubun geçmişine kısa bir göz atılmıştır.

İkinci bölümde, Osmanlı İmparatorluğu'nun batılılaşmaya yönelten toplumsal ve siyasi nedenler incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, külliye kavramı incelenmiş, bu kavramın Osmanlı “Vakıf Sistemi” ile ilişkisi vurgulanmış, Osmanlı toplumunda, külliyelerin inşa nedenleri üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölümde, Türk mimarisinde külliye planlaması ve gelişimi, dönemlere göre incelenmiştir. Bu amaçla, Türk sanatı, Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Sanatı ve Osmanlı Sanatı olarak iki bölüme ayrılmıştır. Osmanlı Öncesi Türk Sanatı'nda, Türklerin Anadolu'ya gelmelerinden sonra ortaya çıkan külliye kuruluşları, Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi ile birlikte, kuruluş ve fonksiyonel yapı planlamaları açısından incelenmiştir. Osmanlı Sanatı, Erken Osmanlı Dönemi ve Klasik Osmanlı Dönemi olarak (Erken Klasik, Klasik ve Geç Klasik alt başlıkları ile) bölümlere ayrılarak incelenmiştir.

Beşinci bölümde, İstanbul'un 18. Yüzyıldaki toplumsal yapısı ve şehir kuruluşu, külliye inşaatının yoğunlaştığı, Sur İçi, Eyüp ve Üsküdar Semtleri ile birlikte açıklanmıştır.

Altıncı bölümde, 18. Yüzyıl'da İstanbul'da inşa edilen külliyeler, banisine göre, Sultan Külliyesi ve Şahıs Külliyesi olarak gruplandırılmıştır. Sultan Külliyesi de, 18. Yüzyılda inşa edilenler ve 18. Yüzyılda yeniden inşa edilenler olmak üzere iki alt gruba, Şahıs külliyesi ise, cami külliyesi ve medrese külliyesi olmak üzere iki alt gruba ayrılarak incelenmiştir. Bu gruplandırmada amaç, külliye planlamasında en önemli etki olan ihtiyaç ve fonksiyonel yapı planlaması arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaktır.

Yedinci bölümde, 18. Yüzyıl külliyesi, külliye kuruluşu ve fonksiyonel yapı planlamasına göre değerlendirilmiş ve bu yüzyıla ait külliye kuruluşlarının ortak ve birbirinden ayrılan özellikleri üzerinde durulmuştur. 18. Yüzyıl külliye mimarisini belirleyen etkenler vurgulanmıştır.

Sonuç bölümünde, bu tez çalışmasında ortaya çıkan veriler değerlendirilmiş ve 18. Yüzyıl Osmanlı Külliyelerindeki üslup değişiklikleri, bu külliyele inşaatiren banilerin amaçları ile tanımlanmıştır.

Bu tez çalışmasında incelenen yapılar, yerinde görerek araştırılmış, bu yapılar ve Türk Barok dönemi üzerine kaynak araştırması yapılmıştır. Bu konu üzerinde daha önceden yapılmış olan araştırmalar taranmış ve bir metodoloji belirlenmeye çalışılmıştır.

SUMMARY

Ottoman Empire entered the period of "decline" at the beginning of the 18th century. This was a period of change in the Ottoman history. During the end of the 18th century, the power of Ottoman Empire begun to ressolve and lost the control on both European and Eastern lands.

This was the result of some complex historical and economical conditions of the "Ottoman Empire". In the 18th century there were some attempts to stop the "decline".

The first idea of change was to establish the relations with the European world. Ottoman Sultans led this way. The ambassadors visited to Paris, Vienna, Moscow and Warsaw. Ambassador, Yirmisekiz Çelebi Mehmed went to Paris in 1720-21, after his return, presented his "Seyahatname" (the report of his travel) to the Sultan III. Ahmed. The report caused an interest on the Western world among the upper clas of Ottoman hierarchy. A new settlement in European style with mansoins in French palace style, bridges, ponds built in Istanbul, around the Kağıthane river. The first western influences affected to Ottoman art during the period of (1718-1730), called as Tulip Peiod (Lale Devri) in Ottoman history.

There had been a resist to the conservatives who attempted to stop the "changes" in Turkish history. The period ended with a riot and the destruction of Kağıthane settlement, the withdrawal of the Sultan III. Ahmed and death of the vizier Nevşehirli Damat İbrahim Paşa.

The western influences in Ottoman atr had been continued gradually in the 18th century. The traditional forms of Classical Ottoman Art begun to change and created a style called as "Turkish Baroque Art".

The aim of this thesis is to analyse the changes on the Ottoman Architectural Complexes during the 18th century. The "Architectural Complexes" were the the group of the buildings gathered together for religious, educational and other social purposes. The complexes supported by the "Waqf System" of Ottoman society. There is a brief look on the etimology of the "Turkish architectural complexes" and the Waqf system in the third chapter.

In the fourth chapter, Turkish Architectural Complexes examined by the basic plans and ideas of functional buildings placement from Anatolian Turkish art to the 18th century. This period analysed by two sections, Anatolian Turkish Art and Ottoman Art. Ottoman Art divided into the following sub-sections, Early Ottoman Art, Classical Ottoman Art (Pre-Classical, Classical-Sinan Period and Post-Classical Periods).

In the fifth chapter, there is a brief look on 18th century Istanbul, the main settlement areas, the trade centres and the migrations and distribution of the population of the city and the places of the new style, Old Town (Sur İçi), Eyüp and Üsküdar.

18th Century Ottoman Architectural Complexes examined in the sixth chapter. Based on the builders, the architectural complexes grouped in two, “The Complexes of the Ottoman Saltanate (Osmanlı Sultani Külliyesi)” and “The Complexes of the Individuals. “The Complexes of the Ottoman Saltanate (Osmanlı Sultani Külliyesi)” divided into three sub-sections, “The Complexes of the Sultans”, “Re-built Complexes of Sultans” and Complexes of the Saltanate Family”. The Complexes of the Individuals divided into two sub-sections, “Mosque Complexes” and “Madrassa (Educational) Complexes”. 23 complexes were studied in this chapter, by their architectural qualities (plan, structure, etc.), the placement of functional buildings, decoration style materials and techniques.

The renovations in the 18th Century Complexes, the plans, the functional buildings placement, the participation to the city architecture and the decorative style analysed in the seventh chapter.

The general idea of 18th century Ottoman Architectural complex forming, the basic plans and innovations summarised in the conclusion.

RESİM LİSTESİ

Sayfa No

Resim 6.1.	Nuruosmaniye Camii güney cephesinden görünüş	32
Resim 6.2.	Nuruosmaniye Camii batı cephesinden görünüş	32
Resim 6.3	Nuruosmaniye Mihrap Kubbesinden kalem işleri	33
Resim 6.4	Nuruosmaniye Kubbe Kasnağından Kalem İşleri	33
Resim 6.5	Nuruosmaniye Hünkar Kasrı	35
Resim 6.6	Nuruosmaniye Türbesi	35
Resim 6.7	Nuruosmaniye Kütüphanesi	36
Resim 6.8	Nuruosmaniye, Dükkanlar	36
Resim 6.9	Laleli Camii Cadde Cephesinden görünüş	39
Resim 6.10	Laleli Camii batı cephesinden görünüş	39
Resim 6.11	Laleli Camii mihrabı.....	41
Resim 6.12	Laleli Camii minberi.....	42
Resim 6.13	Laleli Kürkçüler Han	43
Resim 6.14	Laleli Sebili.....	43
Resim 6.15	Hamidiye Türbesi girişi.....	47
Resim 6.16	Hamidiye Medresesi Revakları	48
Resim 6.17	Hamidiye Kütüphanesi	49
Resim 6.18	Selimiye Camii, kubbe ve taşıyıcı kemerler	52
Resim 6.19	Selimiye Camii, Hünkar Kasrı.....	53
Resim 6.20	Selimiye Çeşmesi	56
Resim 6.21	Fatih Camii genel görünüm	60
Resim 6.22	Fatih Camii, kubbe içinde yer alan kalem işleri	60
Resim 6.23	Fatih Camii, Hünkar Kasrı.....	61
Resim 6.24	Fatih Sultan Mehmed Türbesi	61
Resim 6.25	Eyüp Sultan Camii.....	67
Resim 6.26	Eyüp Sultan Camii, Giriş Kapısı	67
Resim 6.27	Eyüp Sultan Camii, kubbe içindeki kalem işleri	68
Resim 6.28	Eyüp Sultan Sebili	68
Resim 6.29	Üsküdar Yeni Valide Camii	71

Resim 6.30	Yeni Valide Camii Hünkar Kasrı	73
Resim 6.31	Yeni Valide Camii Sebili.....	75
Resim 6.32	Yeni Valide Camii Çeşmesi	77
Resim 6.33	Ayazma Camii güney cephesi	80
Resim 6.34	Ayazma Camii, son cemaat yeri	80
Resim 6.35	Ayazma Camii mihrabı.....	82
Resim 6.36	Ayazma Çeşmesi	83
Resim 6.37	Zeynep Sultan Camii	88
Resim 6.38	Hamidiye Sebili ve Çeşmeleri	88
Resim 6.39	Şebsefa Kadın Camii	90
Resim 6.40	Şebsefa Kadın Cami, Kubbe içi.....	90
Resim 6.41	Beylerbeyi Camii son cemaat yeri.....	95
Resim 6.42	Beylerbeyi Camii mihrabı	96
Resim 6.43	Mihrişah Valide Sultan İmareti	98
Resim 6.44	Mihrişah Valide Sultan Türbesi.....	98
Resim 6.45	Mihrişah Valide Sultan Türbesi, avlu revakı.....	101
Resim 6.46	Mihrişah Valide Sultan Sebili.....	101
Resim 6.47	Şah Sultan Külliyesi	104
Resim 6.48	Şah Sultan Türbesi.....	104
Resim 6.49	Hekimoğlu Ali Paşa Camii ve sebili.....	1
Resim 6.50	Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi.....	1
Resim 6.51	Hekimoğlu Ali Paşa minberi	
Resim 6.52	Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi Mescid Dersanesi	107
Resim 6.53	Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi Sebili.....	107
Resim 6.54	Feyzullah Efendi Külliyesi	110
Resim 6.55	Feyzullah Efendi Külliyesi, iç avlusu.....	110
Resim 6.56	Çorlulu Ali Paşa Camii kubbesi kalem işleri.....	113
Resim 6.57	Çorlulu Ali Paşa Külliyesi, avlu revakı.....	113
Resim 6.58	Ahmediye Kütüphanesi	124
Resim 6.59	Ahmediye Sebili	
Resim 6.60	Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Sebili ve Çeşmesi	117
Resim 6.61	Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Darülhadişi	117

Resim 6.62	Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi.....	118
Resim 6.63	Giriş kapısı tonozunun içindeki kalem işleri	118
Resim 6.64	Kaptan-ıDerya İbrahim Paşa Külliyesi.....	130
Resim 6.65	Kaptan-ıDerya İbrahim Paşa Sebili	130
Resim 6.66	Seyyid Hasan Paşa Sebili	141
Resim 6.67	Beşirağa Sebili	144
Resim 6.68	Beşirağa Camii giriş kapısı.....	146
Resim 6.69	Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi.....	149
Resim 6.70	Koca Ragıp Paşa Türbesi.....	149

EK LİSTESİ

Ek 1	Nuruosmaniye Külliyesi Planı
Ek 2	Laleli Külliyesi Planı
Ek 3	Sultan I Abdülhamid (Hamidiye) Külliyesi Planı
Ek 4	Üsküdar Selimiye Külliyesi Planı
Ek 5	Fatih Külliyesi Planı
Ek 6	Eyüp Sultan Külliyesi Planı
Ek 7	Üsküdar Yeni Valide Külliyesi Planı
Ek 8	Ayazma Külliyesi Planı
Ek 9	Zeynep Sultan Külliyesi Planı
Ek 10	Şebsefa Kadın Külliyesi Planı
Ek 11	Beylerbeyi Külliyesi Planı
Ek 12	Mihrişah Valide Sultan İmareti Planı
Ek 13	Şah Sultan Külliyesi Planı
Ek 14	Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi Planı
Ek 15	Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi Planı
Ek 16	Fatih Feyzullah Efendi Külliyesi Planı
Ek 17	Çorlulu Ali Paşa Külliyesi Planı
Ek 18	Ahmediye Külliyesi Planı
Ek 19	Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Külliyesi Planı
Ek 20	Kaptan-ıDerya İbrahim Paşa Külliyesi Planı
Ek 21	Seyyid Hasan Paşa Külliyesi Planı
Ek 22	Beşirağa Külliyesi Planı
Ek 23	Koca Ragıp Paşa Külliyesi Planı

BÖLÜM 1. GİRİŞ

Osmanlı Sanatı, uzun geçmişi boyunca çeşitli etkiler altında biçimlenen kendine özgü bir üslup yaratmıştır. Bu üslupta, Anadolu Türk kültürlerinin izleri olduğu gibi, Anadolu öncesi Türk Sanatı ve Anadolu Hristiyan Sanatı'nın da izleri vardır. Bir imparatorluk sanatı olarak, farklı kültürlerin ve farklı biçimlerin sentezidir.

Osmanlı Sanatı'nı biçimlendiren etmenlere, 18. Yüzyılda bir yenisi daha eklenmektedir. Bu yeni etmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun daha önceden küçümsediği, ancak bu yüzyıldan itibaren etkisi altına girdiği Avrupa uygarlığıdır. Osmanlılar ve Avrupalılar, farklı geçmişlerden ve kültür anlayışlarından geldikleri için, sanatları uzun süre birbirine yabancı kalmıştır. 18. Yüzyıldan önce, yalnızca, sınırlı bir etkileşimden söz edebiliriz. Bu ilk etkileşimler Türk topraklarında ticaret hakkı olan Venedikliler ve Fransızlar ile olmuştur.

Osmanlı Sanatı'nın bilinçli olarak Batı'ya yönelmesi 18. Yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu gelişme, Osmanlı sultanları ve devletin ileri gelenlerinde Avrupa kültürüne duyulan merak ve ilginin bir sonucudur. 18. Yüzyılda Osmanlıların en çok etkilendikleri ülke, bu yüzyılda Avrupa'daki en büyük ekonomik ve siyasi güç olan Fransa'dır. İhtilal öncesi Fransız toplumunun üst sınıfının sanatı olan Barok sanat, 17. Yüzyıldan itibaren, başta Paris olmak üzere, Fransa'nın önde gelen şehirlerinin yeni üslupta binalarla donatılmasını getirmiştir. Osmanlıların Avrupa ile ilişki kurdukları dönemde, Fransa'da Barok sanat gücünü kaybetmiş, daha çok bir süsleme üslubu olarak bilinen Rokoko'ya doğru yönelim başlamıştır.

Osmanlı sanatında Batı ile ilk ilişkilerin kurulmasından sonra başlayan ve "Türk Barok Dönemi" olarak adlandırılan 18. Yüzyıl sanatında, Barok ve Rokoko üslupları bir arada görülür. Barok üslup, daha çok mimari elemanların biçimlenmesi ve strüktürde kendini gösterirken, Rokoko, yüzey süslemesi olarak uygulanmıştır. Bu

Üslup, nceleri Batılı ustalar eliyle, daha sonra, Batılı ustaların yanında alışan Türk ve gayrimüslim ustalar eliyle uygulanmıştır.

Türk Barok slubu, Osmanlı külliyelerinin tasarım ve mimari özelliklerini, 18. Yüzyıldan itibaren değiştirmeye başlamıştır. Bu değişim, ilerideki bölümlerde tarihsel ve toplumsal nedenleri ile birlikte incelencektir.

BÖLÜM 2: OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN 18. YÜZYILDAKİ TOPLUMSAL, EKONOMİK VE SİYASİ DURUMU

Osmanlı İmparatorluğu, 16. Yüzyılın sonuna kadar, genişleme siyasetini sürdürmüştür. 17. Yüzyıl, Osmanlı tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bu yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı İmparatorluğu güç kaybetmeye ve “gerilemeye” başlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun “Gerileme Dönemi” 1699 yılında, Avusturya ile imzalanan Karlofça Anlaşması ile başlamaktadır. Karlofça Anlaşması ile, Osmanlı İmparatorluğu ilk olarak Avrupa’lı devletlerin üstünlüğünü kabul etmiştir. Bu anlaşmanın diğer bir sonucu da, Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’dan çekilmeye başlamasıdır.

Avrupa ile güç dengesinin Osmanlılar aleyhine bozulmasının birçok nedeni vardır. 17. Yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomik olarak zayıflaması, Venedik ve Avusturya ile uzun süren savaşların yanı sıra Celali isyanları ile Anadolu’daki şehirlerin boşalıp İstanbul’a doğru göçün başlamasının sonucudur. Bu yüzyıl, Osmanlı yönetim sisteminde belirli bir sürekliliğin olmadığı, kimi padişahların çok kısa süre tahtta kaldıkları ve Köprülü Ailesi gibi, vezir sülalelerinin ülke yönetiminde söz sahibi oldukları dönemdir. Belirtilmesi gereken diğer bir olgu da, Osmanlı İmparatorluğu’nun Batı’da gelişen yeni dünya sistemine ve anlayışına uyumsuzluğudur. "Osmanlılar, üyesi oldukları İslam dünyası ve geliştirdikleri devlet anlayışı açısından, Avrupa’nın hızla gelişmesini sağlayan maddiyata dayalı moral değerler, sömürgecilik anlayışına dayalı ekonomik sistemleri ve merkantilist zihniyeti ile bütünleşmemiş ve bu sisteme ayak uyduramamışlardır." ¹(1)

¹ Feridun Emecen, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, S. 45

18. yüzyıl, gerileme nedenlerinin araştırıldığı ve çözümler üretildiği bir dönemdir. Bu dönemde, Osmanlı yönetim sistemi, az da olsa kendini yenilemeye çalışmıştır. Vezir olarak, asker kökenli kişileri değil, daha çok sivil bürokrasiden yetişen kişiler seçilmeye başlanmıştır. Aynı dönemde, ulemanın yönetimdeki ağırlığının arttığı gözlenmektedir.

Yenilik çabaları, Osmanlıları Avrupa ile ilk diplomatik ilişkileri kurmaya yöneltmiştir. Sultan III. Ahmed döneminde, Viyana, Paris, Moskova ve Varşova'ya elçiler gönderilmiştir. İstanbul'da Avrupa yaşam tarzına ilgi başlamış ve 1718-1730 arasındaki Lale Devri'nde sanata yansımıştır. Bu dönemin diğer önemli gelişmesi, ilk matbaanın İbrahim Müteferrika tarafından kurulmasıdır.

Lale Devri'nde yaşanan Avrupa'ya açılış ve yenileşme hareketleri, “ayan” olarak adlandırılan toprak sahipleri, mülki, askeri, dini görevlilerden oluşan üst sınıfın tepkisini çekmiş ve şiddetle karşı çıkmışlardır. 1730'daki Patrona Halil ayaklanması sırasında, padişah azledilmiş, sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa öldürülmüş ve Kağıthane'de inşa edilen köşkler ve lale bahçeleri ortadan kaldırılmıştır.

18. Yüzyıl boyunca, batıda, başta Avusturya ve Rusya ile olmak üzere, Avrupa devletleri ile, doğuda ise İran ile yapılan savaşlar, ülke ekonomisini bozmuş, batıda toprak kayıpları sürmüştür. 1739 ile 1768 yılları arasında geçici bir barış dönemi yaşanmıştır. Bu dönemde, Osmanlı hükümdarları, savaştan kaçınarak, sorunları diplomatik yollardan çözmeye çalışmışlardır. Bu dönemin sonunda, Rusya ile başlayan savaşlar, 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması ile sona ermiştir. Bu anlaşma, Osmanlılar için, yeni bir güç kaybı olmuştur. Rusların Balkanlara doğru yayılmasını ve Kırım'ın Osmanlı egemenliğinden çıkmasını tanımak zorunda kalmıştır.

Toprak kayıplarının devam etmesi ve yaşanan yenilgiler, yenileşme çabalarının orduda başlamasına neden olmuştur. Askeri yenilikler, Avrupa'lı uzmanlar tarafından gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. I. Mahmud döneminde, Fransız

ordusunda görev yapan Kont de Bonneval'ı (Humbaracı Ahmet Paşa) orduyu düzenlemesi için görevlendirmiştir. Yeniçerilerin karşı çıkışı nedeniyle, yalnızca humbaracı bölüğü yenilenmiş, 1734'te topçular için modern teknisyenler yetiştirmek amacıyla mühendis okulu (hendesehane) kurulmuştur. 1773'te Baron de Tott'un katkılarıyla, daha sonradan Deniz Mühendishanesi'ne dönüşecek olan Riyaziye Mektebi açılmıştır. I. Abdülhamid döneminde, Fransa'dan getirilen uzmanlarla, topçu ve lağımcı ocakları ıslah edilmeye çalışılmıştır.

1789'da tahta çıkan III. Selim, Osmanlı tarihinde "ıslahatçı" padişah olarak tanınmaktadır. Sistemli ve düzenli bir yenilik programı uygulayabilmek için, toplumun ileri gelen kişilerinden, alınması gereken ıslahat tedbirleri için görüş istemiştir. Ortaya çıkan "layiha" adlı raporlar ve Viyana Elçisi Ebubekir Ratip Efendi'nin sefaretnamesini temel alarak, Nizam-ı Cedid hareketini başlatmıştır. Bu hareket, varolan askeri kurumların yenileşmesi ve "Nizam-ı Cedid" adında yeni bir ordunun kurulmasını gerektirmiştir. 1795'te "Mühendishane-i Berr-i Hümayun" kurulmuştur. Avrupa'ya açılmanın bir sonucu olarak, Londra, Paris, Viyana ve Berlin'de daimi elçilikler açılmıştır. Ancak, III. Selim'in yenilik çabaları, 1806'daki Kabakçı isyanı ile sona ermiştir.

18. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nda, Avrupalı'ların egemenliğinin arttığı bir dönemdir. Başta Fransa olmak üzere, İngiltere ve Hollanda, İmparatorluk ile iyi ilişkilerini kullanarak, kapitülasyonlarını arttırmışlardır. Bu ülkelerin elçilik ve konsoloslukları kapitülasyonların koruyucusu ve uygulayıcısı olmuştur. Tarıma dayalı Osmanlı ekonomisinin ihracatı bu ülkeler tarafından gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda, özellikle Fransız kumaşları başta gelmek üzere, ithal mallar, Türk pazarlarını doldurmaya başlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancı ülkelerle ilişkileri, Osmanlı tebaasındaki azınlıklar tarafında yürütülmeye başlanmıştır. Gayrimüslim kökenli azınlıklar, bu ilişkiler sayesinde Avrupa'lı devletlerin koruyuculuğunu kazanmışlardır.

18. yüzyıl, Avrupa'nın düşünsel olarak büyük ilerleme kaydettiği dönemdir. Fransa'da doğan, Almanya ve İngiltere'ye ulaşan Aydınlanma hareketi, eşitlikçi ve halkçı düşüncelerinin yanı sıra, bugünkü Avrupa düşüncesini yaratan Voltaire, Diderot, Locke, Kant ve Hegel'in ortaya çıkmasını sağlayan dönemdir. Avrupa'da Rönesans ile başlayan doğa bilimleri ve teknolojik gelişmeler, coğrafi keşiflerle desteklenerek, dünya egemenliğini ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmeler, Fransız ihtilali ile başlayarak, Avrupa'nın siyasal ve toplumsal yapısını değiştirmiştir.

Bu gelişmelerden haberdar olan Osmanlı hükümdarları, farklı bir kültürden geldikleri için, Avrupa'nın tarihsel gelişiminin altyapısını anlayamamışlardır. Avrupa ile yaşanan yüzeysel yakınlaşmalar, imparatorluğun sorunlarını çözmede yeterli olmamıştır. Osmanlı imparatorluğu, sorunlarına etkin çözümler üretilmediği için, 19. Yüzyılda yıkılışa doğru sürüklenmiştir.

BÖLÜM 3: KÜLLİYE KAVRAMI VE OSMANLI TOPLUMSAL YAŞAMINDAKİ YERİ

3.1. Külliye Kavramı ve Osmanlı Toplumundaki Yeri

Külliye, Türk sanatında, belli bir alanda biraraya gelmiş yapılar topluluğuna verilen addır. Sözcük Arapça'daki “küll” (bütün) kökünden türemiştir. Külliye sözcüğü, Türk mimarisinde, belli amaçlar için inşa edilmiş “yapılar topluluğu” olarak kullanılmıştır.

"Öncülerini Anadolu Türk Mimarisinde, Artuklular, Mengüçükler ve Anadolu Selçuklu'larında gördüğümüz, Osmanlı İmparatorluğu merkezi teşkilatının olgunlaştırdığı ve imparatorluğun zengin gelirleri ile işleyen külliyeler, en geniş anlamda, cami, medrese, türbe, hamam, darüşşifa, kervansaray, han, çarşı, tabhane, imarethane, kütüphane, mektep gibi dini, sosyal ve kültürel kuruluşlar ile hizmetlilerinin oturdukları yapıların bir çevre duvarı içine veya arazinin durumuna göre, birbirine yakın mesafelere yerleştirilmesinden meydana gelen ve vakıfların gelirleri ile işleyen yapı topluluklarıdır. "²

Aynı zamanda, bir saray topluluğu, ya da yan yana birkaç medrese veya bir velinin türbesi çevresinde meydana gelen herhangi bir topluluk için de kullanılmaktadır.

Anadolu Beylikleri ve Erken Osmanlı Dönemi'nde külliye kuruluşları “imaret” olarak adlandırılmaktaydı. “İmaret” sözcüğü, “umran” (bayındırlık) sözcüğünden türetilmiştir. İmar edilmiş, mamur, bayındır duruma getirilmiş yapı topluluğu ve çevre anlamını taşımaktadır. Karamanoğlu İbrahim Bey'in vakfiyesi ile,

² Tülay REYHANLI GENÇECİ, Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişimi, S.1

Fatih Külliyesi Türkçe vakfiyesi ve II. Bayezid vakfiyelerinde yapı toplulukları, “imaret” olarak belirtilmiştir. Ancak, “imaret” sözcüğü, Fatih Külliyesi Arapça Vakfiyesi’nde kimi zaman yapı bütünü, kimi zaman ise Darüşşifa gibi, yapının bir bölümünü nitelemek için kullanıldığı için, o dönemde de bir anlam karışıklığının olduğunu belirtmek gereklidir. “İmaret” sözcüğü, daha sonraki yüzyıllarda değişerek, külliyelerin yalnızca “İmarete bağlı memurlara, hademeye, medrese öğrencilerine ve dışarıdan gelen fakirlere günde iki defa verilen yemeğin dağıtıldığı (aşevi)” kısımlarına verilen ad haline gelmiştir.”³

İmaretlerde yer alan yapılar, şu şekilde sıralanabilir:

"Cami, medrese, bimarhane, aşevi, tabhane, kervansaray, Sıbyan mektebi , kütüphane, muvakkithane, hankah ya da kalenderhane (zaviye, dergah, tekke), türbeler, imalathane, arasta (kapalı çarşı), han, su yapıları (çeşme ve sebil), hamam, meşruta binaları, tuvaletler, kahveler, bayram ve pazar yerleri.”⁴

Farklı işlevlere sahip yapıların belli bazı amaçlarla biraraya getirilmesi şeklinde özetlenebilecek külliyelerde, topluluğu oluşturan bina türleri ve genel plan semaları Türk mimarisinde dönemlere göre farklılık göstermektedir.

3.2. Osmanlı Vakıf Sistemi

Külliyeler, vakıf sistemi sayesinde ortaya çıkmış ve varlıklarını sürdürmüşlerdir. "Arapça bir sözcük olan “vakıf”, durdurmak, alıkoymak anlamına gelmektedir.”⁵ Hukuki anlamı ise, birey ya da bir ailenin mülkü olan arazi, bina ve aletlerin, toplumun yararı için bağışlanması demektir. Vakıf kuruluşları hakkındaki

³ Osman Nuri ERGİN, Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi, S.7

⁴ A.g.k.

⁵ Bahaeddin YEDİYILDIZ, 18. Asırda Türk Vakıf Müessesesi, S.25

yazılı belgeler vakfiyelerdir. "Mülkünü bağışlayan (vakfeden) kişinin takdiri ile, kadının tescilinin yer aldığı yazılı belge (şer'i senet)lere "Vakfiye" denmektedir.⁶

Vakıf kuruluşları hakkında bilgi edinilmesi için kullanılacak en önemli belgeler, vakıf kuruluşlarına ait yazılı belgeler ve kitabeler gibi, "epigrafik kaynaklardır".⁷ Külliye'nin yönetim sistemi ve gelir mekanizması, vakfiyelerde saptanmıştır. Vakıf mülkünün hangi koşullarda bağışlandığı, görevli ücretleri, harcama kalemleri, ayrıntılı olarak vakfiyelerde belirtilmiştir.

Vakıf kurucuları, hükümdar ve ailesi (şehzadeler, sultanlar, valide sultanlar ve diğer üyeler), devlet yöneticileri (vezirler, beylerbeyi, kazaskerler, paşalar) ve has ve zeamet sahipleri, Tekke, zaviye ve diğer dinsel kurumları koruyan hükümdar veya zenginlerdi.⁸

Osmanlı hukukunda vakıfların yönetimi ve işleyişi konuları, ayrıntılı olarak tanımlanmıştır. Vakıf gelirlerinin bağışı konusunda genellikle üç farklı yol izlenmiştir. "Vakıf kurucuları, mülklerini doğrudan bağışlayabilmekte, dolaylı bağışlarda, gelirler önce ailenin eline geçmekte, sonra vakfın ihtiyacı karşılanmaktaydı. Bağış sisteminin diğer bir şekli de, gelirlerin vakfeden aile ile vakıf kurumları arasında paylaşılmasıydı."⁹

3.3. Vakıf Kurumları Olarak Külliye'nin İnşa Edilme Nedenleri

3.3.1. Kültürel Nedenler

Külliye'ler, öncelikle, hükümdarlar tarafından, Anadolu ve Balkanlar'da fethedilen toprakların Türk-İslam karakterini kazanmaları için inşa edilmişlerdir. Kuruluş tarihleri Antik döneme kadar giden Kayseri, Konya, Bursa, Edirne ve

⁶ Hilmi Ziya ÜLKEN, Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği, s. 4

⁷ Fuad KÖPRÜLÜ, Vakıf Mütessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti, S. 3

⁸ Hilmi Ziya ÜLKEN a.g.m.

İstanbul gibi büyük şehirlerin, fetihten önceki Hristiyan kültürünün egemen izlerini silmek ve yeni kültürün izlerini taşımaları amacıyla, bu şehirlerin merkezlerine ve önemli alanlarına, külliye inşaa edilmiştir.

3.3.2. Ekonomik Nedenler

İslam mimarisinde, şehrin dini merkezinin, ticaret merkezi ile birlikte konumlandırılması nedeniyle, külliye, yapıldıkları şehirlerin odak noktalarını oluşturmakta ve ticari yaşama katkıda bulunmaktaydılar. Bu külliye, genel ad olarak “şehir külliye” denmiştir. Şehir külliye,lerinin binalarından bir olan hanlar ticari ihtiyaçlara hizmet etmek için tasarlanmışlardır. Hanların inşa edildiği semtler, zamanla gelişmiş ve yeni merkezlerin ortaya çıkması sağlanmıştır.

Külliye, Anadolu ve Balkanlar’da yeni kurulan şehirlerin merkezlerini oluşturmuştur. Ticari yollar üzerinde kurulan külliye, civarda yaşayan insanlar için bir çekim alanı oluşturmuş, böylece, külliye,nin çekirdeğini oluşturduğu kasaba ve şehirler ortaya çıkmıştır. Böylece, yeni bir kavram “menzil külliye” ortaya çıkmıştır. Külliye, ekonomik potansiyelleri nedeniyle şehir planlamasına katkıda bulunmuşlardır.

Külliye,lerin yapılış amacındaki diğler bir ekonomik neden de vakıf sisteminden gelmektedir. "Külliye,ler, ülkenin genel toprak mülkiyetinde bir kalıcılık oluşturmuştur. Osmanlı hükümdarlarının kendileri dışında başka bir gücün varlığını istememeleri, vezirlik, paşalık gibi, padişah tarafından verilen rütbelerin, herhangi bir durumda, kişinin mülkleri ile birlikte geri alınmasını getirdiğinden, vakıf sistemi, toprak mülkiyetindeki değişmeyi engellemiş ve aileler elinde bölünmesini önlemiştir."¹⁰

⁹ Bahaeddin YEDİYILDIZ, a.g.m.

¹⁰ Hilmi Ziya ÜLKEN, a.g.m.

3.3.3. Toplumsal Gereksinimler

Külliyeleler, toplumsal gereksinimleri karşılamak için inşa edilmişlerdir. Bu hizmetlerin başında ibadet gelir. İkinci sırada ise, eğitim yer alır. Külliyeleler, sıbyan mektebi ile medrese arasında, eğitim kurumları olarak hizmet vermişlerdir. Osmanlı Külliyelelerinin en önemli yapılarından biri olan medreseler, öncelikle dinsel eğitimin, bunun yanında fen bilimleri eğitiminin verildiği kurumlar olmuştur. Fatih Külliyesi bütünüde yer alan medreseleri açısından en büyük külliyelelerdir.

Sağlık hizmetlerini verilmesi, düşkün ve kimsesizlerin bakımı, yoksullara yemek dağıtılması gibi ihtiyaçlar, külliye kuruluşları tarafından sağlanmıştır. Böylece, toplumsal güvence sistemi yerine getirilmiştir.

3.3.4. Kişisel Nedenler

Külliyelelerin yapılış amaçlarına, yaptıran kişiler açısından incelersek, öncelikle İslam kültüründeki “hayır işleme” kavramı için inşa edilmişlerdir. Osmanlı toplumunda yüzyıllar boyunca varolan vakıf kavramı nedeniyle, külliyeleler, geleneksel olarak devam etmişlerdir. "Ancak, külliye ve vakıf kurumlarının yaptıran kişilerin yasadışı ve ahlakdışı yollardan edindiği kazancı gizleme ve toplumsal tepkiden çekinme gibi nedenleri de vardır. Bunun yanı sıra, yalnızca vakıf gelirleri ile yaşayan ulemanın, “zenginler” üzerine yaptığı etki sonucunda, bazı tekkeler yararına kurulan vakıflar da vardır." ¹¹

¹¹ Bahaeddin YEDİİLDİZ, a.g.m.

BÖLÜM 4: TÜRK KÜLLİYE MİMARISİNİN GELİŞİMİ

4.1. Anadolu Türk Mimarisinde Külliye

Anadolu'da külliye mimarisi, 1071 tarihinden sonra başlamıştır. Anadolu Türk mimarisinde bilinen en erken tarihli külliye, Artuklulardan Necmeddin İlgazi'nin kardeşi Emineddin adına Mardin'de (1108/9-1122/3) tarihleri arasında yaptırdığı, medrese, mescid, çeşme ve hamamdan oluşan küliyedir. "Bir dış duvarla çevrili yapıların çeşitliliği ve yerleştirilmeleri bakımından ileri bir külliye anlayışına işaret etmektedir."¹²

Anadolu'daki külliye mimarisinin ikinci örneği, Mengücek Beyi Ahmed Şah ve eşi Melike Turan Melik tarafından (1228-1229) tarihleri arasında inşa edilen Divriği Ulu Camii Külliyesidir. Ulu cami ile, bu yapıya kible cephesinde birleşen kubbeli medrese şemasındaki darüşşifa ve darüşşifanın kuzeydoğu köşesindeki türbeden oluşan külliye, yapıların birleşik olarak inşa edildiği bir külliye anlayışına sahiptir.

Anadolu Selçukluları, cami, medrese ve külliye ile, farklı ve gelişmiş bir mimari anlayışını ortaya koymuşlardır.

Anadolu Selçuklularının ilk külliyesi, (1238) tarihli Kayseri Huand Hatun Külliyesidir. Mihrap önü kubbeli ulu cami ile kuzeybatı köşesinde birleşen türbe ve medresesinin bir arada olması açısından önemlidir. (1249) tarihli Kayseri Hacı Kılıç Camii'nde yine, cami ve medrese bitişik olarak inşa edilmiştir.

¹² Tülay REYHANLI GENÇECİ, a.g.e. S.29

Selçuklu medreseleri, fen bilimleri ve din bilimleri alanında eğitim verdikleri gibi, tıp medreseleri ve şifahaneleri ile, sağlık hizmeti ve eğitimi vermişlerdir. Kayseri'deki (1205) tarihli Çifte Medrese, Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev'in yaptırdığı Tıp Medresesi ile kız kardeşi Gevher Nesibe'nin yaptırdığı Şifahane'den oluşan dört eyvanlı bir yapıdır. Sivas'ta İzzettin Keykavus'un (1217-18)'de inşa ettirdiği Şifahane eyvanlı, revaklı avlu ile türbeden ibarettir. Bugün yıkılmış olan tıp medresesinin varlığı bilinmektedir. (1272) tarihli Kırşehir Caca Bey Medresesi, rasathane olarak inşa edilmiştir.

Anadolu'nun en önemli ticaret yolları üzerinde inşa edilen Anadolu Selçuklu kervansarayları, "ticaret, sosyal yardım ve aynı zamanda kültür müesseseleridir."¹³ Bu yapılar, ticaret yolları üzerindeki şehirlerin canlanmasına yol açmış ve bu şehirlerin Türk karakteri kazanmalarını sağlamıştır. Bu amaçla yapılan kervansaraylar Anadolu'yu doğu-batı yönündeki yollar üzerinde kurulan Kayseri Sivas yolunda (1232) tarihli Sultan Han Kayseri-Malatya yolundaki (1240-41) tarihli Karatay Han ve Selçuklu'ların limanı olan Alanya yolu üzerindeki (1232) tarihli Alara Han sayılabilir.

1243'teki Moğol istilasından sonra başlayan Anadolu Beylikleri Dönemi, Anadolu Selçuklu mimarisi ile Osmanlı mimarisi arasında bir geçiş dönemidir. Bu Dönemde Selçuklu külliye geleneği sürdürüldüğü gibi, yeni külliye planlamaları da ortaya çıkmıştır.

Eşrefoğlu Süleyman Bey'in 1297-99 yılları arasında Beyşehir'de inşa ettirdiği külliye, mihraba dik yedi nefli, ahşap sütunlu cami ile, camiye doğrudan bitişik türbe, cami ile kale arasındaki yolun batısındaki hamam ve bedestenden ibarettir. Yapıların dağınık olarak inşa edilmeleri açısından farklı bir külliye anlayışına sahiptir.

¹³ Oktay ASLANAPA, Türk Sanatı, S. 170

İlhanlılar döneminde Amasya'da inşa edilen 1308-9 tarihli Darüşşifa'da geleneksel iki eyvanlı Selçuklu medrese şeması uygulanmıştır. Erzurum Yakutiye Medresesi de kubbeli medrese tipindedir. 1403 tarihli Niğde Ak Medrese Karamanoğulları'nın Selçuklu geleneğini sürdürdükleri yapıdır.

Saruhanolu İshak Bey'in 1378 tarihinde yaptırdığı Manisa Ulu Camii, revaklı avlulu, sekiz destekli mihrap önü kubbesi ve içinde yer alan şadırvanı ile caminin medrese ile birleşik olarak yer aldığı, türbenin bu iki yapının arasında konumlandığı gelişmiş bir külliye anlayışına işaret etmektedir.

Menteşeoğulları'ndan İlyas Bey'in Balat'ta (1403-4) yılında yaptırdığı cami, medrese, türbe, han ve hamamdan meydana gelen külliye, cami avlusu etrafında dağınık olarak yerleşen yapılar topluluğunu göstermektedir.

4.2. Osmanlı Külliye Mimarisi

1299'da kurulan Osmanlı Devleti'nin mimarisinde külliyeler, devletin siyasi ve toplumsal yapısına paralel olarak, fethedilen şehirlerde ortaya çıkmıştır. Başkent olarak seçilen Bursa, Edirne ve İstanbul, farklı dönemleri ve buna bağlı olarak farklı külliye kuruluşlarını beraberinde getirmiştir. Bu nedenle, Osmanlı Mimarisi,

- I. Erken Dönem Osmanlı Mimarisi
 - Bursa ve Edirne (13. ve 14. yüzyıllar)
 - İstanbul (Fatih Dönemi, 15. yüzyılın ilk yarısı)
 - II Klasik Dönem
 - Erken Klasik Dönem (II. Bayezid Dönemi)
 - Klasik Dönem (Sinan Dönemi)
 - Geç Klasik Dönem (17. yüzyıl)
 - III Türk Barok Mimarisi (18. ve 19. yüzyıllar)
- olarak gruplandırılmaktadır.

4.2.1. Erken Osmanlı Külliyesi

Söğüt’de bir beylik olarak kurulan Osmanlı Devleti, ilk başkent İznik ve daha sonra Bursa’da Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemi külliye kuruluşundan ayrılan, yeni bir külliye anlayışı ortaya koymuşlardır.

Bu yeni külliye kuruluş şeması, çok fonksiyonlu, “Zaviyeli Plan ya da Ters T Planlı Camiler”in gelişmesinden ortaya çıkmıştır. Erken dönem Osmanlı Külliyelerinin genel plan şemalarında, medreseler cami ile aynı büyüklükte inşa edilmiştir. Bu durum, külliyelerin aynı zamanda bir eğitim kurumu olarak ele alındığının göstergesidir. "Şehir hanları ve bedesten ilk olarak bu dönemde ortaya çıkmıştır. Yapılar arasında bir geometrik düzen ve simetri kurulması yerine topografyaya uyum sağlamak söz konusudur."¹⁴

İlk Osmanlı külliyesi, İznik’te, Orhan Gazi tarafından şehir surlarının dışında 1325 tarihinde inşa edilen, zaviyeli cami ve handan oluşan, basit bir topluluktur.

Bursa’da Orhan Bey tarafından, (1340)’da yaptırılan ilk külliye, daha gelişmiş bir plana ve yapı çeşitliliğine sahiptir. Külliye, cami, medrese, mektep, zaviye, han, imaret ve hamamdan ibarettir. Yapılar, külliye planında simetri arayışı gözetilmeden, bir avlu içinde yan yana inşa edilmiştir. Osmanlılarda, bağımsız aşhane (imaret) bu yapıda ortaya çıkması nedeniyle önemlidir.

Bursa’daki (1366-85) tarihli Murad Hüdavendigâr Külliyesi, cami ve medresenin aynı binada iki kat şeklinde ele alınması açısından ilgi çekicidir. Kubbeyi üç yönden çeviren eyvanlardan yan taraftaki, üst katı da örtmektedir. Kubbeyi, diğer yönlerden tonozlu medrese odaları çevirmektedir. Külliye’nin diğer yapıları, imaret, türbe ve hamam birbirine yakın olmakla birlikte, belli bir çevre duvarı içine ya da aynı avluya alınmamıştır. Cami, diğer yapılardan daha yüksekte konumlanmıştır.

¹⁴ Tülay REYHANLI (GENCECİ) a.g.e. S.120

Bursa’da, şehir dışında (1390-94) yıllarında inşa edilen Yıldırım Külliyesi, cami, medrese, türbe, hamam, darüşşifa, imaret ve bedestenden oluşmuştur. Ters T planlı cami, ard arda iki kubbe ile örtülüdür. Yan mekanlar, küçük kubbelerle örtülü eyvanlar ve tonoz örtülü iki mekan şeklindedir. Cami, külliye diğer yapılarına göre daha yüksek bir alanda kurulmuştur. Eğimli bir mekanda inşa edilmiş olması, bedesteninin olması ilgi çekici özelliktir.

I. Mehmed’in Bursa’da, (1414-24) tarihleri arasında inşa ettirdiği Bursa Yeşil Camii Külliyesi, cami, türbe, medrese, imaret ve hamamdan oluşmuştur. Yapılar birbirlerine yakın olarak inşa edilmiştir ve topografyaya uydurulmuştur. Cami ve medresenin kendilerine has avluları vardır. Külliye yapıları arasında bir geometrik düzen olmayışı, medrese ve caminin aynı yönde yapılmış olduklarını ve güney duvarları ile caddeye yaslandıkları görülmektedir.

(1424-26) tarihlerinde inşa edilen Bursa, Muradiye Külliyesi, medrese, imaret, hamam ve caminin arka avlusunda yer türbeden oluşmaktadır. Külliye yapılarının aynı eksen üzerinde yer almaları, bir simetri ve bütünlük çabasının gelişmeye başladığını göstermektedir.

Fatih’in İstanbul’u almasıyla yeni bir dönem başlamıştır. Külliye, Fatih’in emriyle, İstanbul’a İslami bir kimlik kazandırmak için inşa edilmiştir. İstanbul’da inşa edilen selatin külliyesi ile bu amaç gerçekleştirilmiştir. "Büyük külliye, eski şehrin forumlarının yerini almıştır" ¹⁵

Fatih döneminde, “Eyüp Sultan Külliyesi ve kendi adını taşıyan “Fatih Külliyesi” selatin külliyelerinin yanı sıra, şehrin ticari merkezlerinde yer alan Mahmut Paşa Külliyesi (1462) ve Şeyh Muslihiddin Ebul Vefa Külliyesi (1459) inşa edilmiştir.

¹⁵ Doğan KUBAN, İstanbul’un Tarihi Yapısı, S. 32

Sur dışında, Ebu Eyyub-u Ensari'nin mezarının bulunduğu yerde inşa edilen Eyüp Sultan Külliyesi (1459) şehrin en önemli dinsel merkezini oluşturmuştur.

Mimar Sinaneddin Yusuf'un (1462-1470) yılları arasında inşa ettiği Fatih Külliyesi, Osmanlı mimarisinde yeni bir külliye planlamasının ortaya çıktığını göstermektedir. Bu plan şeması, daha sonradan Selatin külliyelerinin plan şeması haline gelmiştir. Bir iç avlu ile çevrili caminin merkez olduğu külliye planlamasında, diğer külliye yapıları, bu dış avlunun çevresinde, geometrik ve dik açılı olarak yerleştirilmiştir. Fatih Külliyesi, içerdği medrese sayısı açısından en büyük olanıdır. Bu külliye, simetrik düzenleme anlayışı, kapladığı alanın büyüklüğü ve yapıların her birinin önemli olması açısından Osmanlı Selatin Külliyelerinin öncüsü olmuştur. Yapılar topografik olarak düzenlenmiştir.

Ekrem Hakkı Ayverdi'ye göre, Fatih döneminde inşa edilen cami, harimi örten büyük kubbeye, mihrap yönünde eklenen yarım kubbe ile örtülüydü. Kubbe ile örtülü mekanın iki yanında yer alan yan kanatlar üçer adet küçük kubbe ile örtülüydü. Harim mekanı, revaklı ve şadırvanlı avlu ile, kible yönünde türbelerin yer aldığı avlu ile birleşmekteydi.

Cami ekseni, büyük bir dış avlunun içinde yer almaktadır. Dış avlunun doğu cephesinde, Karadeniz Tetümme Medreseleri ile Karadeniz Baş, Orta Çift ve Ayak Kurşunlu Medreseleri yer almaktadır. Batı cephesinde ise, Akdeniz Baş, Orta Çift ve Ayak Kurşunlu Medreseleri yer almaktadır. Avlunun güneybatı cephesinde, tabhane, imaret ve kervansaray, kendi avluları içerisinde inşa edilmişlerdir. Fatih Külliyesinin en önemli yapılarından biri de Darüşşifadır.

4.2.2. Klasik Dönem Külliye Mimarisi

4.2.2.1 Erken Klasik Dönem Külliye Mimarisi

Fatih döneminden sonra II. Bayezid dönemi, Fatih döneminde ortaya çıkan külliye anlayışını sürdürmüştür. Sultan II. Bayezid dönemi, Mimar Hayreddin'in

yaptığı külliyelele belirlenmiştir. Edirne (1484-1486) ve Amasya II. Bayezid (1486) külliyelelerinde uyguladığı plan şemasında, bütün yapılar bir dış duvar ile çevrilmiş, merkezde yer alan caminin doğu ve batısında diğer fonksiyonel elemanlar yer almıştır. Yapıların yerleştirilişinde bir geometrik düzen söz konusudur. Bütün yapılar caminin dış avlusuna açılmakta, cepheleri nehre bakmaktadır. Edirne’de Tunca nehrine, Amasya’da Yeşilırmak nehrine paralel yerleşim söz konusudur. Amasya II. Bayezid Külliyesi’nde, cami mekanı, giriş hacminde 14 metre çapında, mihrap önünde 15 metre çapında iki kubbe ile örtülüdür. Üçer kubbe ile örtülü yan kanatlar doğrudan ana mekana açılmaktadır. Edirne II. Bayezid Külliyesi’nde, cami mimarisi açısından büyük gelişme vardır. Kare beden duvarlarını örten 21 metre çapındaki kubbeleri ve iki yanında yer alan, ancak, cami mekanından alçak tutulmuş dokuzar kubbeli tabhaneler ile, merkezi plan gelişiminde önemli bir aşamaya işaret etmektedir. Bu külliyelele diğer dikkati çeken özelliği, darüşşifa, tıp medresesi ve bimarhanenin caminin batısında bir iç avlunun iki yanında, kuzey-güney ekseninde yer almasıdır.

Bu dönemin diğer önemli külliye yapısı, (1501-1506) yılları arasında tamamlanan İstanbul II. Bayezid Külliyesi’dir. Bu külliye, Beyazıt meydanında yer almaktadır. Yapılar, bu meydanın etrafına yerleştirilmiştir. Belirgin bir geometrik düzen ya da simetri arayışı yoktur. "Mimar Hayreddin, bu yapıda Fatih Camii planının daha gelişmiş bir şekli uygulanmıştır. Ana mekanı örten 18 metre çapındaki kubbeye, kible yönünde iki yarım kubbe ekleyerek, yan kanatları dörder adet küçük kubbelerle örtmüş ve önünde yer alan revaklı, şadırvanlı avlusu ile, Sinan dönemi camilerinin öncüsü olmuştur. Caminin güney kanadına eklene tabhaneler beşer adet kubbe ile örtülüdür. Külliyelele oluşturulan diğer yapılar, caminin yanında yer alan türbeler, imaret, mektep, ve kervansaray birbirlerine yakın olarak, medrese ve kervansaray ise, meydanın diğer ucunda yer almaktadır. Kare planlı ana kitlesi ve yine kare planlı şadırvan avlusu ile klasik dönemin müjdecisi olmasına rağmen, iç mekandan bağımsız ancak iç mekana katılan yan kanatlar ile, erken Osmanlı mimarisinden tümüyle kopulmadığını gösterir.”¹⁶

¹⁶ Aptullah KURAN, Mimar Sinan S.12

1522 yılında tamamlanan Yavuz Selim Külliyesi Edirne Bayezid Külliyesinin plan olarak bir tekrarıdır.

4.2.2.2. Klasik Dönem (Mimar Sinan Dönemi) Külliye Mimarisi

Osmanlı mimarisi, Sinan döneminde Klasik üslubunu oluşturmuştur. Mimar Sinan, “onyedi yıl yeniçeri olarak çalıştıktan sonra, 1538 yılında başmimarlığa atanmış ve ölünceye kadar elli yıl kesintisiz bu makamda kalarak Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad zamanlarında Osmanlı klasik mimari üslubu ile özdeşleşmiştir.”¹⁷

Mimar Sinan’ın inşa ettiği külliyesi, “Şehir Külliyesi” ve “Menzil Külliyesi” olarak iki grupta toplayabiliriz.

Sinan’ın şehir külliyesi, inşa edildikleri şehirlerin ticari ve toplumsal olarak biçimlenmelerine katkıda bulundukları gibi, şehir silüetini de belirleyici olmuştur.

"Sinan’ın şehir külliyesi şehirlerin ana yolları üzerinde konumlandırılmıştır. Yolların ulaşım ve ticari potansiyeli göz önüne alındığında, yapıların iki yönlü katkısı söz konusudur. Hem bu yolların potansiyeli değerlendirilmiş, hem de, yapılan yapılarla, bu potansiyel arttırılmış olmaktadır."¹⁸

"Sinan’ın İstanbul’daki ilk külliyesi olan Haseki Külliyesi, şehrin eski dokusu içinde yer almakta, bir yolun iki tarafına ve parselasyona sadık kalarak yapıların planlanmış olmasıyla önem kazanmaktadır."¹⁹

Sinan’ın İstanbul’da inşa ettiği ilk büyük ölçekli külliye, (1544-1548) tarihli Şehzade Külliyesi’dir. Bu külliye, şehrin ana yolları biri üzerinde yer almaktadır.

¹⁷ A.g.k. S. 16

¹⁸ Gönül CANTAY, İstanbul'un Tarihi Topografyası, S. 88

¹⁹ Gönül CANTAY, a.g.m. S. 88

Cami, medrese, tabhane, kervansaray, imaret, mektep ve muvakkithane yapılarının bir araya gelmesinden oluşmaktadır.

Sinan, Şehzade Külliyesi'nde, gerek cami mimarisi, gerekse külliye planlaması açısından yenilikçidir. Cami mekanını örten 24 metre çapındaki kubbe, dört paye ile taşınmakta ve dört yarım kubbe ile desteklenmektedir. Kubenin cami hacmine egemen olmasının yanı sıra, cephe anlayışı da değişmiştir. "Duvarlara açılan pencerelerle hem aydınlık bir iç mekan elde edilmiş, hem de cephelere hareket getirilerek masif karakteri değiştirilmiştir."²⁰

Sinan, Şehzade Camii'nde asimetric bir külliye yerleşimi uygulamıştır. Erken Osmanlı külliye planından uzaklaşma görülmektedir. "Amasya ve Edirne II. Bayezid külliyelerindeki ortada cami, onun bir yanında medrese, diğer yanında imaret olmak üzere üç eksenli yerleşme düzeni yoktur. Onun yerine, bir yanda cami ve türbe, diğer yanda medrese ve imaret olmak üzere iki eksenli bir gruplaşma vardır."²¹

Sinan'ın, (1550-57) yılları arasında inşa ettiği Süleymaniye Külliyesi, önemli bir değişime işaret etmektedir. "Kıble ekseninin vurgulandığı merkezi tasarım yöntemi ile, üç boyutlu yerleşim düzeni birleştirilerek özgün bir planlama sistemi getirilmiştir."²²

Süleymaniye Külliyesi'nde, ana eksen, caminin harimi, revaklı, şadırvanlı avlu ve kıble yönünde eklenen türbelerin yer aldığı avlu ile belirlenmiştir. Cami harimi, dört paye ile taşınan 26,20 m. çapındaki kubbeye, kıble ekseni üzerinde iki yarım kubbe ve ikişer eksedra ile örtülüdür. Bu hacme, iki yanda beşer küçük kubbe ile örtülü yan kanatlar eklenmektedir. "Cami, izinde olduğu İstanbul Bayezid Camii plan şemasını, çok daha büyük boyutlar içinde, içte ve dışta hareketli bir ritm yaratarak aşmıştır."²³

²⁰ Doğan KUBAN Mimar Sinan ve Türk Mimarisinin Klasik Çağı S. 17

²¹ Aptullah KURAN a.g.k. S. 55

²² Aptullah KURAN a.g.k. S.72

Külliye'nin ana eksenini oluşturan cami, türbeler ve avlulardan oluşan yapılar topluluğu, dört yandan duvarlarla çevrilerek bu binaların önemi vurgulanmıştır. "Bu büyük avluyu üç yönden saran binalar, farklı yükseklik düzeylerine yerleştirilerek ve aralarına yollar konarak bir yandan ana yapılarla hayır yapıları arasındaki öncelikler vurgulanmış, bir yandan da topografyanın iyi kullanıldığı organik bir yerleşme düzeni elde edilmiştir." ²⁴

Büyük avlunun batısında bir sıra dükkan üzerinde sıbyan mektebi, birinci ve ikinci medrese ile tıp medresesi yer almaktadır. Doğusunda, Rabi ile Salis Medreseleri, bir arastanın kenarında planlanmışlardır. Günümüze, yalnız bir sıra halinde dükkan gelmiştir. Bu yapıların yakınında, ana eksenle 45 derecelik açı ile birleşen Hamam ve karşısındaki Darülhadis medresesi yer almaktadır. Kuzey cephesinde ise, Darüşşifa, İmaret ve Tabhane yan yana yer almaktadır. Darüşşifa, tıp Medresesinin karşısındadır. "Sinan, Süleymaniye Külliyesinde, konaklama ve beslenme işlerini, Şehzade Külliyesi'nde olduğu gibi, daha yakın konumlandırarak bunlar arasındaki ilişkiyi vurgulamıştır. " ²⁵

Sinan'ın 1568-1575 yılları arasında inşa ettiği Edirne Selimiye Külliyesi, Sinan'ın cami mimarisinde mekan bütünlüğüne ulaşma çabalarının doruk noktasıdır. Cami mekanını örten 31,22 metre çapındaki kubbe, sekiz ayak ile ana beden duvarlarına oturmaktadır.

Revaklı, şadırvanlı avlulu cami, külliye'nin ana eksenini oluşturmaktadır. Caminin güneyinde simetrik olarak yer alan medrese ve darülhadis, cami dış avlusu içindedir. Bu yapılar topluluğu, bir dış duvar ile çevrilidir. "Büyük avlunun batı cephesini boydan boya kaplayan arasta ile çarşı kitlesine sırtını veren darülkurra daha sonraki döneme tarihlenir. Arastayı Selimiye'ye gelir sağlamak amacıyla III. Murad, Mimar Davud Ağa'ya yaptırmıştır." ²⁶

²³ Doğan KUBAN, a.g.m.S.20

²⁴ Aptullah KURAN a.g.m. S.73

²⁵ Aptullah KURAN a.g.k. S. 74

Edirne Selimiye Külliyesi, kapladığı alan ve bina sayısı açısından, diğer selatin külliyyelerinden daha küçüktür. Selimiye, Trakya'yı Balkanlara bağlayan ana yol üzerindedir. Şehre göre yüksek konumlandırılmış olması nedeniyle, şehrin silüetine egemendir.

Sinan'ın İstanbul'da yaptığı küçük külliyyeleri, şehir silüetini biçimlendiren ve ticari yapısını geliştiren yerleri seçmiştir. Eminönü'ndeki Rüstempaşa Külliyesi, denizyolu ile gelen malların gümrüklendirildiği şehrin en yoğun ticari ekseni olan Haliç-Eminönü yolu üzerindedir.

Edirnekapı Mihrimah Sultan Külliyesi, şehirden sur dışına çıkan ana yollardan bir üzerindedir. Aynı zamanda İstanbul'un Haliç silüetine egemendir. "İstanbul boğazı kıyısında, Tophane'de Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa (1580) ve Beşiktaş'taki Sinan Paşa Külliyyeleri ile, İstanbul'un Boğaz silüetini belirleyen yapılar inşa etmiştir. Böylece, Mimar Sinan Haliç ve takip eden kıyılarda günümüze ulaşan yapı topluluklarıyla, bu kıyılardan İstanbul'un görünüşü gibi, İstanbul'dan da bu kıyıların görünüşünü ifadelendiren külliyyeler meydana getirmiştir."²⁷

Sinan'ın menzil külliyyeleri, İstanbul'a Trakya ve Anadolu'dan gelen ticari yollar üzerinde inşa edilmiştir. "Karapınar ve Payas'taki Sultan II. Selim Külliyesi (1569-70), Payas'taki Sultan II. Selim Külliyesi (1574), Ilgın'da Lala Mustafa Paşa Külliyesi (1583-84), Lüleburgaz'da Sokullu Külliyesi (1569) gibi önemli menzil külliyyeleri, genel hatlarıyla aynı şemada konumlandığı ve külliyyenin eksenini oluşturan arasta yapısının da menzil yolu ile çakıştığı görülmektedir."²⁸

4.2.2.3 Geç Klasik Dönem Külliye Mimarisi (17. Yüzyıl)

17. yüzyıl Osmanlı mimarisi, "Geç Klasik Dönem" olarak adlandırılmaktadır.

²⁶ Aptullah KURAN a.g.k. S. 165

²⁷ Gönül CANTAY, a.g.m. S. 91-92

²⁸ Gönül CANTAY, a.g.m. S. 93

17. yüzyılda, bir önceki yüzyılın üslup arayışları ve bina zenginliği yoktur. Bu durum, İmparatorluğun bir duraklama dönemine girmesi ve 18. Yüzyılda kendisini gösterecek olan yenileşme çabalarının ortaya çıkış nedenidir.

Sinan'dan sonra yapılan en büyük külliye, Sultanahmed Külliyesi'dir. Sultan I. Ahmed tarafından (1609-16) tarihinde Sedefkar Mehmed Ağa'ya yaptırılan bu külliye, cami, medrese, darüşşifa, tabhane, bimarhane, imaret, hünkar kasrı, arasta, sebil ve mektepten oluşmuştur. Külliye egemen olan cami, 23,50 metre çapındaki kubbeye, dört yönden eklene yarım kubbeler ve ile örtülü ana mekanı ile, Sinan'ın Şehzade Camii'nin izindedir.

Eminönü'ndeki Yeni Valide Külliyesi, cami, arasta, sebil, çeşme, türbe, darül kurra, sıbyan mektebi, hünkar kasrı ve hamamdan oluşmaktadır. (1597-1663) tarihli bu külliye, İstanbul'un en önemli ticaret merkezinde inşa edilmiştir. Cami, 17,50 metre çapındaki kubbeye eklenen dört yarım kubbe ile, Şehzade ve kendinden önceki Sultanahmed Camii'nin izindedir.

17. yüzyıl, külliye tasarımı bir değişimin başladığı dönemdir. Bu dönemde yaşanan ekonomik bunalım nedeniyle, büyük külliye yapımı azalmış, medrese etrafında toplanan hamam, türbe gibi yapılardan oluşan küçük ölçekli külliyeler inşa edilmiştir. Kuyucu Murat Paşa, Bayram Paşa külliyeleri, bu plan şemasının en iyi örnekleridir. "17. Yüzyılın ilk yarısında, medrese hücreleri dizisiyle birleşen, kare planlı derslane-mescidler, 1660'lardan sonra hücrelerden kopuk ve sekizgen planlı kütleler dönüşmüştür. Bu biçime yönelişin en tanınmış örneği, Köprülü Külliyesi'nin mescididir."²⁹. Medresenin yanı sıra, türbe ve sebil yapıları da 16. Yüzyıl ile karşılaştırıldığında önem kazandığı görülmektedir. Sebiller, oran olarak büyümüş ve işlevlerinden çok, şehir planına getirdikleri katkılarına yer almaya başlamışlardır. 17. Yüzyıl'da inşa edilen küçük ölçekli Gazanfer Ağa Külliyesi'nde olduğu gibi, sebil, külliyelerin yol cephesine, sokakların kesiştiği kavşak noktasına yerleştirilmiştir.

²⁹ Zeynep NAYIR, Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmed Külliyesi ve Sonrası, S. 252

BÖLÜM 5: 18. YÜZYILDA İSTANBUL'UN TOPLUMSAL YAPISI

İstanbul, Fetihten sonra, göçlerle devamlı artan bir nüfusa sahip olmuştur. Bu göçlerin bir kısmı, şehirdeki Türk nüfusunu arttırmak için, Fatih döneminde Anadolu'dan getirilen Türk ailelerden oluşmaktaydı. Fatih döneminden sonra, İstanbul'a en önemli göç dalgası, 17. Yüzyılın başında Anadolu'da yaşanan Celali isyanları sırasında olmuştur. 15. ve 16. Yüzyıllarda desteklenen göç, 17. Yüzyılda şehir altyapısı, besin ve su kaynaklarının daha fazla nüfusu barındıramayacağından engellenmeye çalışılmıştır. Alınan önlemler yetersiz kalmış ve İstanbul, tarihi boyunca devamlı göç alan bir şehir olmuştur. Ancak, büyük kayıplara yol açan salgın hastalıklar da eksik olmamıştır. "İstanbul'un bir liman şehri olması nedeniyle, 1701 ile 1750 arasında 37 defa, 1751 ile 1800 arasında 31 defa veba salgını yaşanmış ve büyük kayıplara yol açmıştır".³⁰

18. Yüzyılda İstanbul'da inşa edilen külliyeler, genel olarak üç ana bölgede toplanmaktadır. Bu bölgeler, külliye inşaatı yoğunluğuna göre, sırasıyla, Sur İçi, Eyüp ve Üsküdar'dır.

Eyüp ve Üsküdar'ın yeni üslubun örneklerinin verildiği merkezler olmasının nedeni, bu bölgelerin, tarihi yarımada ile oranla daha az iskan edilmiş olmalarıdır. Aynı zamanda bu iki bölgede, özellikle Türk nüfusunun yoğunluğu ve dinsel olarak önemli birer merkez olmaları külliye yapıları için seçilmelerine neden olmuştur.

5.1. Sur İçi

Sur içi, İstanbul'un kuruluşundan itibaren, şehrin merkezi olmuştur. Bu durum Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Fetihten sonra, İmparatorluğun yönetim

³⁰ Suraiya FAROQHI, Migration Into Eighteenth Century, "Greater Istanbul" as Reflected in the Kadı Registers of Eyüp, S. 172

binalarını barındırması ve şehrin kuruluşundan beri ekonomik olarak önemli olması açısından külliye inşaatı için en çok tercih edilen bölge olmuştur.

Sur içinin önemli merkezleri, Eminönü, Fatih, Bayezid ve Haliç'e bakan Süleymaniye bölgesidir.

Eminönü, şehrin en eski ticaret bölgesidir. Deniz yolu ile gelen malların depolandığı ve daha sonra dağıtıldığı yer, Sirkeci ve Unkapanı arasındaki bölgedir. Aynı zamanda, bu mallardan alınan gümrük ile büyük bir gelir merkezidir. Burası, şehrin ana ticari eksenidir.

Fatih, şehrin alınışından beri Türk nüfusunun yerleşim merkezi olmuştur. Bu bölgede yapılan külliye ve çarşı, bölgenin ticari olarak canlılığına işaret etmektedir. Beyazıt, Kapalıçarşının varlığı açısından önemi bir ticari merkezdir. Sur içinde karışık bir nüfus söz konusudur. Müslümanlar çoğunluğu oluşturmakla birlikte, çok sayıda, Rum, Ermeni ve Yahudi nüfusu da barındırmaktadır.

Fetihten sonra ve 18. yüzyılda, şehir nüfusunun çoğunluğu, sur içinde yaşamaktadır. "Haliç'e bakan yamaçların ve ona bitişik olan tepeler hattının bundan önceki yüzyılda olduğu gibi, en büyük yapı ve nüfus yoğunluğuna sahip olduğu görülür."³¹ İstanbul'un aldığı göç nedeniyle, bu bölgede konut sıkıntısı yaşanmış ve nüfusun bu bölgeye yerleşimi caydırılmaya çalışılmıştır. Bu önlemler arasında, en önemlisi, Sultan III. Ahmed döneminde çıkarılan, şehre nüfus göçünü yasaklayan fermanıdır. Bu yüzyılda inşa edilen külliyele ile şehrin ticari potansiyeli arttırılmaya çalışılmıştır.18. Yüzyılda inşa edilen Nuruosmaniye külliyesi, Kapalıçarşı'nın giriş kapısında yerleştirilmesiyle, hem bu bölgedeki esnafın ve alışverişe gelen nüfusun dini ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir, hem de bu bölgeyi canlandırıcı bir etki yapmaktadır.

³¹ Doğan KUBAN İstanbul'un Tarihi Yapısı. S. 33

18. Yüzyılda sur içinde inşa edilen külliyeler, Amcazade Hüseyin Paşa, Feyzullah Efendi Külliyesi, Çorlulu Ali Paşa Külliyesi, Kaptanıderya İbrahim Paşa Külliyesi, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Külliyesi, Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi, Seyyid Hasan Paşa Külliyesi, Beşirağa Külliyesi, Nuruosmaniye Külliyesi, Laleli Külliyesi, Sultan I Abdülhamid (Hamidiye) Külliyesi, Zeynep Sultan Külliyesi, Koca Ragıp Paşa Külliyesi, Şebsefa Kadın Külliyesi ve Fatih Külliyesi Camii ile, yapılaşmanın en yoğun olduğu bölgedir.

5.2. Eyüp

Eyüp semti, İstanbul'un doğal limanı olan Haliç'in güney kıyısında yer alan bir sur dışı yerleşim yeridir. Eyüp semtindeki Türk yerleşimi, fetihten sonra başlamıştır. Bizans döneminde "Kosmidion" olarak adlandırılan semtin Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u kuşatması sırasında, Ebu Eyyub-i Ensari'nin mezarının bulunduğu yer olarak kabul edilmesi, Eyüp'ü İstanbul'un önemli bir dinsel merkezi haline getirmiştir. Fatih Sultan Mehmed, Eyüp Sultan Camii ve türbesini inşa ettirmiş ve bu bölgeye yerleşim başlamıştır. Bölgenin İslamiyet açısından önemi nedeniyle, semt, yalnızca Müslüman nüfusun iskanına açılmıştır.

Eyüp Sultan Camii'nin, Osmanlı tarihinde, tahta çıkan padişahların kılıç kuşanma yeri olarak seçilmesi, bölgenin dinsel atmosferinin yanı sıra Devlet protokolü için de önemli bir yer olmasını sağlamıştır.

Eyüp, Osmanlı Padişahları ve saray mensuplarının vakıf eserleri için mekan olarak seçilmiştir. Burada, çok sayıda, cami, mescid, türbe yer almaktadır. Ayrıca, inşa edilen tekke, medrese, sıbyan mektebi, sebilhane, hamam gibi yapıların yanı sıra, kervansaray, han gibi ticari yapıların bulunmayışı, bu bölgenin dinsel bir merkez olarak kuruluş amacına sadık kalındığını göstermektedir.

Eyüp'te 18. Yüzyılda inşa edilen külliyeler, Eyüp Sultan Külliyesi Camii, Mihrişah Valide Sultan İmareti ile Şah Sultan Külliyesi'dir.

5.3. Üsküdar

İstanbul'un Anadolu yakasındaki en eski tarihli yerleşim bölgelerinden biridir. Önemi, rüzgarlara karşı korunaklı bir limanının olmasından ileri gelmektedir. İlk kurulduğu dönemde "Khrisopolis" adını alan semt, Bizans döneminde "Skutarion" adını almıştır.

Eyüp ve Sur içinin aksine, Üsküdar'daki Türk yerleşimi, Fetih'ten önce, Sultan Orhan döneminde başlamış, Yıldırım Bayezid döneminde devam etmiştir. Fetih'ten sonra, Anadolu'dan gelen Türklerin yerleşim yeri olmuştur.

16. yüzyılda, Üsküdar, Osmanlı topraklarındaki ticaretin en önemli noktalarından biri haline gelmiştir. İpekyolu'nun Anadolu'da sona erdiği nokta olan Üsküdar, kervanlarla getirilen yüklerin boşaltıldığı yerdir. 17. Yüzyılda, semtin, Anadolu'ya, Ermenistan ve İran'a giden ticaret yolunun başlangıcı olması nedeniyle, az sayıda da olsa Ermeni ve İran kökenli nüfusun yaşadığı bir bölge olmuştur. Bu durum, semtin ticari önemini vurgulamaktadır.

18. Yüzyılda, İstanbul'un boğaz kıyılarına doğru gelişimi, Üsküdar'ın nüfusunu arttırmıştır. Bu gelişimin nedenlerinden biri "şehrin su tesislerinin, şehir içinde daha fazla yoğunlaşmaya izin vermemesidir".³² Diğer önemli etken, Batılılaşma etkisiyle başlayan, su kenarı yerleşimi yeri olarak semtin seçilmesidir. Lale Devrinde Üsküdar, çok sayıda sahil sarayı ile donanmıştır. Semt'in gelişmesindeki diğer önemli etken, III. Selim'in yeni kurduğu "Nizam-ı Cedit" askerleri için kışla yeri olarak seçmesidir. "III. Selim tarafından kurulan kışlanın yakınında muntazam bir grid sistemine göre kesişen yollarıyla Selimiye gibi bir mahallenin meydana gelmesi, Batılılaşmanın ilk fiziksel görüntüleridir."³³

³² Doğan KUBAN a.g.m. S. 38

³³ Doğan KUBAN a.g.m. S. 38

Üsküdar'da, 18. Yüzyılda, inşa edilen külliyeler, Yeni Valide Külliyesi, Ahmediye Külliyesi, Ayazma Külliyesi, Beylerbeyi Külliyesi ve Selimiye Külliyesi'dir.

BÖLÜM 6: 18. YÜZYIL KÜLLİYELERİ

18. yüzyılda inşa edilen külliyyeler, banisine göre, Sultani Külliyyeler ve Şahıs külliyyeleri olarak gruplandırılmıştır. Bu gruplandırma, külliye boyutları hakkında da bilgi vermektedir. Sultani külliyyeler, şahıs külliyyelerinden daha büyük boyutlu ve daha çok sayıda yapıyı barındıran ayrıntılı külliyyelerdir. Bu külliyyelerde pek çok toplumsal hizmet yerine getirilmeye çalışılmıştır.

Sultani Külliyyeler, 18. Yüzyılda inşa edilen külliyyeler, 18. Yüzyılda yeniden inşa edilen külliyyeler ve Osmanlı saltanat ailesinin yaptırdığı külliyyeler olarak alt gruplara ayrılmıştır.

Şahıs külliyyeleri ise, külliye planlamasının çekirdeğini oluşturan yapıya göre, cami külliyyeleri ve medrese külliyyeleri olarak iki alt gruba ayrılmıştır.

6.1. Sultani Külliyyeler

6.1. 1. 18. Yüzyılda İnşa Edilen Sultani Külliyyeler

6.1.1.1. Nuruosmaniye Külliyesi

Plan No: Ek 1

Banisi: Sultan I. Mahmud

Mimarı ve Bina Emni: Mustafa Ağa ve Simon Kalfa

Külliye'nin Konumu: Cami, medrese, kütüphane, imaret, sebil, türbe ve çeşmeden oluşan külliye, Kapalıçarşı'nın Divanyolu yönündeki giriş kapısının önünde inşa edilmiştir. Külliye'nin yapıları, iki avlu etrafında düzenlenmiştir. Kuzeydeki büyük avluda cami, kütüphane, türbe ve hünkar kasrı yer almaktadır. Arazinin eğimi nedeniyle, külliye'nin kuzey köşesinde, dış duvarın altında dükkanlar yer almaktadır.

Güneyde yer alan daha küçük avlu etrafında, kendi iç avluları olan imaret ve medrese ile, külliye'nin güneydoğu cephesindeki dükkanlar yer alır. Külliye'yi oluşturan bu iki avlunun arasından, doğu ve batı cepheleri üzerindeki kapılara giden yol geçmektedir.

Tarihi: “Külliye'nin inşaatına, I. Mahmud döneminde (1161) 1748 tarihinde başlanmış, vefatı üzerine, III. Osman devam ettirmiş ve (1169) 1755 tarihinde tamamlanmıştır. Kitabesi bu tarihi taşımaktadır.”³⁴

Cami;

Planı ve Mimari Özellikleri: Harim mekanı, 25,75 metre çapındaki kubbe ile örtülüdür. Kubbenin ağırlığı, beden duvarları üzerine atılan büyük askı kemerleri ile taşınmaktadır. (Resim 6.1) Harim mekanı, kuzey, doğu ve batı yönlerinden galeriyle çevrilidir. Mihrap bölümü, çokgen formda cephe dışına taşmaktadır. Caminin beş bölümlü kubbeli son cemaat yeri vardır. At nalı şeklindeki, dokuz kubbeli revaklı avlusunda şadırvan yoktur. Son cemaat yerinin doğu ve batı köşelerinde ikişer şerefeli iki minare yer almaktadır. (Resim 6.2)

Mihrap, mermerdir, istiridye kabuğu şeklindeki kavsarası ile ilginç bir tasarıma sahiptir. Çokgen kubbesinin içi kalem işleriyle süslüdür. (Resim 6.3) Minber, mermer üzerine kabartma motifleriyle, Batı etkisini yansıtır.

³⁴ Tahsin ÖZ, İstanbul Camileri, S. 111

Kubbe kasnağında yer alan 24 det pencere ile, beden duvarları ve kemerlerin içlerine açılan pencerelerle aydınlık bir iç mekan yaratılmıştır.

Cepheler ve Kütlesel Özellikler: Cami, yüksek bir platform üzerinde yer almaktadır. Doğu, batı ve kuzey cephelerindeki kapılara, merdivenlerle ulaşılmaktadır. Cami harim mekanını örten kubbe, yüksek askı kemerleri ve kasnağı ile, yapıya egemendir. Kemerlerin ve kasnağın içinde yer alan silmeler, ışık-gölge etkisi yaratır. Kemerlerin birleşme noktalarında ağırlık kuleleri vardır.

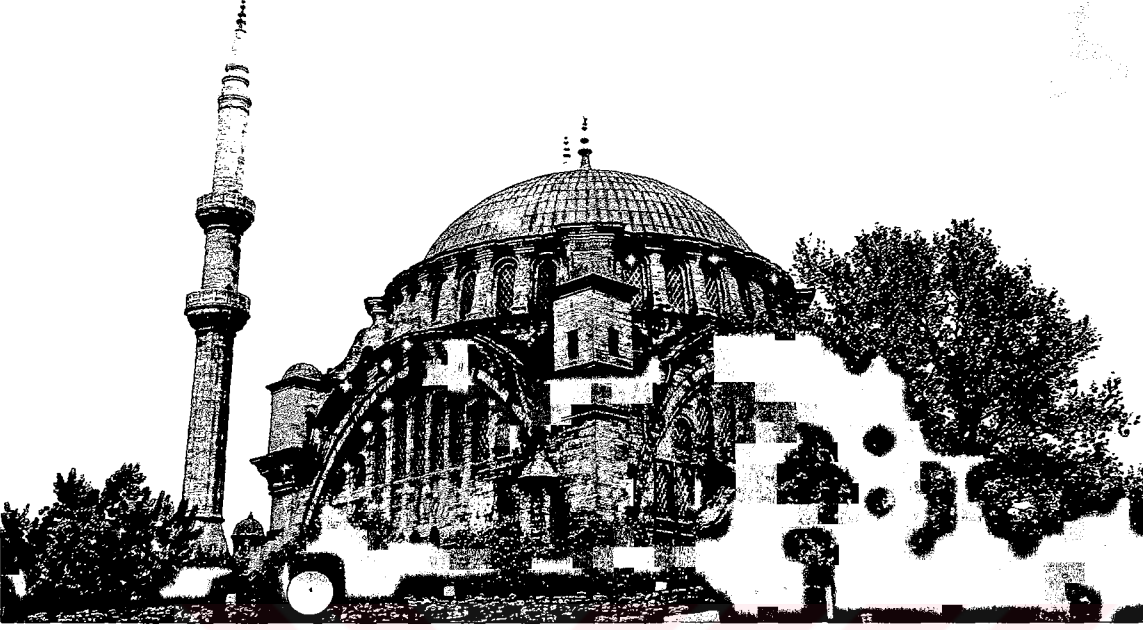
Süsleme Özellikleri: İç mekanda bütün yüzeyler süslenmiştir. Katlar arasında bütün cepheyi dolanan kornişler, derinlik etkisi yaratmaktadır. Cami iç mekanında duvarların üzerinde bütün iç mekanı dolaşan yazı kuşakları, “Rasim, Yedikulelizde Abdülhalim, Bursalı Müzehhip Ali ve katipzade Mehmed Ref'i Efendi'nin eseridir.”³⁵ Kalem işleri, kubbe geçiş elemanları ile kubbenin içinde yer almaktadır. (Resim 6.4) Süsleme ögesi olarak kullanılan, dalgalı yay kemerler, deniz kabukları, akantus yaprakları ve değişik sütun başlıkları, geleneksel motiflerin dışındadır.

Hünkar Kasrı, caminin güneydoğu köşesinde yer almaktadır. (Resim 6.5) Sultanahmed ve Eminönü Yeni Camii ile başlayan bir gelenekle, uzun bir rampa ile hünkar mahfeline ulaşılmaktadır.

Türbe: Külliye'nin doğu cephesinde, Cağaloğlu'na açılan giriş kapısının sağ tarafında yer almaktadır. Kare plan üstüne tek kubbe ile örtülüdür, önünde üç bölümlü revakı vardır. (Resim 6.6)

Cephe Özellikleri: Kare beden duvarlarının köşelerinde yer alan işlevsiz, yalnızca cephede değişik bir görüntü oluşturmak için planlanmış olan dört adet sütun ve bu sütunların üzerinde yer alan ağırlık kuleleri ve kubbe kasnağının eğimli ele alınışı, Barok özelliklerdir. Türbede, III. Osman'ın annesi, Şehsuvar Valide Sultan defnedilmiştir.

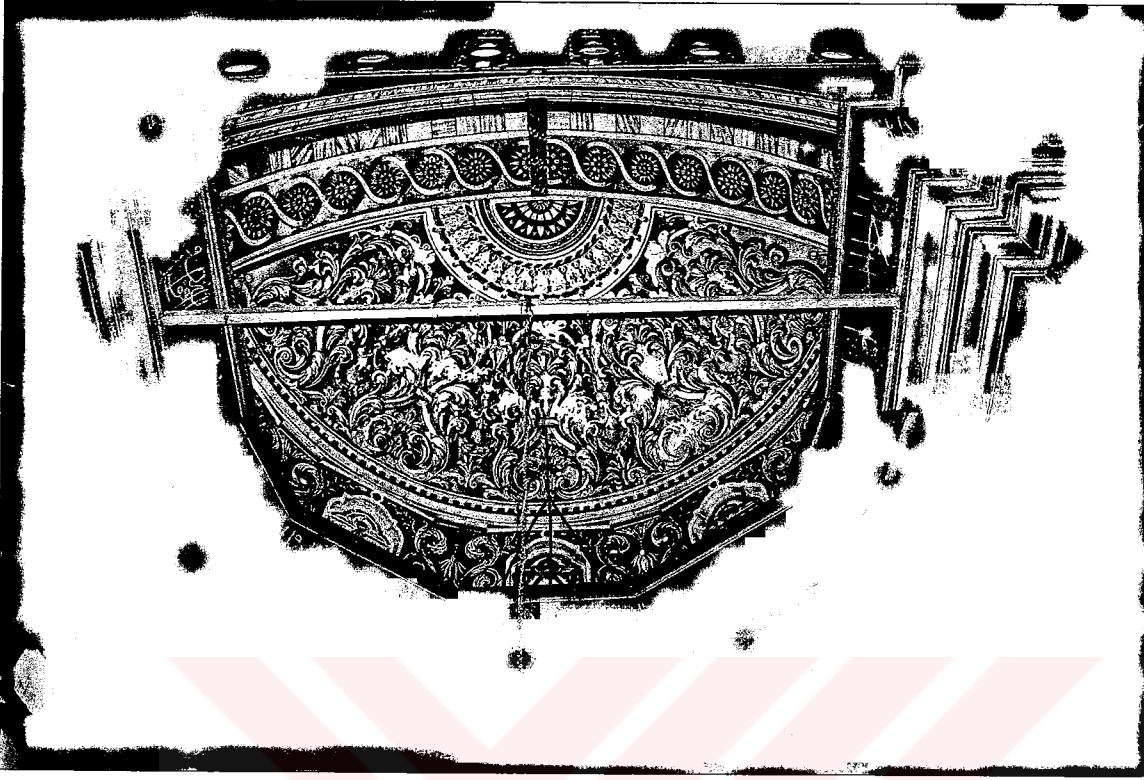
³⁵ Tahsin ÖZ, a.g.k. S. 112

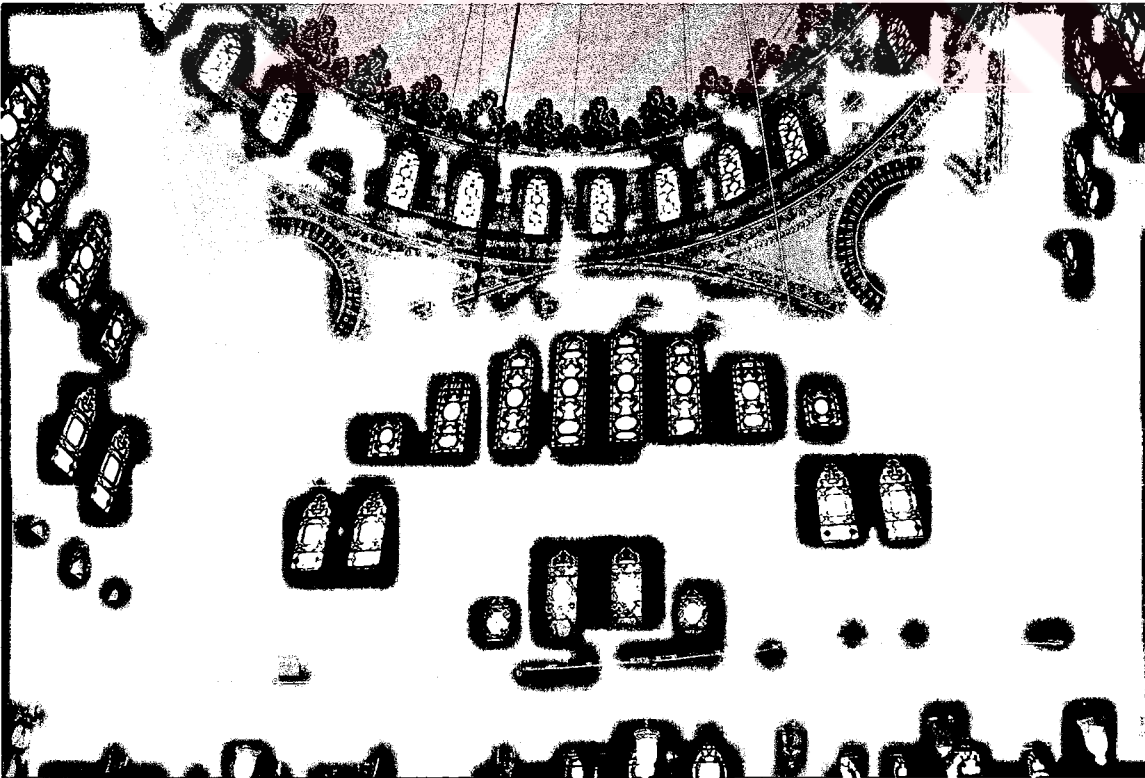
Resim 6. 1. Nuruosmaniye Camii, güney cephesinden görünüşü

Resim 6. 2. Nuruosmaniye Camii batı cephesinden görünüşü

Resim 6.3. Nuruosmaniye Camii, mihrap kubbesindeki kalem işi

Resim 6. 4. Nuruosmaniye Camii, kubbe kasnağındaki kalem işi

Kütüphane: Nuruosmaniye Kütüphanesi, oval planı ile, kütüphane Türk mimarisinde alışılmadık bir tasarım örneğidir. Barok mimarının oval formlara olan düşkünlüğü, bu yapının planlanmasında etkili olmuştur. (Resim 6.7)

Kütüphane, külliye avlu zemini üzerinde, bir platform ile yükseltilmiştir. Merdivenlerle giriş kapısına ulaşılmaktadır. İç mekan, ortada dört adet serbest sütunun taşıdığı kubbeli oval bölümü saran aynalı tonoz örtülü bir revaktan oluşmaktadır. Kubbe, iki yanda yarım kubbelere eklenerek oval forma dönüştürülmüştür.

Cepheler ve Kütleli Özellikler: Cephede yer alan yön değiştiren pilastrlar, sütun başlıkları ve kemerlerde, Barok etki belirgindir.

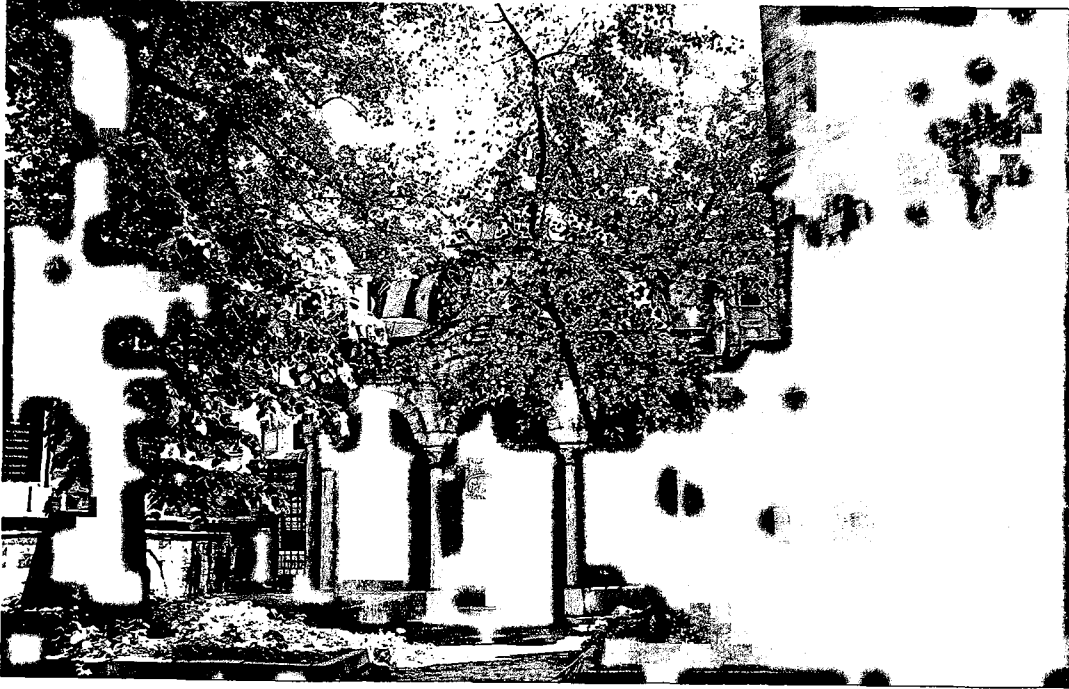
Medrese: Külliyei çevreleyen dış duvarların güneydoğu köşesine bitişik olarak inşa edilmiştir. Genel plan şeması olarak, Klasik Osmanlı medreselerinin izindedir. Kare bir avluyu dört yönden çeviren revaklı, kubbeli medrese odalarından oluşmaktadır. Yapının giriş cephesinde, dört adet kubbe ile örtülü hücre yer almaktadır. Öğrenci hücrelerinin sayısı diğer üç kenarda üçer adet olmak üzere, toplam 13 adettir. Avlu revaklarının çok yüksek tutulmuş olması, geleneksel mimariden uzaklaşmayı göstermektedir. Revaklar bugün camekanla kaplıdır.

İmareti: Külliyei çevreleyen dış duvarların güneybatı köşesinde yer almaktadır. Plan şeması olarak, dikdörtgen şeklindeki bir iç avlunun etrafında asimetrik yerleştirilen mekanlardan oluşmaktadır. Medreseye bitişik olarak inşa edildiğinden, doğu cephesi bir sağır duvardan ibarettir. Batı cephesinde beşik tonoz örtülü aşhane yer almaktadır. Bu mekanın arkasındaki tonoz örtülü servis hacmi yer almaktadır. İmareti, külliye dış cephesinden görülen yüksek bacaları ile ilgi çekicidir.

Sebil: Külliyeinin Kapalıçarşı'ya açılan giriş kapısının sol tarafında yer almaktadır. Mermer kaide üzerinde yer alan, volütlü, ince dört mermer sütun içine atılan S profilli kemerler üzerinde yer alan ayna bölümünden oluşmaktadır.

Resim 6.5 Nuruosmaniye Hünkar Kasrı

Resim 6.6 Nuruosmaniye Türbesi

Resim 6.7 Nuruosmaniye Kütüphanesi

Resim 6.8 Nuruosmaniye Külliyesi, dükkanlar

Sebilin, kademeler halinde yükselen alınlık kısmı, derinlik ve ışık-gölge etkisi ile Barok tarzın etkisindedir. Günümüzde oldukça tahrip olmuş ve hava kirliliği ve diğer etkenlerden kararmış durumdadır.

Çeşme: Kapalıçarşı'ya açılan giriş kapısının sağ tarafında yer alan çeşme, köşelerde duvar içine gömme iki dikdörtgen sütun, ortada iki yuvarlak sütun içine yerleştirilen, ayna kısmı, iç içe geçmiş üç adet istirirdeye nişten oluşmaktadır. Günümüzde çok tahrip olmuş durumdadır, çeşme aynasının sütun başlıkları kırıktır. Bütün yüzey, hava kirliliği ve diğer etkenlerden kararmıştır.

Dükkanlar: Külliyei çevreleyen dış duvarların içine açılmış olan dükkanlar, kuzey, doğu ve batı cephesinde yer almaktadır. (Resim 6.8). Külliye'nin güney cephesi, dükkanların yer almadığı sağır duvar şeklindedir.

Malzeme ve Teknikler: Nuruosmaniye Külliyesi, Cağaloğlu ve Kapalıçarşı'ya açılan giriş kapılarına giden yol ile bölünen bir iç avlu etrafında düzenlenen yapı topluluğudur. Külliye bütününde, cami planında, iç mekan ve cephe anlayışında, kütüphane, sebil gibi küçük ölçekli yapılarda, geleneksel Osmanlı mimarisine yabancı bir anlayış söz konusudur. "Nuruosmaniye Camii, Osmanlı mimarisinin geleneksel strüktürünün, Barok mimariden alınan biçimlerle zorlandığı bir yapıdır. Ancak, alınan biçimler Fransız Barok mimarisinden çok, abartılmış yapısal biçimleriyle, soysuzlaşmış bir İtalyan Rokokosu'nun belirtileridir."³⁶

6.1.1.2 Laleli Külliyesi

Plan No. Ek 2

Banisi: Sultan Mustafa III

Mimarı: Mimar, Mehmet Tahir Ağa, Bina Emini, Ali Ağa'dır

³⁶ Ayda AREL, Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci, S. 66

Külliye'nin Konumu: Laleli Külliyesi, cami, sebil, türbe, imaret, medrese, muvakkithane ve hünkar mahfilinden oluşmaktadır.

Tarihi: Sultan III. Mustafa'nın emriyle, 1759-1763 yılları arasında inşa edilmiştir. 1765 depreminde tahrip olmuş, I. Abdülhamid döneminde 1783 yılında tamir edilmiştir.

Cami;

Planı ve Mimari Özellikleri: Külliye'nin ana yapısı, Mimar Sinan'ın Rüstem Paşa Camii'nde uyguladığı sekiz destekli planın temel alındığı camidir. Yapı, bir bodrum kat üzerinde yükselmektedir. Kare mekan üzerinde yer alan kubbe (Resim 6.9) altı yarım kubbe ile desteklenmekte ve sekiz paye ile taşınmaktadır. Bu payelerin, mihrap ve giriş kapısının önünde yer alanlar, serbest payelerdir. Diğer dört paye, duvarlara bitişiktir.

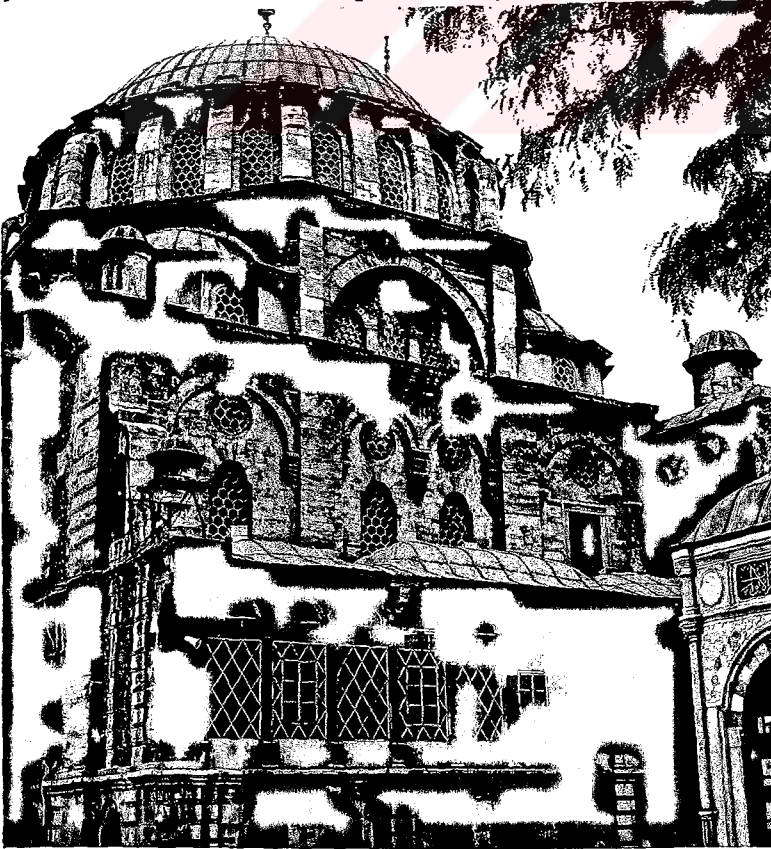
Mihrap bölümü, dikdörtgen şeklinde dışa doğru çıkıntıdır ve bir yarım kubbe ile örtülüdür. Kubbeyi taşıyan yan duvarlar, bütünsel olarak ele alınmış ve bu şekilde, galerilerin kubbe ile örtülü ana mekan ile bağlantıları kesilmiştir. Merkezi plan bu şekilde, galerilerle bölünmemiştir. Ana mekanı doğu ve batı yönünde çevreleyen galeriler, iki kubbe ve iki aynalı tonoz ile örtülüdür. (Resim 6.10)

Harim bölümünü, beş bölümlü, kubbe ile örtülü son cemaat yeri vardır. Son cemaat yerinin iki köşesinde, minareler yer almaktadır. Son cemaat yeri ve harimin birleştiği yerde iki adet avlu kapısı yer almaktadır. Üçüncü kapı, kible ekseninde, kuzey cephesinin ortasında yer almaktadır. Cami bir bodrum kat üzerinde inşa edildiği ve bu şekilde zemin seviyesinden yükseltildiği için bu üç kapıya da merdivenlerle çıkılmaktadır.

Cami avlusu, 13 bölümlü, kubbeli revak ile çevrilidir. Avlunun ortasında şadırvan yer almaktadır. Cami beden duvarlarına, batı cephesinde, bir koridor

Şekil 6.9 Caminin Cadde cephesinden görüntüsü

Şekil 6.10 Caminin batı cephesinden görünüşü

şeklinde Hünkar Mahfili'ne çıkan rampa birleşmektedir. Hünkar Mahfili, ayrı camiye batı cephesinde birleşen ayrı bir bina gibi ele alınmıştır.

İki mermer sütunun arasında yer alan çokgen formdaki mihrap nişi, (Resim 6.11) beyaz, siyah ve porfir mermerlerin bir arada kullanılarak oluşturulan süslemeye sahiptir. Mihrap kavsarasında beyaz mermerin içine porfir ve siyah mermer kakma geometrik desenler yer almaktadır. Minberde aynı süsleme özellikleri tekrarlanmıştır. (Resim 6.12)Yan cephelerde porfir ve yeşil mermer ile yapılan süsleme ile altın yaldızlı süsleme bir arada yer almıştır.

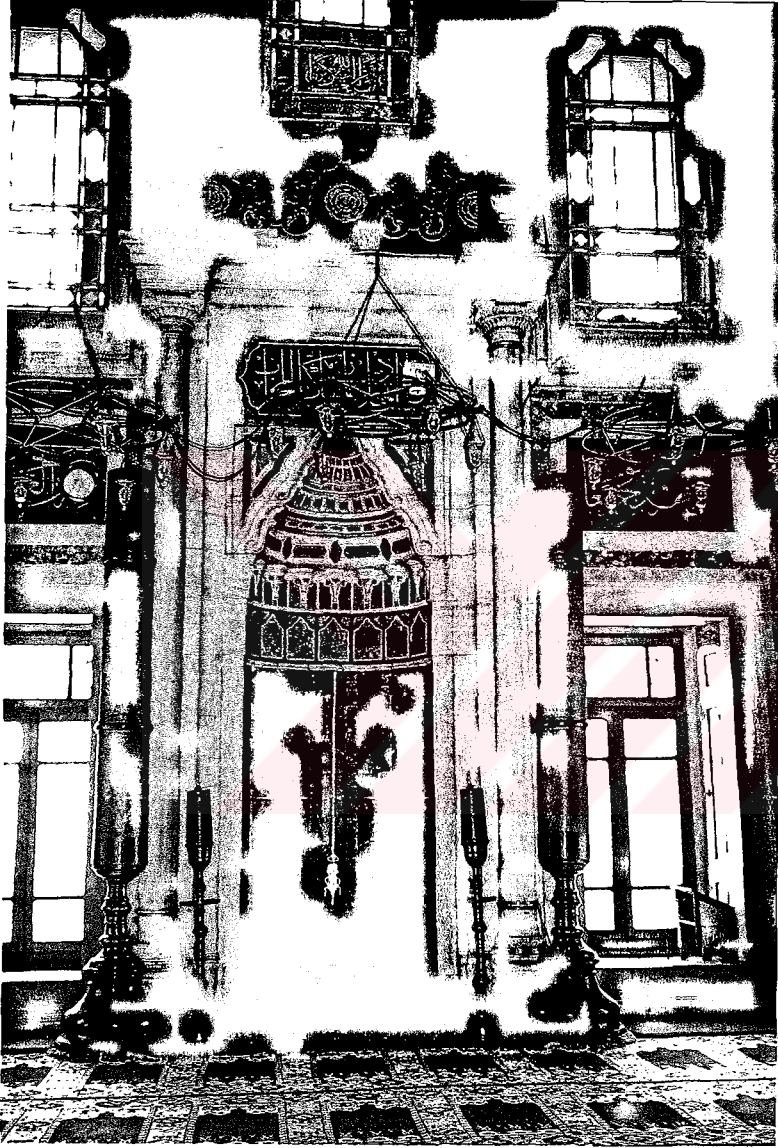
Süsleme Özellikleri: Cami iç mekanında, duvarlar, kubbeye geçiş elemanlarına kadar, iki renkli mermer levhalarla kaplanmıştır. İkinci ve üçüncü sıradaki ve kubbe kasnağındaki pencerelerin alçı kayıtlı vitrayları vardır. Kubbenin içinde, sınırlı ve ölçülü Barok etki taşıyan kalem işlerine rastlanmaktadır.

Şadırvan: Revaklı iç avlunun ortasında yer alan şadırvan, sekiz mermer sütun üzerine oturan kubbeli, geniş bir saçak kısmı, şadırvanın çokgen gövdesini örtmektedir. Şadırvanın çeşmelerinin sütunlar arasına değil, içinde ayrı bir hacim şekilde yerleştirilmesi ilgi çekicidir.

Süsleme Özellikleri: Şadırvanın gövdesi mermerden inşa edilmiştir. Gövde üzerinde yer alan çeşme aynalarında istiridye kabuğu şeklinde kabartmalar vardır.

Medrese: Cami avlusunu çevreleyen duvarların dışında inşa edilmiş olan medrese, eski Derbend (bugünkü Kurultay Sokağı) üzerinde yer almaktaydı. 1894 yılındaki depremle tahrip olmuş, 1914'deki yangın ile tamamen yıkılmıştır. Bu tarihten sonra, bu alana Harikzadegan (Tayyare) Apartmanları inşa edilmiştir.

Han: Taş Han, Çukurçeşme ve Sipahiler Hanı olarak adlandırılan yapı, Laleli Camii Vakıf kayıtlarında, caminin vakfı olarka geçmektedir. Ayrıca, Hadikatü'l Cevami'de Katırcıoğlu Hanı olarak geçmesi, cami ile aynı dönemde inşa edildiği hakkında şüphe uyandırır. Plan şeması olarak, iki yanında dükkanların yer aldığı

Şekil 6.11 Laleli Camii mihrabı

Şekil 6.12 Laleli Camii minberi

Şekil 6.13 K rk  Han

Şekil 6.14 Laleli Sebil

tonozlu sokağa (arasta), güney yönünde birleşen, dikdörtgen formlu bir avlu etrafında düzenlenmiş iki katlı, revaklı bölümden ibarettir. Avlunun ortasında altıgen şadırvan yer almaktadır. Yapının iç ve dış cepheleri, iki sıra tuğla, bir sıra taş dizilişine sahiptir. Avlu revakları, tuğla kemerlerden oluşmaktadır. Şadırvan, altı mermer sütun üzerine, taşkın bir saçak ile örtülüdür.

İmaret: Külliye avlusunun güneybatı köşesinde yer alan imaret, bir avlu etrafında düzenlenmiştir. Külliye avlusuna açılan giriş kapısının sol tarafında tonoz örtülü yan yan iki hacim yer almaktadır. İç avluya açılan kapı ile girilen aynalı tonoz örtülü mutfak kısmının yanında, üç bölümlü revakın üstünde ve arkasında yer alan odalardan oluşan kısım yer almaktadır.

İmaretin külliye avlusuna bakan dış cephesi, iki sıra tuğla, bir sıra taş dizilişinden oluşan duvar örgüsünü yansıtmaktadır. İç avluya bakan cepheler, daha değişik bir tarzda ele alınmıştır. Mutfak kapısının yanında, ortada büyük, yanlarda küçük olmak üzere üç adet yuvarlak kemerli, demir şebekeli pencere yer almaktadır. Mutfak hacmini örten aynalı tonoz, giriş kapısının üzerinde yükseltilerek çatı formu verilmiştir. Avluyu çevreleyen diğer hacimler, dikdörtgen söveli pencereler ile avluya açılmaktadır. Avlunun zemini taş kaplıdır.

Türbe: Külliye'nin batısında, Ordu Caddesi üzerinde yer almaktadır. Sekizgen plan üzerine kubbe ile örtülüdür. Önünde üç bölümlü, kubbeli revak yer alır. Cephelerde ikişer adet pencere sırası vardır. Türbede, III. Mustafa, III. Selim, Heybetullah, Mihrimah, Mihrişah ve Fatma Sultanlar defnedilmiştir.

Sebil: Külliye'nin batı cephesinde, Ordu Caddesi'ne açılan giriş kapısının sol tarafında yer almaktadır (Resim 6.14). 1950 yılında Ordu Caddesi'nin genişletilmesi sırasında, caminin sed duvarı yıkılarak geriye çekilmiş, aynı duvar bir süre sonra da Vakıflar İdaresi tarafından yıkılarak caminin bodrumu ve ön cephesi, çarşı ve

dükkanlar haline getirilmiştir. Bu sırada, cadde üzerinde yer alan sebile yeni basamaklar eklenerek yol seviyesinin üstüne yerleştirilmiştir.”³⁷

Yarım daire şeklinde caddeye doğru taşan sebil gövdesi, dalgalı formdaki mermer kaide, altı ince kemer arasına atılan basık kemerler içine yerleştirilen beş penceresi ve sütun başlıkları üzerinde yükselen alınlık kısmından oluşmaktadır. Silindirik formdaki gövde, dışarıya taşkın oymalı saçak ve kurşun kaplı bir kubbe ile örtülüdür.

Süsleme Özellikleri: Sebilin mermer kaidesi üzerinde yükselen ince sütunlar, zarif sütun başlıkları ile ilgi çekicidir. Sütunlar, alınlık kısmında dışarı taşkın konsollar şeklinde devam etmektedir. Pencerele kaplayan pirinç şebekeler, ince ve zariftir. Alınlığın üzerinde yer alan kitabe, konsolların arasındaki bütün alanı kaplar. Bu dönem sebillerinin aksine, mermer üzerine kabartma şeklinde bitkisel süslemeler yoktur. Sebil saçağının çiçek yapraklarını andıran dilimleri, kıvrık dallar, S ve C kıvrımları, oval formlar ve akantus yaprakları ile Barok dönem süsleme özelliklerine sahiptir.

Malzeme ve Teknikler: Laleli Külliyesi, taş, tuğla ve mermerin bir arada kullanıldığı bir yapıdır. Külliye kuruluşu açısından, belirgin bir plan düzeni söz konusu değildir. Merkezinde bir platform ile yükseltilmiş caminin yer aldığı, diğer yapıların avlu etrafında konumlandırıldığı 18. Yüzyıl külliye planı uygulanmıştır. Laleli Camii, Nuruosmaniye Camii ile karşılaştırıldığında geleneksel tasarımı daha ağır basmaktadır.

6.1.1.3 Sultan I. Abdülhamid (Hamidiye) Külliyesi

Plan No: Ek 3

Banisi: Sultan Abdülhamid I

³⁷ Ömer Faruk ŞERİFOĞLU, Su Güzeli, İstanbul Sebilleri, S.71

Mimarı/Bina Emini: Kasım Ağa

Külliyenin Konumu: Sultan Abdülhamid I'ın Eminönü'nde kendi adına yaptırdığı külliye, türbe, medrese, kütüphane, imaret, mektep, sebil ve çeşmeden ibaretti. Külliye, zaman içinde bütünlüğünü kaybetmiştir. İmaret ve Mekteb 4. Vakıf Han'ın inşaatı sırasında yıkılmıştır. Sebil ise, Gülhane'deki Zeynep Sultan Camii'nin avlu duvarlarına nakledilmiştir.

Tarihi: Külliye, 1777-1780 yılları arasında inşa edilmiştir.

Türbenin içinde Abdülhamid I. defnedilmiştir. Ayrıca, Abdülhamid I.'ın, Mahmud II.'nin ve Abdülmecid'in çocukları da defnedilmiştir. Haziresinde ise, pekçok vezir ve devlet adamının kabri yer almaktadır.

Planı ve Mimari Özellikleri: Türbe, çokgen plan üzerine tek kubbeli bir yapıdır. Kubbe kasnağı üzerinde beş yarım kubbenin yer alması ve önünde kubbeli bir eyvanının bulunması ilgi çekicidir. (Resim 6.15) Tamamen mermer kaplı yapıda iki sıra pencere yer alır. Plan olarak Klasik üslubun izindedir.

Süsleme: Bütün cepheler mermer kaplamalı ve iki sıra pencerelidir. İç mekan, kalem işleri ve mermer süslemeler ile zenginleştirilmiştir.

Medrese: Cadde üzerinde yer alan dükkan sırasının arkasında yer almaktadır. Yapı, dikdörtgen bir iç avlu etrafında düzenlenmiş revaklı ve kubbeli öğrenci hücrelerinden oluşmaktadır. (Resim 6.16)

Kuzey cephesinde yer alan kapı ile giriş hacminden sonra, iki adet kubbeli oda yer almaktadır. Avluyu batı yönünde sekiz adet, güney yönünde beş adet, doğu yönünde ise yedi adet olmak üzere, toplam 22 adet kubbeli, revaklı odadan oluşmaktadır. Medresenin batı cephesinde yer alan bir kapı ile küçük bir avluya ulaşılmaktadır. Bu avlunun içinde kare plan üzerine kubbe ile örtülü mescid mekanı yer almaktadır.

Resim 6.15 Hamidiye Türbesi Girişi

Resim 6.16 Hamidiye Medresesi Revakları

Şekil 6.17 Kütüphane

Bugün İstanbul Ticaret Borsası olarak kullanılan yapının iç dekorasyonu değiştirilmiş ve modernize edilmiştir. Revakların önü tahta paravan ile kaplanmış, avlunun üstü camekan ile örtülmüştür.

Kütüphane: Medresenin giriş kapısının sol tarafında, fevkani olarak inşa edilmiştir. Düz çatı ile örtülü, sade bir yapıdır. Alt katında dükkanlar yer almaktadır. (Resim 6.17)

Malzeme ve Teknikler: Eminönü'nde yer alan Hamidiye külliyesi, türbe, medrese ve kütüphane binaları ile İstanbul'un merkezi semtinde, yer darlığı nedeniyle, küçük ölçekli inşa edilmiş bir külliye'dir. Sultan I. Abdülhamid'in annesi Rabia Sultan adına yaptırdığı Beylerbeyi Camii'nin bu külliyenin tamamlayıcısı olduğu düşünülmektedir. Türbenin içindeki Barok süsleme öğeleri ile Batı etkisini göstermektedir.

6.1.1.4 Selimiye Külliyesi

Plan No: Ek 4

Banisi: Sultan Selim III

Mimarı: Mimarı bilinmemektedir, bina emini olarak Uzun Yusuf Efendi'nin adı geçmektedir.

Külliye'nin Konumu: Üsküdar'ın Harem semti üzerinde yer alan tepede inşa edilen külliye, cami, muvakkithane, sıbyan mektebi, sebil, hamam tekke ve kışladan oluşmaktadır. Cami avlusu etrafında düzenlenen mekanlar ile, bu yapı topluluğunun yanında, dikdörtgen planlı yer alan büyük kışla yapısından oluşmaktadır. Külliye'nin çeşmesi, yapı topluluğunun dışında yer almaktadır.

Tarihi: Caminin dört avlu kapısı üzerinde dört ayrı kitabe bulunmaktadır. Giriş kapısı üzerinde ise, dört satır halindeki kitabede, (1219) 1804 tarihi vardır.

Cami:

Planı ve Mimari Özellikleri: harim mekanı, kare beden duvarlarına büyük askı kemerleri ile taşınan 14,60 metre çapındaki tek kubbe ile örtülüdür. (Resim 6.18) Harimi doğu batı ve kuzey yönlerinden saran galerilerin harim mekanı ile bağlantısı yoktur. Beş bölümlü son cemaat yeri üzerinde ikinci kat şeklinde yükselen Hünkar Mahfili yer almaktadır. (Resim 6.19) Camiyi oluşturan mimari birimler, bir bütünlük oluşturmaktan çok kendi başlarına, bağımsız öğeler olarak ele alınmışlardır.

Mihrap bölümü, dikdörtgen şeklinde dışa taşkındır, üzeri aynalı tonoz ile örtülüdür. Mihrap beyaz mermerdendir, iki yanda sütuncelerin taşıdığı kartuşlu alınlığı, istiridye kabuğu formu ile, Barok özelliklidir. Beyaz mermer minber, mihrapta uygulanan Barok süsleme özelliklerini taşımaktadır.

İç mekanda, beden duvarları üzerinde beş sıra halinde pencere açılmıştır. Kubbe kasnağındaki 24 pencere ile, aydınlık bir iç mekan söz konusudur.

Cepheler ve Kütlesel Özellikler: Cami kütlesi, avlu zemininden yükseltilmiştir. On basamaklı merdiven ile çıkılan, kuzey cephesindeki giriş kapısı ile, son cemaat yerinin iki köşesinde yer alan kapılarla yapıya ulaşılmaktadır. yüksek kemerler ile taşınan kubbesi ile, külliye bütününe egemendir. Cepheler, ışık-gölge etkisi yaratabilmek için, pencere alınlıkları ve kemerlerde dolaşan profilli silmelerle süslenmiştir. Hünkar Mahfili, yapının kuzey cephesine egemendir.

Süsleme Özellikleri: İç mekanda, katlar arasında dolaşan silme takımları, ve kemerler üzerinde yer alan C profilleri ile, Barok özelliklidir. Duvarlar, birinci kat seviyesinden sonra, kubbe içine kadar, kalem işleriyle kaplıdır.

Resim 6.18 Selimiye Camii, kubbe ve taşıyıcı kemerler

Resim 6.19 Selimiye Camii, Hünkar Kasrı

Kışla;

Tarihi: Kışlanın deniz tarafına Marmara'ya açılan kapı üzerinde, Şair İzzet'in hazırladığı yirmi mısra halindeki kitabe yer alır. Bu kitabede, Sultan II. Mahmud'un 1243 (1827) tarihinde bu kışlayı yeniden yaptırdığı belirtilmektedir.

Kışlanın doğu tarafına açılan kapısının üzerinde, Şair Lebib'in yazdığı onaltı mısra halindeki kitabe yer alır. Bu kitabede, kapının, 1258 (1842) yılında, Sultan Abdülmecid tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir.

Kitabelere bakılarak, doğu ve batı kapılarının 1258 (1842) yılında, nizamiye kapısının 1269 (1853) yılında Sultan Abdülmecid tarafından, deniz kapısının, Sultan II. Mahmud tarafından 1243 (1827) tarihinde yaptırıldığı belirtilmektedir.

Planı ve Mimari Özellikleri: Cami ile aynı tarihte, bodrum kat ve zemin katlar taş, üst katlar ahşap olarak inşa edilmiştir. Alemdar Mustafa Paşa'nın öldüğü yeniçeri ayaklanmasında, tahrip olduğu için, Sultan Mahmud II. döneminde tamamen kagir olarak 1827 yılında yeniden inşaatına başlanmış, Sultan Abdülmecid döneminde 1842'de tamamlanmıştır.

Dikdörtgen bir avlunun etrafında düzenlenen üç katlı kagir kanatlardan ibarettir. Yapı, eğimli bir arazide yer alması nedeniyle, bir platform üzerinde inşa edilmiştir. Doğu cephesi bu nedenle iki katlıdır. Köşelerinde dört adet, yedi katlı kule yer almaktadır.

Cepheler ve Kütlesel Özellikler: Yapının kapladığı büyük alan ve köşelerinde yer alan kuleleri ile büyük bir blok halinde tepe üzerinde yerleşmiştir. Her cephede üç sıra halinde pencereler yer almaktadır. Cepheler, pilastrlar ile düşey olarak bölünerek yapının uzunluğu dengelenmiştir.

Çeşme:

Karacaahmed'de Çiçekçi'de Harem İskeleyi Sokağı'nın başındadır.

Üzerindeki kitabede 1802 yılında inşa edildiği yazılıdır. Üzerindeki Selim III. tuğrası, kaybolmuştur. (Resim 6.20)

Planı ve Mimari Özellikleri: Bir köşesi pahlanmış, dikdörtgen prizma şeklindedir. Çeşme, önde ayna kısmı ve arkada haznesi olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Hazne kısmı, iki sıra tuğla, bir sıra taş dizilişinden oluşan duvar örgüsüne sahiptir. Bu duvar örgüsü, külliye'nin bütününe egemen olan yeni üslup ile, eskiyi kaynaştırma çabası olduğu söylenebilir.

Süsleme: Çeşme, mermerden yapılmıştır. Yalağı dışa taşkındır. İki kemerli niş içinde yer alan ayna taşındaki süslemeli oval form üzerindeki eğimli motifler ve nişin iki yanındaki yivli pilastrlar, çeşmenin Barok özelliklerini yansıtmaktadır.

Tekke; Tunusbağı, duvardibi sapağında, Karacaahmed Mezarlığının karşısındadır. Günümüzde, cami olarak kullanılmaktadır.

Tarihi: Cami ile aynı dönemde inşa edilmiştir. Tekkede, Yesarizade Mustafa İzzet'in ta'lik yazısı ile Mahmud II. Dönemindeki tamir kitabesi vardır. Bu kitabe (1250-51) 1834-36 tarihini verir.

Planı ve Mimarisi: Dikdörtgen hacim, kurşun kaplı kırma çatı ile örtülüdür. Tekkeyi bir dış duvar çevirmektedir. Bu duvarlar içinde büyük bir bahçenin ortasında dikdörtgen prizması şeklindeki hacmiyle tekke yer almaktadır. Yapı, moloz taştan inşa edilmiş, duvarların üzeri sıvanmıştır. Kuzeybatı köşesinde kare kaide üzerine silindirik gövdeli minare yer almaktadır.

Süsleme: İç mekanda kullanılan kompozit başlıklı ahşap sütunlar, Barok özelliklidir. Ayrıca, giriş kapısının üzerinde yer alan Yesarizade İzzet Efendi'nin ta'lik yazısı da hat sanatı açısından bir şaheserdir.

Şekil 6.20 Selimiye Çeşmesi

Hamam:

Külliye'nin avlu duvarı ile çevrilen bütünün dışında kalan hamam, cephesi, camiye bakacak şekilde inşa edilmiştir. İki kubbeli olarak inşa edilen hamamın ahşap duvarları, Selimiye Kışlası'nın askeri yöneticisi tarafından 1960 yılında betona dönüştürülmüştür.

Sıbyan Mektebi, cami avlusu ve Şerif Kuyusu Sokağı ve Kışla Sokağı'nın kesiştiği yerdedir. Günümüzde, çocuk kütüphanesi olarak kullanılmaktadır. İki katlı, ahşap bir binadır.

Sebil, camiye çevreleyen avlu duvarlarına bitişik olarak, Şerif Kuyusu Sokağı'na bakan giriş kapısının sağında yer almaktadır. Üç pencere, tek katlı, sade bir yapıdır.

Malzeme ve Teknikler: İstanbul'un Anadolu yakasında yer alan külliye şehrin gelişimi açısından önemlidir. III. Selim, kendine karşı çıkan yeniçerilere karşı, yeni kışla mekanı olarak bu semti seçmiştir. Bu semt, Osmanlı ordusunun talimhahlarından biridir ve ordunun Doğu seferine çıkmadan önce toplandığı mekandır. Tekkenin iç mekanındaki mimari ayrıntılarda, Osmanlı Barok üslubunun hareketliliği egemendir. Çeşme, aynasındaki yivli pilastrlar ile barok özelliklidir.

Külliye'nin konumu ve kuruluşu açısından, caminin dış avlusu etrafında toplanan yapıların oluşturduğu külliye kuruluşu esas alınmıştır. Cami, kubbenin vurgulanışı, iç mekanın aydınlık oluşu ve hünkar mahfilinin son cemaat yerinin üstünde bir kat şeklinde ele alınışı açısından XVIII. yüzyılda ortaya çıkan yenilikleri taşımaktadır.

6.1.2. 18. Yüzyılda Yeniden İnşa Edilen Sultani Külliyyeler

6.1.2.1. Fatih Külliyesi Camii

Planı: Ek 5

Banisi: Fatih Sultan Mehmed döneminde (1467-1470) inşa edilen cami, Sultan III. Mustafa döneminde yeniden inşa edilmiştir.

Mimarı: Sinaneddin Yusuf, yeniden inşa eden Mimar Mehmet Tahir Ağa

Külliyyenin Konumu: Fatih semtinde yer alan külliye, cami, mektep, kütüphane, 8 adet tali, 8 adet ali medrese ile imaret, kervansaray, tabhane, darüşşifa ve hamamdan ibarettir. Klasik dönem külliye anlayışına göre, birbirine paralel eksenler üzerinde yer alan binalardan oluşmaktadır.

Tarihi: Fatih Camii, (1463-1470) tarihleri arasında inşa edilmiştir. Camiinin yapıldığı tarih, giriş kapısının iki yanında ve sütünde bulunan 16 satırlık Arapça kitabede yazılıdır. “Yazı, devrin ünlü hattatı, Ali bin Sofi’nin eseridir”³⁸. Bu kitabede Osman Bey’den Fatih’e kadar olan Osmanlı padişah isimleri de belirtilmektedir. “Caminin sağındaki kapısı üzerindeki ayet, Hattat Bursalı Ali’nin eseridir.”³⁹

Cami:

Planı ve Mimari Özellikleri: Ekrem Hakkı Ayverdi, Fatih döneminde inşa edilen camii planını, yaptığı zemin çalışmaları, Evliya Çelebi’nin Seyahatname’sindeki anlatımına dayanarak çizmiştir. Bu plana göre, Fatih Camii, ortada mihrap önünde bir yarım kubbe eklenen tek kubbe ile yanlarda üçer kubbe ile

³⁸ Tahsin ÖZ A.g.k. S.57

³⁹ a.g.k. S.57

örtülü harim mekanına kuzey cephesinde eklenen son cemaat yeri ve onbeş kubbeli revaklı, şadırvanlı avludan oluşmaktaydı.

Fatih Camii, 1509, 1557 ve 1754 yıllarındaki depremlerde büyük hasar görmüş ve 1766 yılındaki depremle yıkılmıştır. Sultan Mustafa III döneminde, (1767-1771) yılları arasında yeniden inşa edilirken, Mimar Sinan'ın Şehzade Camii planı tercih edilmiştir. Bu plan şemasında, harim, dört ayak tarafından taşınan büyük bir merkezi kubbe ile bunu dört yönden destekleyen dört yarım kubbe ile örtülüdür. Yanlardaki yarım kubbeler üçer adet, giriş ve mihrap eksenindekiler ise ikişer adet çeyrek kubbelere sahiptir. (Resim 6.21)

Yedi kubbe ile örtülü son cemaat yeri, Bursa kemerinden oluşan giriş kapısı ve şadırvanlı avlusu Fatih döneminden kalmadır. Son cemaat yeri ile harim mekanının birleştiği noktalarda yer alan iki şerefeli minareler de ilk şerefelerine kadar, orijinaldir.

Mihrap, Klasik Osmanlı mihraplarının izindedir. Çokgen gövdeli ve mukarnas kavsaralıdır. Beyaz mermer ile kaplıdır. Minber de mihrap gibi, Klasik Osmanlı minberlerinin izindedir. Üçgen ayna kısımlarında iki renkli mermer levhalar ile oluşturulan süslemeye sahiptir.

Cepheler ve Kütlesel Özellikler: Fatih Camii, cephe düzenlenişi açısından Klasik Osmanlı mimarisinin izindedir. Beden duvarları üzerine üç sıra halinde pencere açılmıştır. Cami hacmine egemen olan kubbe ile yarım kubbelerin kademeler halinde aşağı doğru inmesi, yapıya, Klasik Osmanlı camilerinin dış görünüşünü kazandırmaktadır.

Şekil 6.21. Fatih Camii, genel görünüm

Şekil 6.22 Kubbe içinde yer alan kalem işleri

Resim 6. 23 Fatih Külliyesi, Hünkâr Kasrı

Resim 6.24. Fatih Sultan Mehmed'in türbesi

Süsleme Özellikleri: Cami merkezi kubbesi, (Resim 6.22) kubbe geçiş elemanları ve son cemaat yeri kubbelerinin içleri klasik üsluptaki kalem işleriyle kaplıdır. İç mekanda, katlar arasında dolaşan kornişler, Barok mimarinin özelliğidir. İç mekanda yer alan iki pencere alınlığı üzerindeki çini panolar, 15. Yüzyıla aittir.

Hünkar Kasrı: Camiye batı cephesinde eklenen iki katlı Hünkar Kasrı, rampası ve dışa taşkın saçağı ile Barok özellik göstermektedir. (Resim 6.23)

Türbe: Fatih Sultan Mehmed'in türbesi, 1766 depreminde zarar görmüş ve onarılmıştır. 1782'de bu semtte çıkan bir yangın sırasında yanmıştır. Sultan III. Mustafa döneminde yeniden inşa edilen yapı, çokgen gövdesi ve kubbesi ile Klasik Osmanlı türbe mimarisinin izindedir. Giriş hacminin önüne eklenen taşkın saçağı, dalgalı formu ve saçak altı süslemeleri ile Barok özelliklidir. (Resim 6.24)

Malzeme ve Teknikler: Fatih Camii, plan şeması açısından Klasik Osmanlı mimarisinin izindedir. Süsleme öğelerinin yalnızca küçük bir bölümü Barok özelliklidir. Bu nedenle, bu yapıyı, 18. Yüzyıl mimari üslubundan az etkilenmiş bir yapı olarak niteleyebiliriz.

6.1.2.2. Eyüp Sultan Camii

Planı: Ek 6

Banisi: Fatih Sultan Mehmed, yeniden inşa ettiren Sultan Selim III

Mimarı/Bina Emni: Uzun Hüseyin Ağa, Kasım Ağa

Tarihi: Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul kuşatması sırasında, hocası Akşemsettin Eyüp civarında, Hazreti Ebu Eyyub-u Ensari'nin mezarını bulmuştur.

Şehrin fethinden sonra, Hükümdar, bu muhite külliye yapılmasını emretmiştir. Kitabesine bakılarak

Çün sekizyüzaltmış üç salinde bu
Camii Sultan Mehmed yaptı nev
Kane haza misle cenati'n naim
Mecma ün lillahi min kavmi't-tekav (863)

1458'de inşa edildiğini öğrenmekteyiz. İstanbul'daki ilk selatin camidir. “Sultan III. Selim döneminde yeniden inşa edilirken tutulan defterlerde, Eyüp Sultan Külliyesi'nin, cami, türbe, 16 hücreli medrese, mutfak, fırın, “imaret” ve bir hamamdan oluştuğu belirtilmektedir.”⁴⁰ Külliye'nin ilk inşa edilen yapısı türbedir. Cami daha sonra inşa edilmiştir.

Eyüp Sultan Külliyesi, çeşitli dönemlerde yapılan eklerle büyümüştür. Bu nedenle, belirgin bir plana sahip değildir. Külliye'nin ana eksenini, cami ve türbe oluşturur. Eyüp Sultan Külliyesi'nde yapılar, Erken Osmanlı külliyelerinin, yerin topografyaya dayalı, asimetrik olarak, belirli bir düzene bağlı kalınmadan yerleşimidir.

Ekrem Hakkı Ayverdi'ye göre, Fatih döneminde inşa edilen cami, ana mekanı örten kubbeye, mihrap yönünde ve yan taraflarda eklenen iki yarım kubbe ile örtülü harim mekanına sahipti. Batı yönünde bir dış avlusu yer almaktaydı.

İstanbul'da büyük tahribata yol açan 1766 depremi sırasında Eyüp Sultan Camii büyük hasar görmüş ve 18. Yüzyılın sonuna kadar çeşitli onarımlarla varlığını sürdürebilmiştir. III. Selim döneminde, 1212/1798 yılında caminin büyük bir onarım geçirmesi için incelenmiş, ancak bunun mümkün olmayacağı anlaşıldığında, minareleri dışında tamamen yıkılarak yeniden yaptırılmasına karar verilmiştir. 1798

⁴⁰ Ekrem Hakkı AYVERDİ, Fatih Dönemi Mimarisi S.352

yılında temelleri atılan cami, 1800’de tamamlanmış, III. Selim tarafından ibadete açılmıştır.

Külliye yapılarının merkezinde, aynı iç avluyu paylaşan Cami ile Eyüb Sultan Türbesi yer almaktadır.

Bu avlunun doğu ve batı cephelerine açılan iki kapı ile deniz tarafına (Haliç’e) ve kara tarafındaki çarşıya geçit veren dış avluya ulaşılmaktadır. Bu iki kapı, Padişahların kılıç kuşanmak ya da ziyaret için Eyüb Sultan Külliyesi’ne, deniz ya da karayolu ile gelebilmeleri için inşa edilmiştir. Dış avlunun batı cephesinde Hünkar Kasrı yer almaktadır.

Cami ve türbe eksenine, batı cephesinde birleşen şadırvanlı dış avlunun kenarlarında muvakkithane, görevli odaları, şerbethane ve abdest muslukları yer almaktadır. Avlunun güney kapısına, "Musalla Kapısı", batı kapısına "Çarşı Kapısı" denmektedir.

Cami ile Eyüb Sultan Türbesi üç yönden hazire ile çevrilidir. Eyüp semtinin kutsiyeti nedeniyle, Osmanlı imparatorluğunun ileri gelenleri türbelerini bu Eyüp Sultan civarında yaptırmaları, külliyei saran bir doku oluşturmuştur.

Eyüb Sultan’ın gasledildiği kabul edilen alan, parmaklıklı duvarla çevrilmiş ve köşelere “Hacet Çeşmeleri” ya da “Kısmet Çeşmeleri” denilen dört adet çeşme konmuştur. Türbenin giriş cephesine bir sundurma eklenmiştir.

Cami:

Tarihi: Cami giriş kapısı üzerinde yer alan kitabede, yeniden inşa tarihi, (1215) 1800 olarak belirtilmektedir.

Planı: Fatih döneminde yapılan cami, Ekrem Hakkı Ayverdi’ye göre, merkezi bir kubbe ve iki yanında iki kubbeden oluşan plana göre inşa edilmişti. III. Selim

döneminde inşa edilen bugünkü cami, Fatih dönemindeki camiden daha büyük bir alanı kaplamaktadır. Yeni yapılan cami, şadırvan avlusundan 10,50 metre kadar almıştır. 15,5 metre çapındaki kubbesine, sekiz adet yarım kubbe eklenmektedir. Kubbenin ağırlığı, sekiz paye ile taşınmaktadır. (Şekil 6.25) Kubbe ile örtülü hacim, doğu, batı ve kuzey yönlerinde galerilerle çevrilidir. Doğu ve batı yönlerindeki galerilerin, kible duvarına bitişik köşeleri kubbe ile, ortadaki kısımlar yarım kubbe geçiş elemanları ile, yanlarda çapraz tonoz ve kuzey duvarına birleştiği yerde yine kubbe ile örtülüdür. Kuzey duvarına paralel galeri ise beş bölümden oluşmaktadır. Bu bölüm, köşelerde kubbe, giriş kapısının üstüne denk gelen orta bölümde geçiş elemanları ile, bu bölümün iki yanı ise, çapraz tonoz ile örtülüdür.

İstiridye kabuğu şeklinde kavsaralı mihrap nişi, çokgen formludur. İki yanındaki gömme sütunların üzerinde yer alan tepelik kısmında istiridye kabuğu şeklinde süsleme motifi vardır. Beyaz mermerden yapılmıştır. Beyaz mermer minberin kapısında iki adet volütlü sütun üzerinde yer alan istiridye kabuğu şeklinde tepeliğe sahiptir. Yan cepheler sadedir.

Cami iç mekanı, açılan üç sıra halinde pencere ile ferah ve aydınlıktır.

Yedi kubbe ile örtülü son cemaat yerinin ortasında, Eyüb Sultan'ın gasledildiği yer parmaklıklarla çevrilmiş ve köşelerine dört adet "Hacet Çeşmesi" yerleştirilmiştir. Son cemaat yerinin arkasında harime bitişik olarak doğu ve batıda yer alan iki minare, III. Ahmed dönemine aittir. Minare kaidelerinde yer alan ve son cemaat yerine açılan kapılar iptal edilmiş, son cemaat yerinin arka köşelerindeki aynalı tonoz örtülü eyvanlara birer kapı açılmıştır. Minareler, Fatih döneminde inşa edilen cami sınırlarını göstermektedir.

Cepheler ve Kütleli Özellikler: Harim mekanını örten kubbe ve yarım kubbeler, cami silüetini belirlemektedir. Harim beden duvarlarına açılan, altta dikdörtgen, ortada ve üstte sivri kemerli üç sıra halinde pencere ile, Klasik Osmanlı mimarisinin cephe görüntüsüne sahiptir. Giriş kapısı, istiridye tepelikli, süslemelidir. (Resim 6.26)

Süsleme Özellikleri: Cami iç mekanında, birinci kat pencerelerin üzerinden bütün yapıyı dolaşan mermer üzerine altın yaldızlı ayet kitabesi yer almaktadır. Kalem işleri, kubbe içi, yarım kubbeler ve son cemaat yeri kubbelerinde yer almaktadır. (Resim 6.27)

Şadırvan, cami kütesine batı cephesinde katılan dış avlunun içinde yer almaktadır. Akantus başlıklı sekiz adet yuvarlak sütunun taşıdığı ahşap, kubbeli saçığın altında, mermer kaide yer almaktadır. Sekizgen biçimindeki kaidenin her yüzünde istiridye kabuğu şeklinde kemerli birer musluk aynası yer almaktadır. Kaide ve saçak arasında kalan kısım camekan ile kaplıdır.

Sebil: Cami dış avlusundaki Musalla Kapısı'nın yanında yer almaktadır. (Resim 6.28)

Tarihi: Cami ile birlikte (1215) 1800 tarihinde inşa edilmiştir.

Kitabesi: Cami avlusuna açılan kapısı üzerinde, “Selamün hiye hatta metlai'l fecr (Kadr 5) ayeti yazılıdır. Bayramlarda ve özel günlerde şerbet dağıtıldığı için “Şerbethane” olarak anıldığı belirtmektedir.”⁴¹

Planı: Külliye dış duvarının üzerinde, hafifçe dışa doğru çıkıntı yapacak şekilde yerleştirilmiştir. Dört yassı kemer arasında üç pencerelidir.

Cepheler ve Kütleli Özellikler: Kaidesi kesmetaştan inşa edilmiştir. Sütunlar, kemerler ve kemer aynaları beyaz mermerdir.

Süsleme Özellikleri: Sebilin cephesinde kesmetaş ve mermerin birlikte kullanımı görülmektedir. Pencereler dökme demir şebekelidir. Sebil kaidesinde, sütun gövdeleri ve dar bir korniş şeklindeki başlığında, sütun devamı şeklinde ele

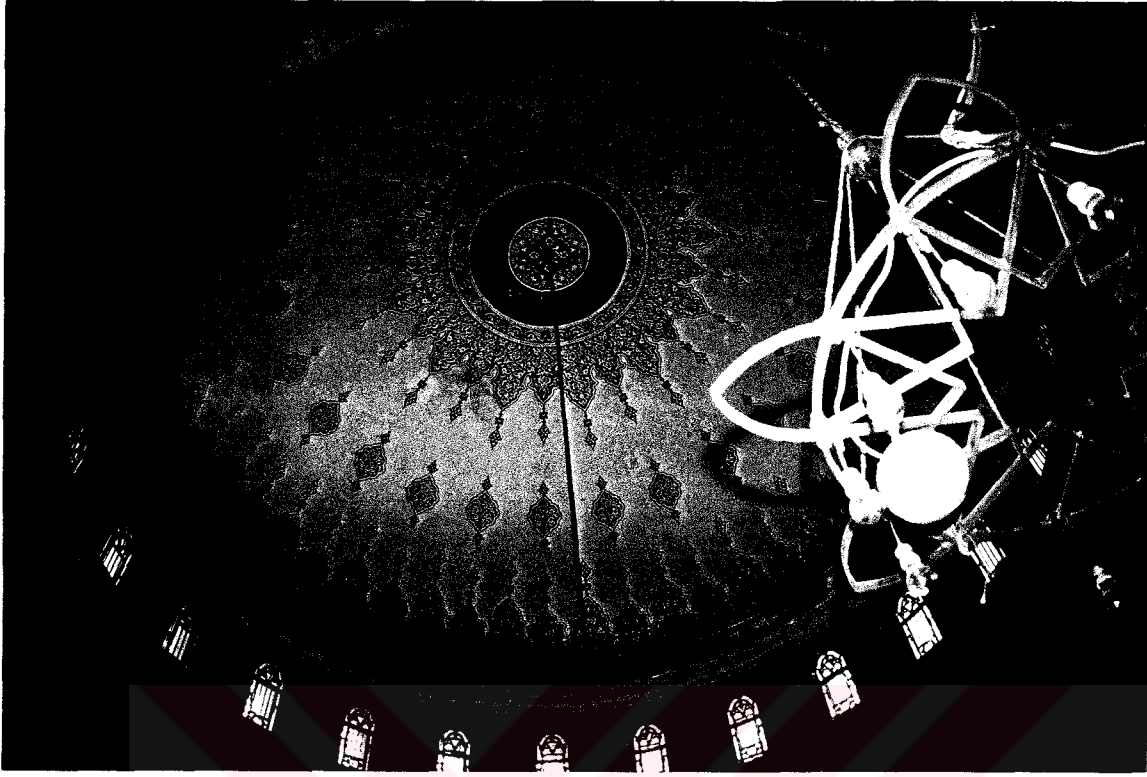
⁴¹ Ömer Faruk ŞERİFOĞLU, a.g.k. S. 134

Resim 6.25 Eyüp Sultan Camii

Resim 6.26 Eyüp Sultan Camii, giriş kapısı

Resim 6.27 Eyüp Sultan Camii, kubbe içindeki kalem işleri

Resim 6.28 Eyüp Sultan Külliyesi sebili

alınan konsollarda, perspektif etkisi yaratan, derin olmayan kademelenme vardır. Bu dönemde yapılan diğer sebillerin aksine, mermer üzerine kabartma süslemeleri yoktur.

Malzeme ve Teknikler: Cami planlaması ve iç mekan süslemesindeki sadeliğiyle, yapıyı Klasik Osmanlı mimarisine daha yakın olduğunu söyleyebiliriz. Barok üslup, iç mekanda mihrap ve minber süslemelerinde, cephelerde ise, kapı süslemelerinde görülmektedir.

6.1.3. Saltanat Ailesi İçin İnşa Edilen Külliye

6.1.3.1. Yeni Valide Külliyesi, Üsküdar

Plan No: Ek 7

Banisi: Sultan III.Ahmed, annesi Emetullah Gülnuş Sultan adına inşa ettirmiştir.

Mimarı: Mehmet Tahir Ağa'dır.

Külliye'nin Konumu: Üsküdar'ın sahilinde yer alan külliye, cami, hünkar mahfili, türbe, sebil, muvakkithane, çeşme, şadırvan, sıbyan mektebi, arasta, imaret, meşruta evleri ve mahyacı odasından oluşmaktadır

Tarihi:

“Üsküdar’da bulunan üç Valide Sultan camii arasında, en yeni tarihlisi olduğu için, “Yeni Valide Camii” diye adlandırılmıştır.”⁴²

⁴² İbrahim Hakkı KONYALI a.g.e. S. 315

“Cami kible kapısı üzerinde yer alan şair Taib’in talik kitabesinde, camiin inşaatına 1120 (1708) yılında başlandığı, 1122 (1710) yılında tamamlandığı belirtilmektedir.”⁴³ **

Cami;

Küllüye avlusuna göre daha yüksekte yer almaktadır. Kare plan üzerine basık bir kubbe ile örtülü harim ile bu mekana kuzey cephesinde birleşen revaklı ve şadırvanlı avludan ibarettir. Camide, Mimar Sinan’ın sekiz destekli cami planı uygulanmıştır. (Resim 6.29)

Harim mekanı, sekiz ayak ile taşınan 15 metre çapındaki pendentifli kubbe ile örtülüdür. Merkezi kubbeye, dört adet çeyrek kubbe eklenmiştir. Harim mekanı, doğu ve batı cephelerinde tek katlı olarak ele alınmış galeri çevrelemektedir. Bu kısımların örtü sistemi, ortada aynalı tonoz, yanlarda kubbeli üç bölümlüdür. Galerinin doğu kısmında kadınlar mahfili, batısında hünkar mahfili yer almaktadır.

Son cemaat yeri beş bölümlüdür. Giriş kapısının önünde yer alan bölümü aynalı tonoz ile, yan kanatlar birer kubbe, köşeler aynalı tonoz ile örtülüdür. Zemini mermer ile kaplı olan, şadırvanlı avlu, üç yönden beşer adet kubbe ile örtülü revak ile çevrilidir. Cami avlusunda, kuzey, batı ve doğu cephelerine açılan üç adet kapı yer almaktadır. Bu kapıların önünde, dokuz basamaklı birer merdiven vardır.

Mihrap: Dikdörtgen formludur. Palmet tepeliklidir. Çokgen mihrap nişi mukarnaslıdır. Aradaki boşluklar kıvrık dallı süslemelere sahiptir. Dikdörtgen biçimindeki mihrabın iki yanı ve üst tarafı, 18. Yüzyıl çinileriyle kaplıdır.

Minber: Beyaz mermerden yapılmıştır. Cepheleri, 18. Yüzyıl mermer kabartma işçiliğini yansıtmaktadır. Kapı kemerinin üzerinde palmet tepelikli, tepeliğin altında mukarnaslı bir bordür var. Mahfilin yan cephelerinde, yıldız geçmeli

⁴³ İbrahim Hakkı KONYALI a.g.k. S 315

Şekil 6.29 Yeni Valide Camii

korkuluk levhası yer almaktadır. Bu cephelere, 4 adet pabuç nişi ile bir sivri kemerli kapı açılmıştır.

Yapı, cephelere ve kubbe kasnağına açılan çok sayıda pencereyle aydınlık bir iç mekana sahiptir. Kubbe kasnağında 24 adet pencere bulunmaktadır. Harim duvarlarına, üç sıra halinde pencere açılmıştır. Alt sıradaki pencereler, dikdörtgen mermer sövelidir, üstlerinde, yarım daire şeklinde açılmış alçı şebekeli, vitraylı pencereler yer almaktadır. Orta sıradaki pencereler, sivri kemerli ve alçı şebekelidir. En üst sırada, kenarlarda sivri kemerli, ortada dikdörtgen şekilli bir pencere yer almaktadır.

Harim ile son cemaat yerinin birleştiği köşelerde, iki adet minare yer almaktadır. Minareler, stalaktitli ve ikişer şerefelidir.

Cepheler ve Kütsel Özellikler: Cami, büyük ve basık bir kubbe ile örtülü harim mekanı ve yan sahnaları örten küçük kubbelerin oluşturduğu piramidal bir hacme sahiptir. Bu nedenle, genel görüntü olarak, Klasik Osmanlı Camilerinin izindedir.

Avlu revakları, altta dikdörtgen şekilli, üstte sivri kemerli iki sıra halinde pencere dizilişine sahiptir.

Süsleme: Mermer giriş kapısı, mukarnas bordürlü ve palmet tepeliklidir. İç mekan, kubbeyi taşıyan sütun başlıklarından kubbe içine kadar kalem işi ile süslüdür.

“Mihrap duvarı, 18. Yüzyıl işi, Tekfur Sarayı çinileriyle çerçevesidir. Cami içindeki "El-cennetu tahte akdemi'l ümmehat" ve "Re'sü'l hikmeti mehafetullah" celi sülüs levhaları, III. Ahmed'in kendi el yazıları olup, Müzehhip Taşcondurmaz Mustafa Ağa'ya işletilmiştir”⁴⁴ . Cami içinde yer alan Celi yazıları, Bursalı Hattat Mehmed Efendi yazmıştır.

⁴⁴ İbrahim Hakkı KONYALI a.g.k. S. 310

Resim 6.30 Yeni Valide Hünkar Kasrı

Son cemaat yeri üst örtü sistemi, revak kemerlerinden itibaren kalem işleriyle süslüdür. Giriş hacminin önünde yer alan aynalı tonozun ortası, bir altıgen içine yerleştirilmiş yıldız motiflerinden oluşan süslemeye sahiptir. Köşe üçgenlerinde, madalyonlar içerisinde çiçek motifleri yer alır. Aynı süsleme, revak kubbeleri ve tonozlarında da tekrarlanmıştır.

Şadırvan: Cami avlusunun ortasında sekizgen şeklinde inşa edilmiştir. Saçağın altında bütün cepheleri dolanan, Şair Taib'e ait kitabede, 1124 (1712) yılında yapıldığı yazılıdır.

Palmet tepelik, mukarnas bordür, kitabe sırası izlenmiş. Şadırvan cepheleri, mermer sütunlar arasına atılan sivri kemerlerden oluşmaktadır. Sivri kemerlerin içine, basık yay kemerli pencereler açılmıştır. Sivri kemerlerin köşe boşluklarına, mermer kabartma olarak vazodan çıkan gül motifleri işlenmiştir.

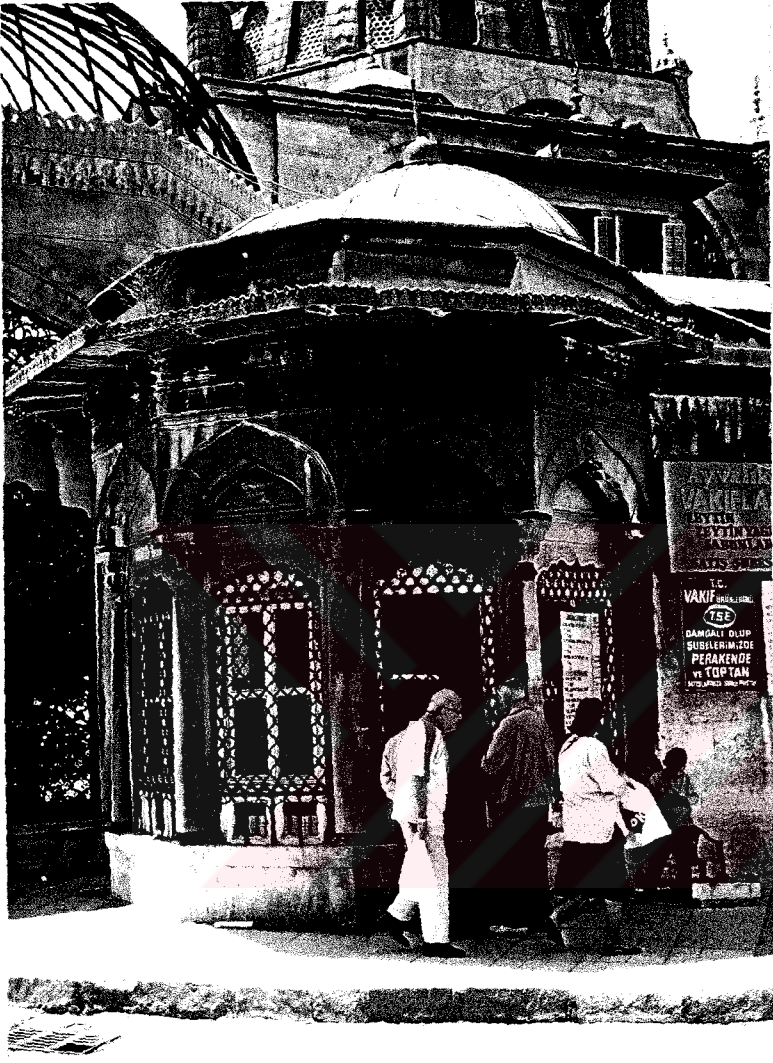
Hünkar Kasrı: Caminin doğu cephesine bitişik olarak inşa edilen ahşap bir yapıdır. Üç adet ahşap ve iki adet mermer sütun üzerinde yükselmektedir. Bir oda ve bir sofadan ibarettir. Bir kapı ile camiye geçilmektedir. (Resim 6.30)

Türbe: Külliye'nin doğu cephesinde, Hakimiyet-i Milliye Caddesinin üzerinde, sebil ile muvakkithanenin arasındadır.

Türbe, sekizgen planlı olarak inşa edilmiştir. Mukarnas başlıklı mermer sütunlar üzerine atılan sivri kemerlerin oluşturduğu cepheler, bronz şebekelerle kaplıdır. Kubbenin üstü, demir tel ile kapatılmıştır.

Türbenin arkasında hazire yer almaktadır.

Sebil: Külliye doğu cephesinde, Hakimiyet-i Milliye Caddesi'nin üzerinde, türbenin yanında yer alır. (Resim 6.31)

Şekil 6.31 Üsküdar Yeni Valide Camii Sebili

Sebil, caddeye taşkın beşgen şeklinde planlanmıştır. Üzeri, kubbe ile örtülüdür. Sebil pencereleri, mermer bir kaide üzerinde yükselen mukarnas başlıklı altı adet mermer sütun arasına atılan sivri kemerler içerisine yerleştirilmiştir. Pencere şebekelerinin üstünde yer alan sivri kemer aynaları, bitkisel süslemelere sahiptir.

Sivri kemerlerin köşeleri de bitkisel süslemelere sahiptir. Kemerlerin üstünden kitabe kuşağı geçmektedir. Saçağın hemen altında bir sıra mukarnas bordür, kitabe gibi, bütün yapı cephesini dolanmaktadır.

Muvakkithane: Külliye'nin doğu cephesinde, Hakimiyet-i Milliye Caddesi üzerinde, türbenin yanında, kare planlı olarak yer almaktadır. Külliye'nin yapılışına göre, daha geç bir döneme aittir.

Sıbyan Mektebi: Külliye'nin Balaban Caddesi'ne açılan kuzey kapısının üstünde yer almaktadır. Yapıya avludan girilmektedir. İki katlı olarak düzenlenmiştir. Alt kat, Mahyacı Odası olarak inşa edilmiştir. Günümüzde, Müezzin lojmanı olarak kullanılmaktadır. Üst kat, iki tonoz ile örtülüdür.

Dükkanlar: Külliye'nin kuzey girişi kapısının sağ tarafında, yedi adet, tek katlı kagir dükkan vardır.

İmaret: Külliye yapılarını çevreleyen duvarın dışında, kuzey cephesinin karşısında, Balaban Caddesi'nin üzerindedir. L şeklinde bir iç avlunun önünde yer alan mekanlardan oluşmaktadır. Aynalı tonoz ile örtülü bir koridorun batı tarafında yer alan hacim iki adet aynalı tonoz örtülü hacim, doğu tarafında iki adet kubbe ile örtülü hacim yer almaktadır. Yapının denize bakan cephesinde, aynalı tonoz örtülü tek hacim yer almaktadır.

Çeşmeler: Külliye'de Üç adet çeşme vardır. Bunlardan ilki, Üsküdar Meydanı ile, Hakimiyet-i Milliye Caddesinin kesiştiği köşede, sebilin yanında yer alır. (Resim 6.32) Banisi Emetullah Gülnuş Valide Sultan'dır. Lale Devri'nin mermer kabartma işçiliğini gösteren süslere sahiptir. .

Şekil 6.32 Yeni Valide Camii Çeşmesi

Bu çeşme, Lale Devri süsleme anlayışı ve estetiğini yansıtmaktadır. Çeşme aynasında yer alan mermer üzerine kabartma vazo içinde çiçek motifleri Lale Devri'nin çiçek düşkünlüğü ve ince zevkini yansıtmaktadır. Çeşmenin sivri kemerinden, çerçeveleri arasındaki bütün yüzey, kabartma süslemelerle doludur.

İkinci Çeşme külliye'nin batı cephesinin giriş kapısının yanında yer alır. Bu çeşmenin banisi III. Ahmed'dir. Üzerinde Şair Taib Mehmet Çelebi'ye ait kitabesinde, (1122/1710) tarihi yazılıdır. Yalın bir tasarıma sahiptir. Çeşme aynasını oluşturan sivri kemer ile sade bir çeşmedir.

Üçüncü çeşme, külliye kuzey giriş kapısının karşısında, imaretin köşesinde yer almaktadır. Üç yüze sahiptir. Külliye'ye daha sonradan eklenmiştir. Kitabesinde, I. Abdülhamid'in ikinci kadını Sineperver Kadın tarafından, vefat eden oğlu Şehzade Ahmed için (1194/1780) tarihinde inşa edildiği yazılıdır.

Malzeme ve Teknikler: 18. Yüzyılın başında inşa edilen külliye, Klasik dönemin izindeki cami planlaması ile gelenekseldir. Çeşme, türbe ve sebilin cadde cephesinde yan yana yerleştirilmesi ile, yeni cephe anlayışının habercisidir. Yapıdaki

6.1.3.2. Ayazma Külliyesi

Plan No: Ek 8

Banisi: Sultan III. Mustafa

Mimarı: Yapının mimarının Tahir Ağa olduğu belirtilmektedir, ancak bu konuda kesin bir bilgi yoktur. "İstanbul gümrük emini İshak Ağa'nın caminin bina emini olduğu belirtilmiştir."⁴⁵

⁴⁵ İbrahim Hakkı KONYALI , Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi, S. 100

Külliye'nin Konumu: Üsküdar'da İstanbul Boğazına hakim bir tepenin üzerine inşa edilmiştir. Yapıldığı dönemde, İstanbul'un deniz silüetini belirleyen Sultanahmed Camii ya da Süleymaniye Camii gibi İstanbul'un deniz silüetini belirleyen bir yapı iken, günümüzde, etrafına yapılan yüksek binalar nedeniyle, bu özelliğini yitirmiştir.

Külliye'yi oluşturan binalar, cami, sıbyan mektebi, hamam, çarşı ve çeşmeden ibaret iken, günümüze yalnızca, cami ve çeşme gelebilmiştir.

Tarihi:

Cami giriş kapısı üzerinde, Arapça ve Türkçe olarak iki kitabe yer almaktadır. Arapça kitabede, "Sultan III. Mustafa'nın cami ve teferruatını, ölen annesi Mihrişah Emine Sultan ve kardeşi Şehzade Sultan Süleyman için 1174 (1760) yılında yaptırdığı yazılıdır. Bu kitabenin altında yer alan Türkçe ta'lik kitabe, devrin Sadrazamı, Ragıp Paşa'nın eseridir.

Mukteday-i ehl-i sünnet cami-i mecmu-i hayr
Kıldı çün bu mabed-i zibayı inşa bi-riya
Sadr-ı asrı bendesi Ragıp didi tarihin
Cami-i rana bina-i Şah Sultan Mustafa

Son mısra Ebced hesabıyla (1174) 1760 tarihini verir. Kitabenin hattatı, devrin Şeyhülislamı Veliyüddin Efendi'dir." ⁴⁶

Cami;

Planı: Duvarlarla çevrili büyük bir avlu içerisinde yer alan cami, dikdörtgen harim mekanını örten tek kubbe (Resim 6.33) ile, bu hacme kuzey cephesinde eklenen son cemaat yerinden oluşmaktadır. (Resim 6.34)

⁴⁶ İbrahim Hakkı KONYALI, a.g.k. S.97

Şekil 6.33 Ayazma Camii güney cephesi

Şekil 6.34 Son Cemaat Yeri

Harim mekanını örten, yüksek kasnaklı kubbe, dört büyük askı kemeri ile, duvar köşelerine yarı gömülü olan payeler ile taşınmaktadır. Bu mekanı, doğu, batı ve kuzey yönlerinde iki katlı galeri çevrelemektedir. Galerinin giriş kapısının sol tarafında Hünkar Mahfili, sağ tarafındaysa kadınlar mahfili yer almaktadır. Cami, içinde bulunduğu avluya göre, daha yüksekte konumlandırılmıştır. On adet dairesel basamak ile, kuzey cephesindeki giriş kapısına ulaşılmaktadır.

Son cemaat yeri, üç bölümlüdür. Giriş kapısının önünde yer alan bölüm, tonoz ile, iki yan bölüm kubbe ile örtülüdür. Son cemaat yerinin yanlarda yer alan bu bölümleri farklı bir cephe düzenlemesine sahiptir. Bir sağır kemer içine açılmış iki küçük yuvarlak kemer ve üç sütundan oluşmaktadır. Aynı düzenleme, son cemaat yerinin doğu ve batı uçlarında da tekrarlanmıştır.

Mihrap: Dikdörtgen bölüm içinde yer alan istiridye kabuğu şeklinde kavsaralı mermer mihrabın çokgen gövdesi, kahverengi mermer ile kaplıdır. Mihrabın iki yanında yer alan pirinç şamdanlara, bugün, muma benzeyen lambalar yerleştirilmiştir.

Mermer minberin korkuluk kısmı, kıvrık dallardan oluşan Barok süsleme öğelerine sahiptir. İç tarafta yer alan üçgen aynada, siyah ve beyaz mermer levhalar ile düzenlenen iki renki süsleme göze çarpmaktadır. (Resim 6.35)

Minare harim mekanı ile son cemaat yerinin birleştiği batı köşesinde yer almaktadır. Orijinal değildir. Orijinal minare, yıldırım düşmesi nedeniyle yıkıldığı için, bugünkü minare, daha geç tarihlidir ve cami ile bütünleşmemiştir. Kaidesi ve gövdesi taştır. Tek şerefesi vardır.

Cepheler ve Kütsel Özellikler: Yapı bütününe, yüksek kasnaklı kubbe egemendir. Yapının üzerinde yükseltildiği platform ile, topografik konumu nedeniyle, dikey bir hareket söz konusudur. Bu dikey algılama, cephelere açılan pencere sıraları ve katları ayıran kornişler ile kesilmiştir. Kubbeyi taşıyan duvar payeleri üzerine konan ağırlık kuleleri içerisine demir şebekeli pencereler açılmıştır.

Şekil 6.35 Ayazma Camii Mihrabı

Şekil 6.36 Ayazma Camii Çeşmesi

Yüksek kubbe kasnağı üzerine 20 adet pencere açılmıştır. Beden duvarları üzerinde, dört sıra halinde pencere açılmıştır. Bu pencerelerin en alt sıradakileri dikdörtgen söveli ve demir şebekeli, diğer üç sıradakiler sivri kemerli ve vitraylıdır.

Dış cephelerde kuş evlerinin varlığı ilgi çekicidir.

Süsleme: İç mekan, ikinci sıra pencerelere kadar mermer ile kaplıdır. Yapı içerisinde, farklı renklerde mermer levhalar, kaplama malzemesi olarak kullanılmıştır. Kubbeyi taşıyan duvar payeleri, katları ayıran konsollar, pencere çerçeveleri, askı kemerlerinin içleri kubbe kasnağı ve kubbe içi kalem işleriyle süslüdür. Askı kemerlerinin üzeri, beyaz ve yeşil renkli, mermer taklidi boyama ile süslüdür. Diğer kısımlarda, Barok dönemin özelliği olan, kıvrık dallar, S ve C kıvrımları, kullanılmıştır. Son cemaat yeri tonozu ve kubbelerinin içi de kalem işleriyle kaplıdır. “Hünkar mahfeli duvarlarını kaplayan İtalyan çinileri günümüze gelememiştir.”⁴⁷

Hünkar Kasrı: Cami kütesine, doğu cephesinde birleşen iki katlı bir yapıdır.

Sıbyan Mektebi: Caminin güney tarafında inşa edilmiş olan yapı, uzun süre bakımsızlıktan harabe haline gelmiştir. 1917 yılında, yıkılarak, yerine, üç katlı Cumhuriyet İlkokulu inşa edilmiştir. Yapı günümüzde de okul olarak kullanılmaktadır.

Çeşme: Külliye dış duvarları üzerinde, Ressam Ali Rıza Sokağı ile Mehmet Paşa Değirmeni Sokağının kesiştiği köşede yer almaktadır. (Resim 6.35)

“Üzerinde yer alan, Şair Zihni’nin hazırladığı kitabede, Sultan III. Ahmed’in oğlu Sultan III. Mustafa’nın camiin yanında bu çeşmeyi yaptırdığı belirtilmektedir. Son mısraı Ebced hesabı ile 1174 (1760) yılını vermektedir.”⁴⁸

⁴⁷ İbrahim Hakkı KONYALI, a.g.k. S.102

⁴⁸ İbrahim Hakkı KONYALI, a.g.k. S.15 C.II

Çeşme, kareye yakın dikdörtgen biçimindedir. İç içe geçmiş iki dikdörtgen silmenin oluşturduğu çerçeve içinde yer alan geniş yüzeyi, düz beyaz mermer ile kaplıdır. Bu yüzeyin tam ortasında, dikdörtgen bir sütun gibi, ileriye doğru uzatılmış olan asıl çeşme kısmı yer almaktadır. Bu kısmın üstü, yüksek bir tepelik ile kaplıdır.

Malzeme ve Teknikler: Üsküdar'ın denize hakim bir tepesi üzerinde yer alan külliye, avlu zemini üzerinde yüksek konumlanmış cami iç mekanı ve cephe düzenlemesindeki Barok etki ile önemlidir.

6.1.3.3. Zeynep Sultan Külliyesi

Planı: Ek 9

Banisi: Sultan III. Ahmed'in kızı Zeynep Sultan

Mimarı: Mehmet Tahir Ağa

Külliyenin Konumu: Cami, sıbyan mektebi, medrese, sebil ve türbeden ibaret külliye'nin sebil ve türbesi günümüze gelememiştir. Eski sebilin yerine, Eminönü'ndeki Sultan I. Abdülhamid külliyesinin sebili ve çeşmesi taşınmıştır.

Külliye, iki avlu etrafında düzenlenmiştir. Caddeye bakan kemerli giriş ile geçilen avludan sonra, merdivenlerle çıkılan yuvarlak kemerli cami avlu kapısına ulaşılmaktadır. Topografik şartlar nedeniyle, cami, dış avludan daha yüksekte inşa edilmiştir. Sıbyan mektebi ve meşruta evleri de camiye göre daha yüksekte yer almaktadır. Külliye bütünü, bir sıra taş, iki sıra tuğla örgü sisteminden oluşan duvarlar çevrelemekte, böylece, sokaktan ve çevresindeki binalardan ayrılmaktadır.

Tarihi: Kapı kitabesinde külliye'nin, (1183) 1769 yılında inşa edildiği yazılıdır.

Cami

Planı: Kare beden duvarları üzerine oturan tek kubbeli cami planındadır. 12,20 m. çapındaki kubbe, dairesel formlu kasnaktan sonra mukarnaslı tromplar ile ana beden duvarlarına oturmaktadır. (Resim 6.37) Harimin önünde, beş bölümlü son cemaat yeri yer almaktadır. Son cemaat yeri, sivri kemerler üzerine, giriş kapısı üzerinde kubbe, iki yanlarda tonoz ile örtülüdür. Cami avlusunun güneyinde, hazire yer almaktadır. Cami avlusunun şadırvanı yoktur.

Mihrap, dikdörtgen şeklinde dışa çıkıntı yapmaktadır. Beşgen formundaki mihrap nişi, kırmızı mermer ile kaplıdır. Mihrap nişinin üzerinde ayet kitabesi yer almaktadır.

Caminin yapılışından daha geç döneme tarihlenen ahşap minber, bugün yerinde değildir.

Harimin kuzey duvarına bitişik olarak yerleştirilen ahşap kadınlar mahfili giriş kapısının sağ tarafında, hünkar mahfili ise, sol tarafında yer almaktadır. Bu iki bölüme, girişin iki yanındaki ahşap merdivenlerle çıkılmaktadır. Hünkar mahfili, süsleme özelliklerine bakılarak, daha geç tarihte yapılmıştır.

Minare, son cemaat yerinin batı köşesine bitişik olarak yapılmıştır. Pabucu ve şerefesi taş, gövdesi tuğladandır.

Cepheler ve kütleli özellikler: Bir sıra taş ve iki sıra tuğla dizisiyle örülen beden duvarları içerisine, üç sıra halinde pencere açılmıştır. En alt sırada dikdörtgen söveli, orta sırada sivri kemerli, en üst sırada ise, dairesel formlu pencereler yer almaktadır. Kubbe kasnağında onaltı adet, yuvarlak kemerli pencere vardır. Ayrıca, kubbeye geçişi sağlayan trompların içerisine birer adet dairesel formlu küçük pencere yerleştirilmiştir.

Süsleme: Duvar örgüsünün iki renkli görüntüsü geleneksel Osmanlı üslubunun izindedir. Kubbeye geçiş elemanlarının tuğla dizileriyle oluşturulan silmeleri, kubbe kasnağındaki pencerelerin dairesel formu ve kubbenin dalgalı saçağı, Barok etkiyi yansıtmaktadır. Minare şerefesinin dalgalı formu ile, demir parmaklıkları yine, Barok etki taşımaktadır. İç mekanda, pencere söveleri etrafında, kubbe kasnağında ve kubbe içinde yer alan kalem işlerinde, geleneksel üslup ile Barok üslup biraradadır. Geleneksel rumi, lotus ve palmet formlarının yanı sıra, kıvrık dallar ve C kıvrımları ile Barok etkiyi vermektedir.

Sıbyan Mektebi: İki katlıdır. Üst kata,Önünde, üç adet yuvarlak kemer üzerine iki bölümlü revak kısmı yer almaktadır. Arazinin eğimli olması nedeniyle, üst katına, medrese dış duvarına bitişik merdivenlerle çıkılmaktadır.

Medresenin yerine, bugün eski Osmanlı konut mimarisi tarzında üç katlı, yeni bir bina inşa edilmiştir.

Hamidiye Sebili: (Resim 6.38) Eminönü'nde Dördüncü Vakıf Han'ın inşaatı sırasında, külliyedeki yerinden sökülerek, Zeynep Sultan Külliyesi'nin cümle kapısının yanına taşınmıştır. Zeynep Sultan Külliyesi'nin aynı yerde yer alan sebil ve çeşmesi, yol genişletme faaliyetleri sırasında yıkıldığından Hamidiye Sebili'nin aynı yere taşınması ilgi çekicidir. Sebilin iki yanında, iki çeşme yer almaktadır.

Sebil, dışbükey beş bölümden oluşan mermer kaide üzerinde yükselen ince demet sütunlar üzerine atılan kemerler içine yerleştirilen pencereler ile, dışa taşkın kartuşlu, dışbükey alınlık kısmından oluşmaktadır. Sebil ve çeşmeler dışa taşkın bir saçak ile örtülüdür.

Malzeme ve Teknikler: Zeynep Sultan Külliyesi, merkezinde tek kubbeli caminin yer aldığı küçük boyutlu bir külliye'dir. Yapıldığı yüzyılın Barok mimari üslubu yapı strüktürü ve planlamasını etkilememiştir. Detayda yer alan bazı özellikleri ile Barok etkiyi yansıtmaktadır.

Şekil 6.37 Zeynep Sultan Camii

Şekil 6.38 Hamidiye Sebili ve Çeşmeleri

6.1.3.4. Şebsefa Kadın Külliyesi

Plan No: Ek 10

Banisi: Sultan I. Abdülhamid'in kadınlarından Fatma Şebsefa Kadınefendi.

Külliye'nin Konumu: Unkapanı'nda inşa edilen külliye, cami ve mektepten ibarettir. Külliye'ye, batı köşesinde yer alan giriş kapısıyla ulaşılır. Zeminin eğimi dolayısıyla, merdivenlerle inilen avlu içerisinde cami, batı köşesinde ise, mektep yer almaktadır.

Tarihi: 1787 tarihinde inşa edilmiştir.

Cami:

Planı: Kare plan üzerine tek kubbe ile örtülüdür. Kubbe kasnağı, her yüzünde ikişer adet pencere bulunan sekizgen duvarlar üzerine oturmaktadır. Bu duvarlardan sonra, kare beden duvarlarına geçilmektedir. Ana beden duvarları ile sekizgenlerin birleştiği köşelerde ağırlık kuleleri yer almaktadır. Tonoz örtülü son cemaat yeri, beş bölümlüdür ve harimin dışına çekilmiştir. Yuvarlak kemerlerin meydana getirdiği revak üzerinde hünkar kasrı yer almaktadır. Hünkar kasrına, son cemaat yerinin sağ ve sol köşelerindeki merdivenlerle ulaşılmaktadır. (Resim 6.39)

Mihrap nişi, yarım daire şeklindedir. Nişin iki yanında yer alan dikdörtgen formlu mermer sütunlar daha geç tarihlidir. Tepeliğinde, mermer üzerine kabartma olarak, iki yanında ise, kalem işi ayet kitabesi vardır. Minberi günümüze gelememiştir.

Minare, batı beden duvarında, son cemaat yeri ile harimin birleşme noktasında yer alır. Camiden daha geç tarihlidir. Bütünüyle kesme taştan inşa edilmiştir.

Şekil 6.39 Şebsefa Kadın Camii

Şekil 6.40 Şebsefa Kadın Camii, kubbe içi

Cepheler ve kütsel özellikler: Kare harim hacmi, üç sıra pencere ile dışarı açılmaktadır. En alt sıradaki dikdörtgen pencerelerin 1 m. yukarısına kadar kesme taştan, orta sırada yer alan sivri kemerli dikdörtgen pencereler ile, kubbeye geçiş bölgesini oluşturan sekizgen duvarlar, bir sıra taş, iki sıra tuğla dizilişiiyle örölüdür. Kubbe kasnağı oldukça yüksek tutulmuş, içersine 16 adet pencere açılmıştır. Son cemaat yeri, giriş cephesinde beş adet, batı ve doğu cephelerinde birer adet dikdörtgen pencereye sahiptir.

Süsleme: İç mekanda, orta ve üst sıralardaki pencere sövelerinin etrafında yer alan kalem işleri (Resim 6.40), geleneksel Türk çiçek motiflerine sahiptir. Kubbeye geçiş elemanları, kasnak ve kubbe içinde yer alan kalem işleri ise, kıvrık dallar, S ve C kıvrımları ile Barok özelliklidir. Kubbenin merkezinde ise, ayet kitabesi yer almaktadır.

Sıbyan Mektebi, külliyei çevreleyen, dış duvarların batı köşesinde yer almaktadır. Tek katlı, üzeri tonoz örtölü bir yapıdır. Camide olduğu gibi, bir sıra taş, iki sıra tuğla dizisinden oluşan duvar örgüsüne sahiptir. Doğü ve batı cephesine dikdörtgen söveli üç adet, yuvarlak formlu iki adet pencere yer almaktadır.

Şebsefa Kadın Külliyesi, cami ve sıbyan mektebinden oluşan küçük ölçekli bir külliyeedir. Barok etki yalnızca cami cephe düzenlemesi ve son cemaat yerinin iki katlı ele alınışında belirgindir.

6.1.3.5 Beylerbeyi Külliyesi:

Planı: Ek 11

Banisi: Sultan I Abdülhamid

Mimarı: Mehmet Tahir Ağa, Bina emini, Mustafa Ağa

Külliye Kuruluşu: Sultan I. Abdülhamid'in Anadolu yakasında, Beylerbeyi iskelesinin yanında, deniz kıyısına inşa edilmiştir. Kara tarafından alçak duvarlarla çevrili yapılar topluluğu, cami, sıbyan mektebi, muvakkithane ve hamamdan ibarettir. Muvakkithane, 19. Yüzyılda, Sultan II. Mahmud döneminde inşa edilmiştir.

Tarihi: "Avlu cümle kapısı üzerinde yer alan Şair Mektupçu Namık'ın hazırladığı ta'lik kitabede, 1192 (1778) tarihi vardır. Son cemaat yeri kapısının üzerinde yer alan kitabede, Sultan I. Abdülhamid'in, annesi Rabia Sultan için yaptırdığı yazılıdır. Hünkar Mahfeli kapısı üzerindeki kitabe

Geldi bir hatif bu tarz üzre didi tarihini
Mabedi islam-ı bünyadı Han Abdülhamid

İç kapı kitabesinde:

Kabeyi yad ettirir dilcu mekan oldu hele
Mabedi matbu u nev-bünyadı Han Abdülhamid 1778

Dışkapı kitabesi de aynı tarihli olup burada Abdülhamid'in annesi Rabia Sultan hayrına yapıldığı belirtilmektedir."

Sultan Mahmud II. döneminde, 1811'de bir minare eklenmiş ve muvakkithane yapılmıştır.

Cami: Dış duvarlarla çevrili bir avlunun içinde yer almaktadır. Kare plan üzerine kubbe ile örtülü harim mekanına, kuzey cephesinde eklenen yedi bölümlü son cemaat yeri ile, doğu cephesine bitişik hünkar kasrından oluşmaktadır.

Harim mekanını örten kubbe, sekiz destek ile taşınmaktadır. Taşıyıcı ayakların, dört adedi, doğu ve batı beden duvarlarına gömülüdür. Mihrap yönünde ve giriş kapısı yönünde ise, ikişer adet serbest paye yer almaktadır. Ahşap iskelet üzerine bağdadi sıva ile örtülü kubbe, iki kasnak ile beden duvarları üzerine

oturmaktadır. içine pencereler açılan dairesel kasnak gelmektedir. İkinci kasnak, dört yönde birer adet olmak üzere çeyrek kubbelerin olduğu bölümdür. Bu mekana, kible yönünde, dışarıya dikdörtgen şeklinde çıkıntı yapan yarım daire ile örtülü mihrap bölümü eklenmiştir.

Yedi bölümlü son cemaat yerinin üst katı, galeri şeklindedir. Bu bölümden harime bir kapı ile geçilmektedir. Son cemaat yerinin, bir avlu ile doğrudan denize açılması, dönem için bir yeniliktir. Avrupa Barok yapılarının bir özelliği olan su ile ilişki kurma düşüncesi bu şekilde gerçekleştirilmiştir. (Resim 6.41)

Harimin batı cephesinde, caddeden yüksek bir platform yer almaktadır. Bu platform, bir yanı saçak ile örtülü bir iç avlu şeklindedir. Güney duvarında, minareye ve son cemaat yerine bitişik odaya girişler yer almaktadır.

Son cemaat yerinin doğu ve batı uçlarında iki adet tek şerefeli minare yer almaktadır. Yapı, ilk yapıldığında tek minareli iken, II. Mahmud döneminde bu minare yıkılarak, günümüzdeki minareler inşa edilmiştir.

Mihrap, kibleye doğru uzatılmış, dikdörtgen şeklinde, üzeri bir yarım kubbe ile örtülü bölümde, duvarı içine açılan çokgen niş şeklindedir. Mermerdendir. İki yanında, sütunceler vardır. Üzerinde, İhlas suresinin yazılı olduğu bir çini pano yer almaktadır. (Resim 6.42) Minber, ahşap üstüne sedef kakmalı olarak yapılmıştır.

Cepheler ve Kütsel Özellikler: Cami kütsesi, bir platform ile zeminden yükseltilmiştir. Bu nedenle, giriş kapılarına merdivenlerle çıkılmaktadır. Kubbe, bir kasnağı, içine açılan pencereleri ile, yüksek tutulmuştur. Yapının dış görüntüsüne, bu yüksek kubbe egemendir.

Duvarlara, üç sıra halinde pencere açılmıştır. Bu pencerelerin, alt sıradakileri, dikdörtgen söveli, orta ve üst sıradakiler ise, sivri kemerlidir. Alt sıra ve orta sırada yer alan pencereler, bir silme ile birbirinden ayrılmaktadır. Üçüncü sıradaki pencereler, çeyrek kubbelerin içine açılmıştır.

Süsleme Özellikleri: İç mekan, kubbe geçiş elemanlarında itibaren kalem işiyle kaplıdır. Mihrap duvarı ise, mihrap nişini çevreleyecek şekilde, "İstavroz Sarayı çinileri ile kaplıdır. Bu çiniler, XVI. Yüzyıldan başlamak üzere farklı devirlere aittir"⁴⁹.

Hünkar Mahfili: Cami beden duvarlarına doğu cephesinden bitişik olarak inşa edilmiştir. Deniz ve kara yönünden girilebilmektedir. İki katlı olarak inşa edilmiştir. Zemin katta, üzerinde yükselen ikinci katı taşıyan sütunlar ile, merdiven ve minare girişi yer almaktadır. İkinci katta ise, galeri ve hünkar odasına geçiş için kullanılan koridor ile hünkar odası bulunmaktadır. Hünkar odası, üç sütun üzerine atılan dört kemerden oluşmaktadır.

Hamam: Caminin güneyinde, Yalıboyu Caddesi üzerindedir.

Tarihi: 1192 (1778) yılında inşa edilmiştir. Kareye yakın dikdörtgen şeklindeki soyunma bölümü yer alır. Ahşap çatı ile örtülü olan bu bölüm, bir aydınlık fenerine sahiptir. Girişin solunda, sağında ve karşısında, küçük soyunma kısımlarına geçilmektedir. Buradan bir kapı ile soğukluk bölümüne geçilmektedir.

Üç bölüm halindeki soğukluk, ortada tonoz ile örtülüdür. Bu bölümün iki yanında, çapraz tonoz ile örtülü iki küçük kurnalı bölüm ile bir tuvalet yer alır.

Ilıklık, tonoz ile örtülü bir koridorun iki yanında yer alan kubbe ile örtülü iki bölüm şeklindedir. Solda yer alan bölüm duvarlarında üç kurna, sağda yer alanda ise ise dört adet kurna vardır.

Göbektaşının yer aldığı hararet bölümü, iki kubbe ile örtülüdür.

⁴⁹ Tahsin ÖZ, a.g.k. S.12

Şekil 6.41 Beylerbeyi Camii, son cemaat yeri

Şekil 6.42 Beylerbeyi Camii, Mihrap

Cepheler ve Kütlesel Özellikler: Yapının soyunma bölümü, pencerelerle dışarıya açılmaktadır. Diğer bölümler, cephe gerisinde yer alan sağır duvarlar şeklindedir.

Süsleme Özellikleri: Yapının ahşap giriş kapısı, Barok özellikli, kıvrımlar ile, Lale Devri özelliği olan lale motifleri ile süslüdür. Yapının içerisindeki orijinal iki adet kurna bitkisel süslemelere sahiptir.

Malzeme ve Teknikler: Beylerbeyi'nde inşa edilen camii, denize açılan avlusu ve ferah iç dekorasyonu ile 18. Yüzyıl cami mimarisinin özgün örneklerinden biridir.

6.1.3.6. Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, Eyüp

Plan No: Ek 13

Banisi: Mihrişah Valide Sultan

Mimarı: Arif Ağa

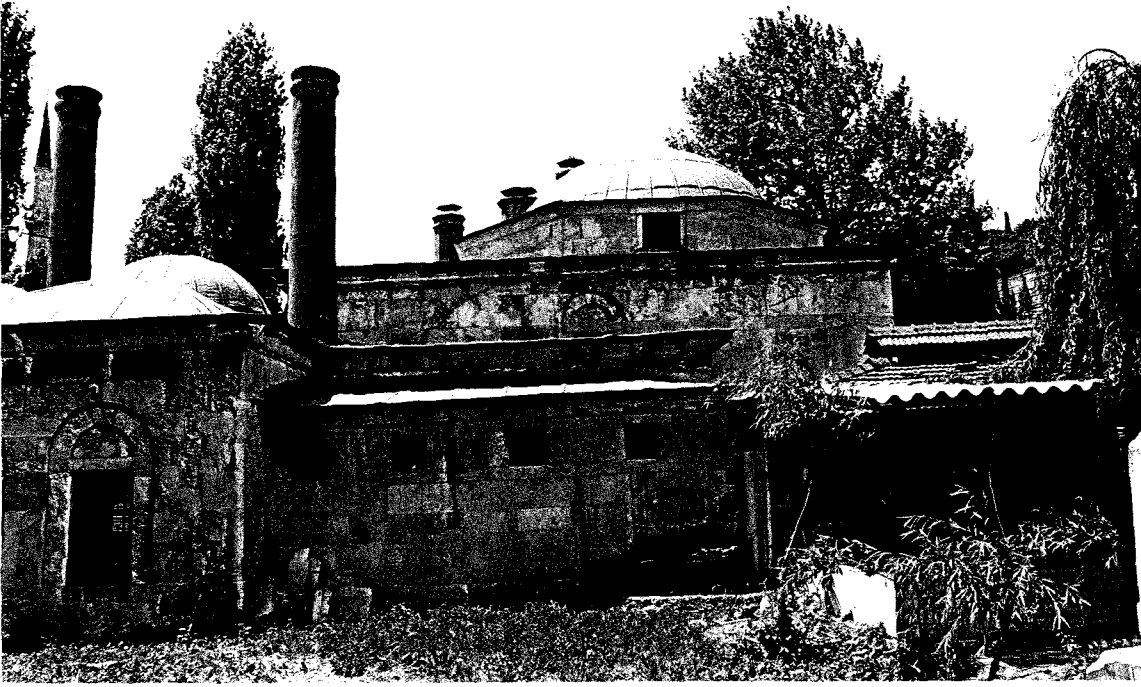
Külliyenin Konumu: Eyüp Sultan Camii yakınında, Bostan İskelesi Sokağı üzerinde yer alan külliye, imaret, türbe, sebil, çeşme ve sıbyan mektebinden oluşmaktadır.

Yapılar, imaret (Resim 6.43)ve türbe (Resim 6.44) avlusu olmak üzere, iki avlu etrafında düzenlenmiştir. Bostan İskelesi sokağı üzerinde yer alan sebil, bu iki avluya girişi sağlayan kapıların arasında yer alır. Yapılar bir dış duvar ile çevrilidir. Sıbyan mektebi bu topluluk içinde değil, türbenin karşısında inşa edilmiştir.

Türbe:

Tarihi: İnşaatına, 1207/1792'de başlanmış, 1210/1795'te tamamlanmıştır.

Planı:Mermer bir platform üzerinde yer alan, onikigen gövdeli, 10,20m. çapında kubbe ile örtülü bir yapıdır. Önünde, üç bölümlü revakı vardır. Revak yanlarda tonoz, ortada kubbe ile örtülüdür.

Şekil 6.43 Mihrişah Valide Sultan İmareti

Şekil 6.44 Mihrişah Valide Sultan Türbesi

Cepheler ve Kütlesel Özellikler: Yapıdaki yenilik, tamamen farklı cephe anlayışındadır. Onikigen gövdenin her yüzü, hafif dairesel formda, dışa taşkın olarak ele alınmıştır. Birer sütun ile ayrılan her yüzde, iki pencere sırası yer almaktadır. Pencere kemerleri S profillidir ve kilit taşında bir istiridye motifi vardır. Yapı sade bir kornişle ayrılan iki kat halinde düzenlenmiştir. Yapı cephe düzenlemesi, süsleme elemanlarının biçimi belirlediği, derinlik etkisi uyandıran kademelenmenin bütün yüzeye egemen olduğu Barok üslupla şekillenmiştir.

Süsleme Özellikleri: Türk Barok mimarisi yapının onikigen cephe düzeni iç yapıya da yansımıştır. Pencereilerin dekoratif özelliklerinin yanı sıra, kubbe merkezinde oniki kola ayrılan yıldız motifli kalem işiyle süslüdür. Üst sıra pencereler, alçı kayıtlı vitraylara sahiptir. İki kat arasında Hattat Mahmud Celaledin Efendi'ye ait celi sülüs ile yazılmış kuşak dolasmaktadır. Pencere kemerleri arasında daireler içinde Allah, Hazreti Muhamed ve dört halifenin isimleri yazılıdır. Türbenin içinde yer alan Mihrişah Valide Sultan'a, Hatice Sultan'a, Beyhan Sultan'a, Refet Kadın'a ve Rahime Perestu Kadın'a ait olan, etraflarını sedef kakmalı bir parmaklığın çevirdiği beş sanduka bulunmaktadır.

Türbe avlusunun batı cephesinde yer alan mekanın önünde, sekiz bölümlü revak yer almaktadır. Revakın arkasında yer alan hacimlerden üçü, birer kapı ile türbe avlusuna açılmaktadır. Köşede yer alan tonozlu geçiş hacmi ile, imaret kısmına geçilmektedir. (Resim 6.45)

İmaret: Bostan İskelesi Sokağı üzerindeki anıtsal kapı ile girilen avlu içerisinde yer almaktadır.

Planı: İç avluyu üç yönden U şeklinde saran mekanlardan oluşmaktadır. Güney cephesinde, üç bölüm yer almaktadır. Bu bölümlerin ortada yer alanı, mutfaktır ve aydınlık fenerli bir kubbe ile örtülüdür. İki yanında yer alan kubbeli mekanlar, depo ve yemekhane olarak kullanılmaktadır. Bu bölüme, doğu cephesinde eklenen beş oda ve türbeye geçiş hacminin önünde sekiz bölümlü revak yer almaktadır. Batı cephesinde yer alan hacimler, yemekhanenin yanında yer alan

tuvaletlerden sonra gelen aynalı tonoz örtülü beş oda ile, soak cephesine bitişik beşik tonoz örtülü tek odadan oluşmaktadır. Bu bölümün önünde de sekiz bölümlü revak yer almaktadır. İmaret avlusunun kuzeyinde, dış cephe duvarına bitişik olarak hazire yer almaktadır.

Cepheler ve Kütlesel Özellikler: Bostan İskeleyi Sokağı üzerindeki anıtsal girişin iki yanında yer alan hazire pencereleri ile yapı cadde ile ilişki kurmaktadır. Avluyu batı yönünden saran tek katlı mekanlar, birer kapı ve pencere ile revaka ve avluya açılmaktadır. Doğu cephesinde yer alan iki odanın giriş kapısı imaret avlusunda, üç mekanın ise türbe avlusundadır.

Süsleme Özellikleri: Anıtsal giriş kapısında yer alan Barok motifler dışında, imaret cepheleri ve iç mekanları sadedir.

Sebil

İmaretin Bostan İskeleyi Sokağı'na bakan cephesi üzerindedir. (Resim 6.46). Sebil, zeminden üç basamakla yükseltilmiş bir kaide üzerinde yer almaktadır. Demir şebekeli beş cephe, demet sütunlar üzerine atılan S profilli kemerlerden oluşmaktadır. Alınlık kısmı, bir korniş kuşağı ile birbirinden ayrılan süsleme ve kitabe bölümleri ve yarım daire şeklinde dışa taşkın saçığın altında yer alan iç içe geçmiş silmelerden oluşmaktadır. Sebil kitabesinin yazarı, Galata Mevlevihanesi Postnişini Şeyh Galib'dir.

Süsleme Özellikleri: Cephede, iki renkli mermer malzeme üzerine kabartma olarak yer alan süslemelere sahiptir. Tarz olarak, Rokoko üslubuna bağlı bir yapıdır. "Demet sütunlar, kırmalı kornişler, dolgu alanlarının dışbükey eğrilikleri, yüksek kabartma motifler, deniz kabuğu motifleri ile zengin ve karmaşık bir kompozisyona sahiptir."⁵⁰

⁵⁰ Ayda AREL, a.g.k. S. 88

Şekil 6.45 Türbe avlusu revakı

Şekil 6.46 Mihrişah Valide Sultan Sebili

Çeşmeler: Sebilin iki yanında yer alan iki çeşme, 1795'te yapılmıştır. Simetrik olarak inşa edilmişlerdir.

Çeşme gövdesini, iki pembe sütun üzerinde yer alan konsol kısmı üzerinde duran dikdörtgen alınlık kısmı ve en üstte yer alan istiridye tepelikli madalyon kısmından oluşmaktadır. İç içe geçmiş kemerlerin içinde yer alan çeşme aynasında, üç adet S formlu, istiridye kabuğu motifli kemer yer alır. Dıştan içe doğru kademelendirme ile derinlik etkisi verilmiştir.

Süsleme Özellikleri: Sebil gibi, Rokoko üslubunun etkisini taşımaktadır. Çeşmelerin yalıkları, aynaları, konsol ve sütunları, derinlik etkisi vermek üzere iç içe yerleştirilmiştir. İki renki merker kullanımı, S ve C kıvrımları, kartuşlar, istiridye kabuğu motifleri, Rokoko etkisini yansıtır.

Mektep: Mihrişah Valide Sultan Türbesi'nin karşısında, Ferhad Paşa Türbesi'nin haziresinin arkasında yer almaktadır. Bir bahçe içinde yer alan bina, 1970'te geçirdiği yangından sonra harap durumdadır. Klasik demir parmaklıklı beş penceresi bulunan ve kesme taştan tuğla hatıllı yapılan binanın çatısının ahşap olduğu bilinmektedir.

6.1.3.7. Şah Sultan Külliyesi

Plan: Ek 12

Banisi: Sultan Selim III'ün kızkardeşi Şah Sultan

Mimarı: Mimarbaşı İbrahim Kamil Ağa

Külliyenin Konumu: Eyüp'te inşa edilen külliye, (Resim 6.47) türbe, sıbyan mektebi, sebil ve çeşmeden oluşmaktadır. Külliye yapıları, Defterdar Caddesine

paralel olarak dizilmiştir. Yapıların ortasında yer alan giriş kapısıyla, küçük bir avlu ve hazirenin olduğu bölüme geçilmektedir.

Tarihi: 1800 tarihinde inşa edilmiştir.

Türbe:

Planı: Külliye cümle kapısının sol tarafında yer almaktadır. Kare plan üzerine kubbeli bir yapıdır. Yapının dış duvarları, bir farklılık olarak dışbükey formda, dairesel olarak ele alınmıştır. Karenin köşelerinde, ağırlık kuleli birer dikdörtgen sütun yer almaktadır. Ana mekan, içten dairesel planlıdır. Önünde yer alan üç bölümlü revakın ortası kubbe, iki yanlar ise aynalı tonoz ile örtülüdür. Batı ve güney cephesinde hazire yer almaktadır.

Cepheler ve kütleli özellikler: Yapı, birbiri ile kesişen dairesel formlardan oluşmuştur. Kubbenin dairesel formu, taşıyıcı gibi ele alınmış, ancak taşıyıcı özellikleri olmayan kemerler ile başlayan dışbükey dairesel duvarlar ile kesişmektedir (Resim 6.48). Türbenin, sokağa bakan cephesi, alt katta, sivri kemerli pencereler, üst sırada oval formu pencereler ile hareketlendirilmiştir. Giriş revakının bir da türbe cephesiyle aynı düzlemde caddeye açılmaktadır. Türbenin cadde üzerinde yer alan cephesinin iki yanında, iki küçük çeşme yer almaktadır. Ancak, yapıya giriş için kullanılmaması için demir şebeke ile kapatılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Türbe, cadde cephesine dairesel formu katılmasının yanı sıra, pencere kemerlerinin iç içe geçmiş silmeleri ile, saçak seviyesinde bütün cepheyi dolaşan kademeli kornişleri ve cephede yer alan iki küçük çeşmenin aynalarındaki istiridye kabuğu motifleri ile, Rokoko üslubunun etkisini yansıtmaktadır.

Aynı süsleme özellikleri, türbenin son cemaat yeri kubbesi ve aynalı tonozlarının içinde ve iç mekanda, kubbede yer alan kalem işleriyle kaplıdır. Kalem işi süslemeler, bütün kubbe yüzeyini kaplamaktadır.

Şekil 6.47 Şah Sultan Külliyesi

Şekil 6.48 Şah Sultan Türbesi

Sıbyan Mektebi: Külliye cümle kapısının solunda yer alan iki katlı, fevkani bir yapıdır. Birinci kat cephesinde sebil yer almaktadır. Cadde cephesinde girişi yoktur.

Binanın türbeye bakan güney cephesinin birinci katının önünde, altı mermer sütundan oluşan revak yer almaktadır. Revağın arkasında, türbedar ve külliye hizmet eden diğer görevlilerin odaları yer almaktadır. İkinci kat sıbyan mektebi olarak kullanılmıştır. Bu kata, batı cephesine bitişik olarak inşa edilen taş merdiven ile çıkılarak ulaşılmaktadır. Sıbyan mektebi, birinci kat revakının üstünü de örtmektedir. Yapı düz çatı ile örtülüdür.

Cepheler ve Kütlesel özellikler: Sıbyan mektebinin caddeye bakan cephesinin birinci katında yer alan sebil, bağımsız bir eleman olmasına karşın, cepheyi hareketlendirmek ve türbeyi oluşturan dairesel formların, sebil gövdesinde ve saçığında tekrar edilmesi açısından, ilgi çekicidir. İkinci kat, sivri kemerli dört pencere ile, hareketlendirilmiştir. Pencere alınlıkları ile çatı saçığı arasında bir kuş evi vardır. Sıbyan mektebinin üst kat pencere formu, kuzey ve güney cephelerinde de devam etmektedir. Güney cephesi, revaklı ele alınışıyla ilgi çekicidir.

Süsleme özellikleri: İki katı ayırmak için kullanılan, yapıyı bütün cephelerinde saran kornişleri, iç içe geçmiş formlarıyla ışık-gölge etkisi yaratmaktadır. Aynı silmeler, çatı saçığında da tekrarlanmaktadır.

Sebil: Defterdar Caddesinin üzerinde, sıbyan mektebinin birinci kat cephesine birleşik olarak inşa edilmiştir.

Demet sütunlar üzerine atılan asimetric kemerler içine açılan üç pencereli bir yapıdır. Kemer kilit taşında istiridye kabuğu şekli yer almaktadır. Kemer alınlıkları üzerinden yivli pilastrlar geçmektedir. Pencere bölüntülenmeleri, sütunların üzerinde akantus formundaki konsollar ile devam etmektedir.

Çeşme: Külliye avlusunda, giriş kapısının karşısında yer almaktadır. Mermer bir çeşmedir. Üzerinde III. Selim'in tuğrası vardır. Çeşme aynasında yer alan istiridye kabuğu şeklindeki kemeri ile Barok üsluptadır.

6.2 Şahıs Külliyesi

18. yüzyılda inşa edilen şahıs külliyesi, sultani külliyelele kıyasla daha küçük boyutlu ve şehir ölçeğinden çok bulundukları semt ölçeğine göre inşa edilmişlerdir. Bu yapılar, merkezinde yer alan yapıya göre, cami külliyesi ve medrese külliyesi olarak iki gruba ayrılmıştır.

6.2.1. Cami Külliyesi

6.2.1.1. Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi

Plan No: Ek 14

Banisi: Hekimoğlu Ali Paşa

Mimarı: “Çuhadar Ömer Ağa ile Hacı Mustafa Ağa”⁵¹

Külliyeinin Konumu: İstanbul'un Marmara Denizi'ne bakan bir tepesinde inşa edilmiştir. Kuzeyden Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi, güneyden Kocamustafapaşa Caddesi, doğudan Ese Kapısı Sokağı ile sınırlanan külliyeinin yapıları, cami, türbe, kütüphane (Resim 6.49), zaviye, sebil(Resim 6.50) ve hünkar kasrından ibarettir.

Tarihi: Cami giriş kapısı üzerindeki kitabede 1735 yılında inşa edildiği yazılıdır.

⁵¹ Baha TANMAN, Hekimoğlu Ali Paşa Camii'ne İlişkin Bazı Gözlemler, S. 253

Didim İshak tahsin eyleyüp tarihi itmamın
Zehi nev-cami-i sadr-i aliyyi'l kadr-i dad-aver

Son mısra, Ebced hesabıyla, (1174) 1734 -1735 tarihini verir.

Avlu kapısı üzerinde, Sadrazam Ragıp Mehmet Paşa'nın eseri olan

İder ismile tarihin bu mısra'
Ragıba tefhim Yapıldı mevkiinde
Camiü'n-nur-i Ali Paşa

kitabesi bulunmaktadır.

Cami;

Planı: Mimar Sinan'ın altı destekli merkezi planının uygulandığı bir binadır. Altı serbest payenin taşıdığı kubbeye, biri mihrap yönünde, ikisi doğu, ikisi de batı yönünde olmak üzere toplam beş yarım kubbe eklenmektedir. Harimi, doğu, batı ve kuzey yönünde tek katlı, sivri kemerler üzerine oturan galeri çevirmektedir.

Son cemaat yeri, beş bölümlüdür. Giriş kapısının önünde yer alan kısmı tonoz, bu bölümün iki yanında yer alan ikişer bölüm, kubbe ile örtülüdür. tonoz, kubbe ile örtülü beş bölümden ibarettir. Giriş hacmi olarak kullanılan orta bölüm mukarnalıdır. Ahşap hünkar mahfili, mihrap cephesinin sağında yer almaktadır. Yenilenmiştir, orijinal değildir.

Dikdörtgen şeklinde dışa taşkın mihrap bölümünün üzeri yarım kubbe ile örtülüdür. Bu bölümde yer alan mihrap nişi, kible duvarında açılmış çokgen bir girinti şeklindedir. İki yanında, testere dişi süslemeli sütunlar yer alır. Mihrabın süsleme üslubu, beyaz mermer üzerine renkli mermer kakma şeklindedir. Mihrap bölümü duvarları, birinci kat seviyesine kadar, mavi-beyaz ve yeşil renklerin hakim olduğu çinilerle kaplıdır. Mihrabın sağ tarafındaki duvarda, Kabe'yi tasvir eden çini

pano yer almaktadır. Beyaz mermerden yapılan minberin (Resim 6.51)yan cepheleri, akantus yaprakları bulunan ince sarmaşık dalların kıvrımlar halinde birbirine dolandığı korkuluk kısmı ile, üçgen ayna kısmında yer alan süslemeleri ve çiçek buketi motiflerinin olduğu pano, Barok etkiyi yansıtmaktadır.Son cemat yerinin batı köşesinde yer alan tek şerefeli minare, 19. yüzyılda yenilenerek orijinalliğini kaybetmiştir.

Hekimoğlu Ali Paşa Camii'nin şadırvanının yerinde, külliye inşaatından önce yer alan Abdal Yakub Tekkesi yıkılarak, külliye inşa edilmiştir. Bu nedenle, “cami iç mekanı, tekkenin tevhidhanesi olarak tasarlanmıştır.”⁵²

Cepheler ve Kütleli Özellikler: Yüksek bir subasman üzerinde inşa edilen cami, ana beden duvarları üzerine açılan üç sıra pencere ile aydınlatılmaktadır. Yüksek kubbe kasnağına ve yarım kubbe kasnaklarına da pencereler açılmıştır.

Süsleme: Cami iç mekanında, cami ile çağdaş olan kalem işleri, minberin üzerinde, rumi ile akantus karışımı süslemeler ile fevkani mahfil kotunda yer alan bazı pencerelerin çevresinde, kuzeydoğu ve güneybatıdaki yarım kubbelerin içindeki merkezi kubbeyi taşıyan kemerlerin üzerinde, mermer taklidi olarak yapılmıştır. II. Kubbenin içinde, Barok motifli kalem işleri kullanılmıştır. İç mekanda, üç cepheyi dolanan galerilerin altı, birinci kat seviyesine kadar, çiniyle kaplıdır. 18. Yüzyılda Tekfur Sarayı'nda üretilen bu çinilerde, mavi, yeşil ve beyaz renkler egemendir. Hünkar mahfili duvarları ise, mavi-beyaz renkli Kütahya çinileriyle kaplıdır. Mihrap duvarında yer alan çini pano, Kabe ve Mescid-i Haram'ı tasvir etmektedir.

Türbe: Dikdörtgen planlı türbe, kubbe ile örtülü iki hacmin yan yana gelmesinden oluşmaktadır. İki bölümlü türbe planı, Osmanlı mimarisinde ender rastlanan bir özelliktir. Bu türbelerden, birinde Hekimoğlu Ali Paşa, diğesinde, tekkenin postnişini Şeyh Mehmed Rıza Efendi yatmaktadır. Türbenin külliye avlu cephesinde beş ahşap sütunun taşıdığı ahşap çatılı son cemaat yeri vardır.

⁵² Baha TANMAN, a.g.m. S. 257

Resim 6.49 Hekimoğlu Ali Paşa Camii ve sebili

Resim 6.50 Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi

Resim 6.51 Hekimoğlu Ali Paşa Minberi

Cepheler ve Kütlesel Özellikler: Türbenin dikdörtgen planı ve üzerini örten iki kubbesi, özellikle cadde cephesinden kolayca algılanmaktadır. Türbenin Hekimoğlu Ali Paşa Caddesinin üzerindeki kuzey cephesi, dört adet sivri kemerli, demir şebekeli pencere ile caddeye açılmaktadır. Sebin ahşap saçığı, türbenin cadde cephesinde, hazire duvarına kadar, birincil kat seviyesinde devam etmektedir. Saçak seviyesine kadar mermer kaplı cadde cephesi, saçaktan sonra, bir sıra taş, iki sıra tuğla dizilişinden oluşan duvar örgüsünü yansıtmaktadır. Türbeye bitişik çeşmenin yanında yer alan hazire, külliye giriş kapısına kadar olan bölümde, caddeye, demir şebekeli yedi adet sivri kemerli pencere ile açılmaktadır. Hazire, giriş kapısının diğer tarafında da devam etmekte ve sivri kemerli, demir şebekeli beş pencere ile caddeye açılmaktadır.

Türbenin güney cephesi, külliye avlusuna bakmaktadır. Önünde yer alan ahşap son cemaat yeri ve avluya, giriş kapısının iki yanında yer alan birer adet sivri kemerli, demir şebekeli pencere ile açılmaktadır.

Kütüphane: Külliye avlusunun kuzey giriş kapısı üzerinde olarak yer almaktadır. Yapı büyük bir sivri kemerin üzerinde yer almaktadır. Bu sivri kemer, avlu giri zemin katında beşik tonoz örtülü bir geçit ile avluya girilmektedir.

Tonozlu girişin sol tarafında, avlu cephesinde yer alan taş merdiven ile ikinci kata çıkılmaktadır. Bu kat, yan cephelerde iki yuvarlak kemer camiye bakan avlu cephesinde ise, beş yuvarlak kemer üzerine aynalı tonoz ile örtülü bir revak kısmı ile, bu kısmın arkasında yer alan, aynalı tonoz örtülü tek odadan ibarettir. Odaanın ortasında, dört ahşap sütun üzerinde yükselen dolap kısmı yer almaktadır.

Cepheler ve Kütlesel Özellikler: Kütüphane, Hekimoğlu Ali Paşa Caddesine bakan cepheden, dikdörtgen planlı bir yapı olarak algılanmaktadır. Avlu cephesinden ise, büyük bir kemerin üzerinde yer alan, revaklı bir hacim şeklindedir. Bu nedenle, yapının cadde cephesi ile avlu cephesi farklı düzenlemeye sahiptir.

Kesmetaş kaplı kuzey cephesi üç adet dikdörtgen formlu, demir şebekeli pencereyle caddeye açılmaktadır. Avluya bakan güney cephesi ile doğu ve batı yan cepheleri, iki sıra tuğla, bir sıra kesmetaş dizilişinden oluşan duvar örgüsüne sahiptir. Kütüphane odası, yan cephelere üçer adet dikdörtgen pencere ile, avluya ise, revak ile açılmaktadır.

Süsleme Özellikleri: Kütüphane revakını ve odayı örten aynalı tonozların içleri, Klasik dönem özelliklerini yansıtan kalem işleriyle kaplıdır.

Sebil, Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi ile Ese Kapısı Sokağının kesiştiği köşede yer almaktadır. Sekizgen planlı bir yapıdır. Cepheleri, iki yanda sebilin köşeleri ve altı mermer sütun üzerine atılan beş pencereden ibarettir. Sebilin mermer kaide kısmı, dalgalı formdadır ve sadedir. Basık yay kemerlerin içine açılan pencereler, demir şebekelidir. Mermer sütun başlıklarının üzerinde yer alan alınlık kısmında kitabe ve mukarnas bordür yer alır. Sebilin gövdesini dairesel formda taşkın, kubbeli saçak örtmektedir.

Süsleme Özellikleri: Sebilin gövdesinde, 18. Yüzyıl mermer işçiliğini görmekteyiz. Alınlık kısmının bütün yüzeyi, dantel gibi, ince yüksek kabartma motiflerle işlidir. Bu motifler, mukarnaslar, bitkisel kıvrık dallar gibi geleneksel özelliklidir. Sebil cephelerini oluşturan sütunlar mukarnas başlıklıdır. Başlıkların aralarında kıvrık dal ve yaprak motifleri yer almaktadır.

Şadırvan: Cami avlusunda yer alan şadırvan, 1918'de geçirdiği yangından sonra, yeniden yapılmıştır.

Çeşme: Külliye'nin kuzey cephesinde, türbeye bitişik olarak Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi üzerinde yer alır. Üzerindeki ta'lik kitabesinde, 1197 (1782) tarihi ve I. Abdülhamid döneminde yangında tahrip olup tamir edildiği belirtilmektedir.

Ayna taşında bir musluk yeri ve iki selvi motifi vardır. Üst kısmında büyük bir lotus motifi ile yarım palmet motifleri vardır.

Ahşap hünkar kasrı günümüze gelememiştir. Hünkar kasrına çıkan rampa mevcuttur.

Malzeme ve Teknikler: Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi'nde taş ve tuğla malzeme bir arada kullanılmıştır. Cadde cephesinde yer alan türbe ve sebilde iki sıra tuğla, bir sıra taş örgülü duvar sistemi, camide kesmetaş kullanılmıştır.

Külliyenin çekirdeğinin altı destek ile taşına tek kubbeli cami olması, 18. Yüzyıl şahıs külliyesi için ender bir örnektir. Yapı bütünü, belirgin bir geometrik özellik taşımaz.

Malzeme ve Teknikler: Hekimoğlu Ali Paşa'nın içinde altı destekli kubbeli bir caminin yer aldığı külliyesi, 18. Yüzyıl şahıs külliyelerinin küçük ölçekli ve caminin genellikle mescid boyutunda ele alınması anlayışına uymamaktadır. Cami iç mekanında yer alan süslemeler ile Türk Barok üslubunun izindedir.

6.2.2. Medrese Külliyesi

6.2.2.1. Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi, Saraçhane-İstanbul

Plan No: Ek 15

Banisi, Köprülü ailesinden Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa'dır. Mimarı, İbrahim Ağa'dır.

Külliyenin Konumu: Fatih'te yer alan külliye, medrese, dersane, kütüphane, sıbyan mektebi, sebil, hazire ve dükkanlardan oluşmaktadır. Giriş kapısının yanında yer alan çeşme, daha geç tarihlidir. Yapıda, medrese, sıbyan mektebi ve kütüphanenin varlığı, medrese dersanesinin mescid (Resim 6.52) olarak konumlanması nedeniyle 17. Yüzyıl Medrese külliyelerinin bir devamıdır.

Tarihi: “Vakfiyesinde, 1700 (1112) tarihi yer almakta, “Dar’ül hadis, onaltı adet hüceratı ve mescid-i şerif ve mabed-i nazif ve mekteb-i refiü’ş-an ve ürbe-i şerif ve sebil-i selsebil ve şadırvan-ı matbuü’l unvan ve kitabhane-i feyzaşiyane ve sair levahik ve müstemilatından ibarettir” denilmetedir.”⁵³

Mimari: Külliye yapıları, bir avlu etrafında düzenlenmiştir. Şadırvanlı avlu, kuzey, doğu ve batı yönlerinden, kubbeli medrese odaları sarmaktadır. Avlunun güneyinde sekizgen mescid-dersane yapısı bulunmaktadır. Medrese mekanına bitişik, kütüphane ile, giriş kapısının sağ tarafında yer alan sıbyan mektebi, sol tarafında ise, sebil (Resim 6.53) ve hazire yer almaktadır.

Medrese, avluyu U şeklinde saran revakların arkasında yer alan, kuzey yönünde dört adet, batı yönünde onbir adet, güney yönünde ise, iki adet olmak üzere, toplam onyeddi kubbeli odadan ibarettir. Medrese odaları birer pencere ile revaklara ve avluya açılmaktadır.

Mescid medresenin dersanesidir. Sekizgen ana bedne duvarları üzerine, mukarnaslarla geçilen 11 m. çaplı kubbe ile örtülüdür. Mescid hacmi, Üç yönden revaklarla çevrilidir. Mermer mihrap, yedigen bir niş içine yerleştirilmiştir.

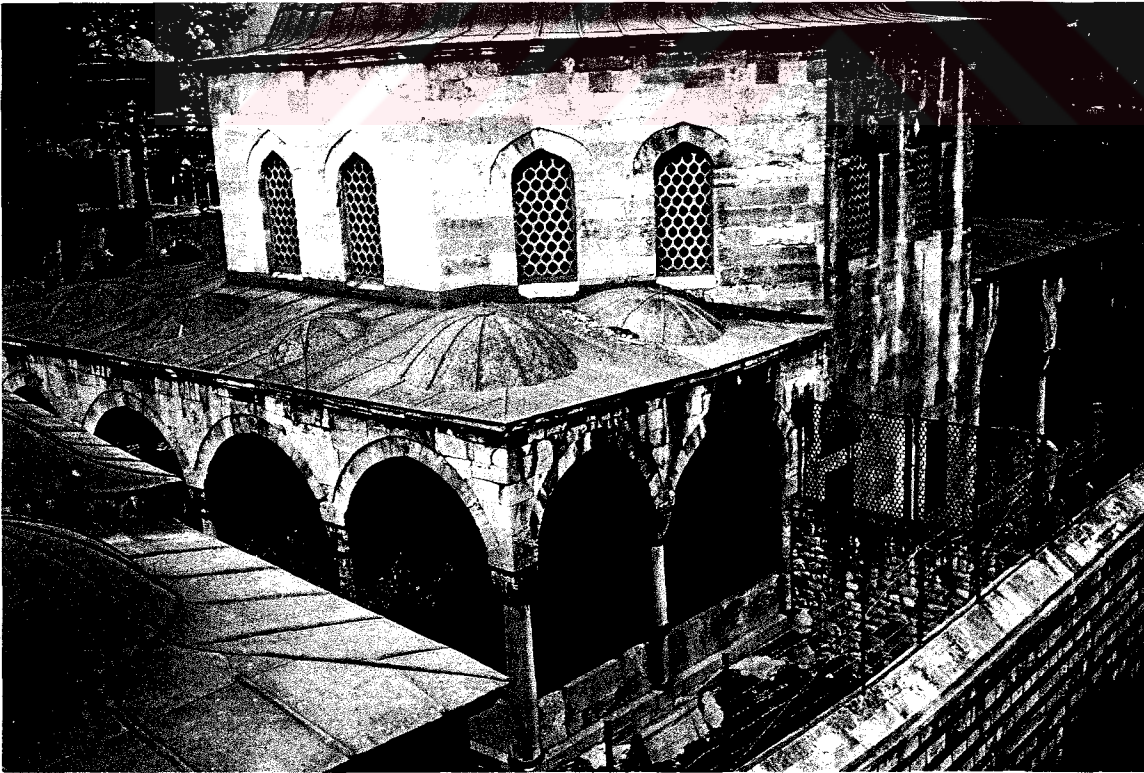
Kütüphane, avlunun güneyinde, sıbyan mektebi ile medrese odaları arasında yer almaktadır. İki katlı bir yapıdır. Tonoğlu bir girişten sonra, kuzeydeki iç avluya, ulaşılmaktadır. İç avludan merdivanla üst kata çıkılmaktadır. Kütüphane mekanı, dıştan sekizgen kasnaklı, içten pandantiflerle geçilen kubbe ile örtülüdür.

Sıbyan Mektebi, giriş hacminin sağ tarafında yer almaktadır. İki katlı, fevkani bir yapıdır. Cepheye bakan yüzünün birinci katında dükkanlar yer almaktadır. İki sıra taş ve tuğla dizisiyle klasik dönemi andıran malzeme kullanışı söz konusudur.

⁵³ Ömer Faruk ŞERİFOĞLU a.g.k. 102

Resim 6.52 Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi, Mescid Dersanesi

Resim 6.53 Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi sebili

Sebil, girişin sol tarafında yer almaktadır. Yarım daire şeklinde sokağa taşkın olan sebilin beş cephesi vardır. Bu cepheler, birer sütun ve kabartma olarak işlenmiş birer kemer içerisine yerleştirilmiş dikdörtgen pencerelerden oluşmaktadır. Sebilin dökme demir şebekeleri, yenilenmiştir.

Hazire, Sebilin iki yanında, külliyei sınırlayan cephe duvarları arkasına yerleştirilmiştir. Cephe duvarları, hazirenin bulunduğu kısımlarda, sivri kemerler içine yerleştirilmiş pencereler ile dışa açılmaktadır. Sebilin sağ tarafında iki sivri kemerli bölüm, sol tarafında üç kemerli bölüm yer almaktadır. Zeminin eğimi nedeniyle, iki pencerenin altı daha yüksek tutulmuştur. Hazirede, Amcazade Hüseyin Paşa ve ailesi defnedilmiştir.

Süsleme Özellikleri: Külliye bütününde, taş-tuğla sıralarıyla oluşturulan düzenlemenin yanı sıra geleneksel kalem işi süsleme yer almaktadır.

Malzeme ve Teknikler: Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi, 17. Yüzyılda ortaya çıkan medrese külliyelerinin izindedir. Mescid-dersane kısmının, ayrı bir hacim olarak ele alınması, caddeye bakan cephenin büyük sivri kemerlerden oluşan giriş kapısı ve hazire cepheleri olarak büyük ve anıtsal olarak ele alınması, cephe anlayışındaki değişimi yansıtmaktadır.

6.2.2.2. Feyzullah Efendi Külliyesi, Fatih

Plan: Ek 16

Banisi: Şeyhülislam Feyzullah Efendi

Tarihi: Kapı kitabesinde 1112/1700 yılında inşa edildiği yazılıdır.

Külliyein Konumu: Fatih'te, Macar Kardeşler Caddesi üzerinde yer alan külliye, medrese, dersane-mescid, sıbyan mektebi, kütüphane ve iki çeşmeden ibaret

olarak inşa edilmiştir. (Resim 6.54) 1912 yılında Macar Kardeşler Caddesi açılırken, sıbyan mektebi yıkılmıştır. Millet Kütüphanesi olarak halka hizmet veren yapı, 17 Ağustos 1999 tarihindeki Gölcük depreminde büyük hasar görmüştür.

Külliye yapıları, Macar Kardeşler Caddesi'ne paralel olarak yer alan dersane-mescid ve kütüphane mekanları ile, iç avluyu L şeklinde saran öğrenci hücrelerinden oluşmaktadır. Yapılar, bir duvar ile çevrilidir. Külliye, Feyzullah Efendi Sokağı'na açılan basık kemerli kapı ile girilmektedir.

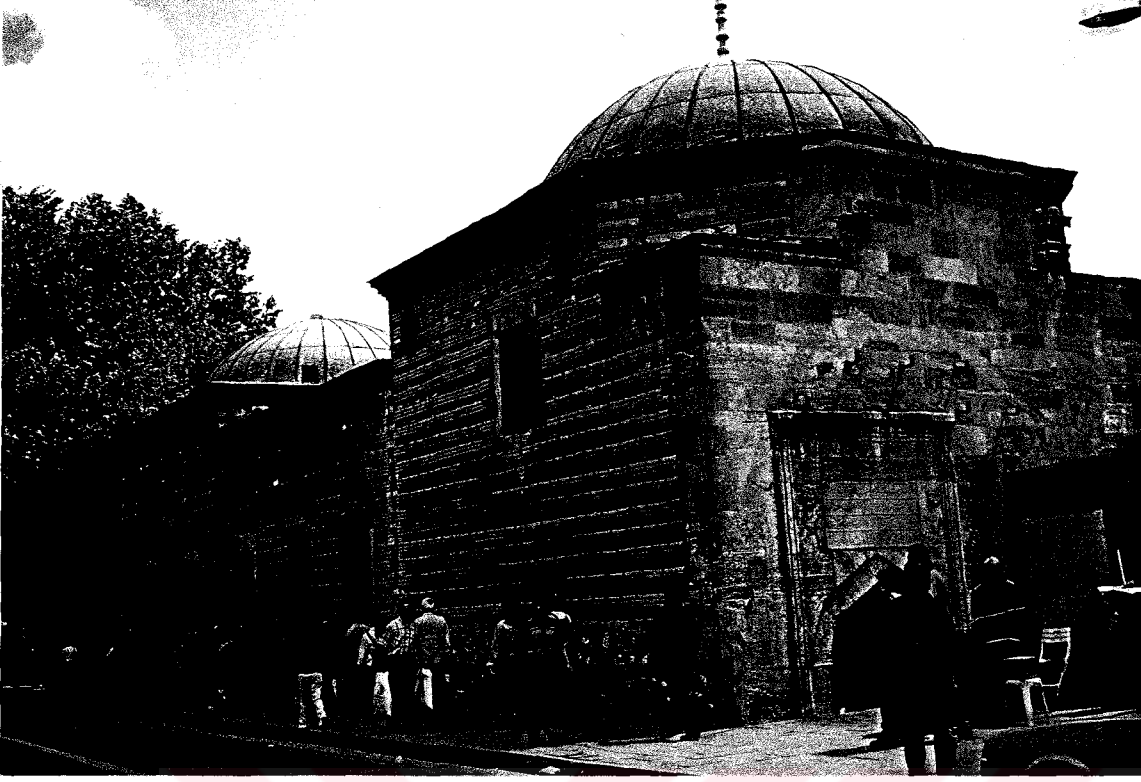
Dersane-Mescid ve Kütüphane: Macar Kardeşler Caddesi üzerinde yer alan yapı, simetrik olarak tasarlanmış iki bölümden oluşur. Avlu kapısından sonra çapraz tonoz örtülü, saçaklı bir giriş hacminden sonra girilen orta bölümde, ard arda iki küçük kubbe ile örtülü bölüm, bu bölümün sol tarafında sırasıyla, kubbe, aynalı tonoz ve çapraz tonoz ile örtülü bir koridor ve kare plan üzerine kubbe ile örtülü dersane mekanı yer almaktadır.

Bu plan şeması, simetrik olarak sağ taraftaki kütüphane bölümünde tekrarlanmaktadır.

Öğrenci hücreleri: İç avluyu (Resim 6.55), güneydoğu ve güneybatı yönlerinden L şeklinde saran odalardan oluşmaktadır. L kolunun güneydoğu kısmında, dört adet kubbe ile örtülü hücre, güneydoğu kısmında ise altı adet kubbe ile örtülü hücre yer almaktadır. Öğrenci hücrelerinin önünde, onbir kubbe ile örtülü revak yer almaktadır. Revaklar günümüzde, camekan ile kapatılmıştır.

İç avlunun ortasında, sekiz sütun ile taşınan ahşap saçaklı şadırvan yer almaktadır.

Çeşmeler: Külliye'nin, Feyzullah Efendi Sokağı'na açılan giriş kapısının sol tarafında yan yana yerleştirilen iki çeşme, çeşitli zamanlarda yapılan kaldırım ve yol düzenlemesi nedeniyle yarıya kadar yol seviyesinin altında kalmıştır. Yalnızca, sivri kemerleri görünmektedir.

Resim 6.54 Feyzullah Efendi Külliyesi

Resim 6.55 Feyzullah Efendi Külliyesi, iç avlusu

Cepheler ve Kütlesel Özellikler: Öğrenci hücreleri, arka cepheye birer pencere, revaklı avlu cephesine ise, birer kapı ve pencere ile açılmaktadır. Cephelerde, iki sıra taş, bir sıra tuğla dizilişinden oluşan duvar örgüsü görülmektedir.

Süsleme Özellikleri: Dersane ve Kütüphane mekanlarına giriş koridorlarının aynalı tonoz örtüleri, kalem işleri ile süslüdür. Avlu giriş kapısının önünde yer alan bölümün kubbesi mukarnaslıdır.

Malzeme ve Teknikler: Tek yapı üzerinde toplanan iki farklı işlevli yapı planlamasına sahip olan yapı, medresenin temel olarak alındığı külliye planlaması ile 17. Yüzyıl medrese külliyelerinin bir devamıdır.

6.2.2.3 Çorlulu Ali Paşa Külliyesi, Divanyolu

Planı: Ek 17

Banisi: Sultan II. Mustafa'nın damadı ve Sultan III. Ahmed'in sadrazamlarından Çorlulu Ali Paşa

Külliye'nin Konumu: Divanyolu'nda yer alan külliye, doğu ve batı tarafında olmak üzere iki ayrı avlu etrafında düzenlenmiştir. Her avlunun ortasında bir şadırvan yer alır.

Batı avlusunun etrafında cami ve tekke hücreleri, doğu avlusunun etrafında ise, medrese hücreleri, dersane ve kütüphane yer almaktadır. Medrese odalarının ve dersanenin önünde, Divanyolu'na bakan cephedeki giriş kapısının iki yanında hazireler yer almaktadır. Avlunun kuzeyindeki dar bir geçitten batıdaki avluya geçilmektedir.

Tarihi: 1708 tarihinde inşa edilmiştir.

Cami, külliye'nin batı avlusunun ucunda yer almaktadır. Kare gövde üzerine tromplar ile taşınan tek kubbe ile örtülüdür. Harime bitişik olarak beş bölümlü son cemaat yeri yer almaktadır. Son cemaat yerinin giriş hacmi kubbe, ikişer kemerli yan bölümler ise aynalı tonoz ile örtülüdür. Son cemaat yeri revakları sivri kemerlidir. Son cemaat yeri ile cami batı cephesinin birleştiği yerde minare yer almaktadır.

Giriş kapısının üzerinde, "es Seyyid Mehmed Hicabi" imzalı ayet kitabesi yer almaktadır. Harimde, kuzey duvarına bitişik olarak ahşap mahfiller yer almaktadır.

Mihrap, kible duvarına açılan çokgen niş şeklindedir. Minberi daha geç tarihe aittir.

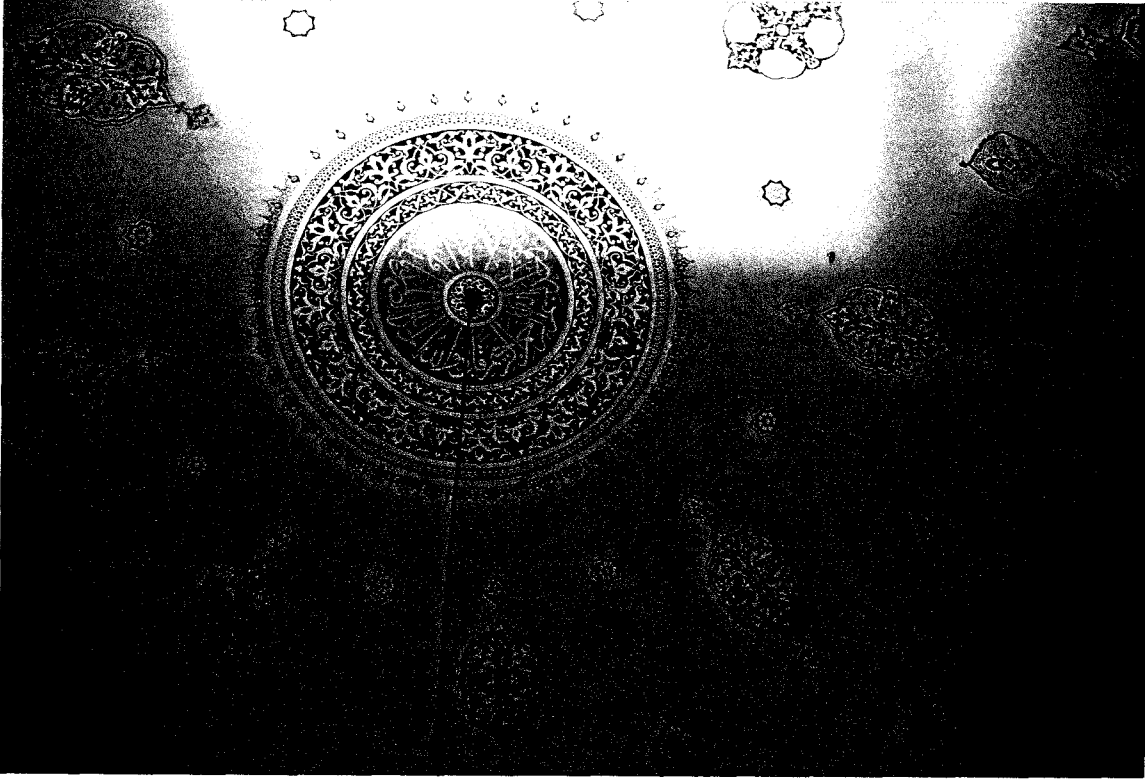
Cepheler ve Kütlesel Özellikler: Harim mekanının beden duvarları üzerine, iki sıra halinde pencereler açılmıştır. Bu pencerelerin, alt sıradakileri, dikdörtgen formundadır ve mermer sövelidir. Üst sıradaki pencereler, sivri kemerlidir. Üç sıra tuğla ve bir sıra taş dizilişinden oluşan duvar örgüsüne sahiptir.

Süsleme Özellikleri: Cami iç mekanında, kubbe eteği ve tromplar, rumi ve palmet motifli klasik üsluptaki kalem işleri ile süslüdür. (Resim 6.56)

Tekke Hücreleri: Külliye'nin batı duvarına bitişik olarak oniki adet, giriş kapısının yanında da bir adet olmak üzere toplam onüç adet oda yer almaktadır. Batı cephesine bitişik olan oniki adet oda, pandantifli kubbe ile örtülüdür. Önlerinde, mermer sütunlar üzerine tuğla örgülü sivri kemerlerden oluşan, aynalı tonoz örtülü revak yer almaktadır. (Resim 6.57) Külliye'nin güneybatı köşesine bitişik tek oda, dikdörtgen planlıdır ve aynalı tonoz ile örtülüdür.

Giriş kapısının yanında yer alan selamlık bölümü, yarısı kubbe, yarısı aynalı tonozla örtülü bir köşe revakı ile kare planlı kubbeli üç mekandan ibarettir.

Avlunun ortasında, sekizgen planlı bir şadırvan yer almaktadır.

Resim 6.56. Çorlulu Ali Paşa Camii kubbesi, kalem işleri

Resim 6.57 Çorlulu Ali Paşa avlu revakı

Cephe ve Kütlesel Özellikler: Tekke hücreleri, batı cephesi boyunca bir sıra halinde uzanmaktadır. Revak kemerlerinde ve alınlıklarında, cami gövdesinde uygulanan taş-tuğla dizilişinden oluşan duvar örgüsü kullanılmıştır. Odaların her biri, dikdörtgen mermer söveli ve demir şebekeli birer pencere ile avluya açılmaktadır. Revak sütunları mukarnas başlıklıdır.

Selamlık bölümü, avlu giriş kapısının yanında kare bir hacim oluşturmaktadır.

Medrese hücreleri: Külliye'nin doğu avlusunda, giriş kapısının solunda bir sıra halinde dizili olan sekiz adet oda ile, bu odaların önünde yer alan kubbeli sekiz bölümü revaktan oluşmaktadır.

Cephe ve Kütlesel Özellikler: Kesmetaştan inşa edilen hücreler, dikdörtgen mermer söveli, demir şebekeli birer pencere ile avluya açılmaktadır. Hücrelerin caddeye bakan kenarında hazire yer almaktadır.

Medrese dersanesi: Giriş kapısının solunda, sekizgen planlı olarak inşa edilmiştir. Dersane hacminin üstü basık bir kubbeyle örtülüdür ve önünde ortası kubbe, yanları aynalı tonoz ile örtülü üç bölümlü revak yer almaktadır. Revakın ortasında yer alan giriş hacmi, sivri kemerden oluşur. Revakı oluşturan dört adet sütun, mukarnas başlıklıdır. Dersane ile cadde arasında hazire yer almaktadır.

Cepheler ve kütlesel özellikler: Kesmetaştan inşa edilen dersane hacmi, cami cephelerinde olduğu gibi iki sıra halinde pencere dizilişine sahiptir. Alt sırada dikdörtgen söveli, demir şebekeli mermer pencereler, üst sırada, sivri kemerli pencereler yer alır.

Kütüphane: Külliye'nin doğu sınırında, dersane hacminin yanında yer alan iki katlı bir binadır.

Malzeme ve Teknikler: Çorlulu Ali Paşa Külliyesi, iki avlu etrafında tasarlanan yapılar topluluğu ile, medrese külliyelerine değişik bir anlayış

getirmektedir. Yapıların simetrik düzeni, mescid ve kuzey cephesindeki geçit ile bozulmaktadır. Belirgin bir simetri arayışından çok küçük bir alana yerleştirilen çok sayıdaki işlevsel binanın oluşturduğu bütünlük söz konusudur. Külliye dış duvarına açılan sivri kemerli pencereler ile hazire, caddeye açılmaktadır.

6.2.2.4. Ahmediye Külliyesi, Üsküdar

Plan No: Ek 18

Banisi, Tersane Kethüdası Eminzade Hacı Ahmed Ağadır. Mimarı bilinmemektedir.

Külliye'nin Konumu: Üsküdar'da, Ahmediye adını alan semtte yer almaktadır. Gündoğumu Caddesi ile Esvapçı Sokağının kesişme noktasındaki külliye, cami, medrese (tekke), kütüphane (Resim 6.58), sebil (Resim 6.59), mektep ve çeşmeden oluşmaktadır.

Eğimli bir arazi üzerine yerleştirilen yapılar bir dış duvar ile çevrilidir ve Gündoğumu Caddesi ile Esvapçı Sokağı'na açılan iki kapısı vardır. Esvapçı Sokağı'na açılan kapıdan basamaklarla çıkılarak iç avluya çıkılmaktadır. Kapının sağ tarafında iki katlı dersanesi ile medrese yer almaktadır. Medresenin karşısında, cami ve hazire vardır. Merdivenlerle Gündoğumu Caddesi'ne inilmektedir. Çeşme ve sebil, Gündoğumu Caddesine açılan kapının iki yanında yer almaktadır. Yine aynı cephede, külliye dış duvarında, hazirenin bitiminde bir çeşme daha yer almaktadır.

Tarihi: "Cami giriş kapısının üzerinde beş satır halinde sülüs yazılı, Şair Selim'in hazırladığı Arapça manzum kitabeye göre, caminin yerinde yer alan Kepçe Hoca adlı zatın yaptırdığı mescid, zamanla yıkılmış, Eminzade Ahmed Ağa buraya cami inşa ettirmiştir. Kitabenin son iki mısraı Ebced hesabı ile 1124 (1712) tarihini vermektedir.

Cami kapısı üzerindeki diğer bir kitabede de, 1277 (1860) yılında Ali Efendi adında bir kişi tarafından tamir edildiği belirtilmektedir.”⁵⁴ Külliye yapılarının oluşturduğu geniş üçgen şeklinin ucunda, Gündoğumu Caddesine bakan köşede inşa edilmiştir. Arazinin eğimi nedeniyle, zeminden yükseltilmiştir. Bu nedenle, sokaktan bakıldığında, köşeye hakim olarak görünmektedir.

Planı: Kare planlı, tek kubbeli, küçük bir yapıdır. Kubbe, beden duvarlarına, dokuz dilimli yelpaze tromplar ile oturmaktadır. Geçiş hacmi, dıştan, sekizgen kasnak şeklindedir. Son cemaat yeri yoktur. Yapının orijinal ahşap son cemaat yeri, külliye tamir edilirken yenilenmemiştir. Yapıya, kuzey cephe duvarının sağ köşesine açılan bir kapı ile girilmektedir. Kuzey duvarına bitişik olan ahşap kadınlar mahfili, üç ahşap sütun üzerine oturmaktadır.

Mihrap kible duvarına açılmış olan yarım daire şeklindeki sade bir girintiden nişten ibarettir. Minber beyaz mermerden yapılan minber, 18. Yüzyıl taş işçiliği ve süslemesinin güzel örneklerinden biridir. Yapının boyutlarına orantılı olarak küçük bir ögedir. Minberin simetrik yan cepheleri, geçme yıldız motifli korkuluk ve üçgen ayna bölümünden oluşmaktadır. Minber aynasına, sivri kemerli küçük bir kapı ve iki adet küçük niş açılmıştır. Bu bölüme vazo içerisinde lale ve gül kabartması işlenmiştir. Bu süsleme motifine, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Külliyesi Camii'nin giriş kapısında da rastlamaktayız. Bu nedenle, Lale Devri yapılarında uygulanan süsleme özelliklerine bu yapıda da uygulandığını söyleyebiliriz. Mermer kuran kürsüsü yine 18. Yüzyıl mermer işçiliğini yansıtmaktadır.

Minare, caminin kuzeydoğu köşesine bitişik olaak, kesmetaştan inşa edilmiştir.

Cepheler ve kütleli özellikler: Duvarlar, dıştan, iki sıra tuğla, bir sıra taş dizilişine sahip örgü sistemini yansıtmaktadır. Beden duvarları üzerine, iki sıra halinde dikdörtgen pencere açılmıştır. Alt sırada iki adet, üst sırada ise, üç adet

⁵⁴ İbrahim Hakkı KONYALI, a.g.k. S. 88

Resim 6.58 Ahmedîye Kütüphanesi

Resim 6.59 Ahmediye Sebili

pencere vardır. Bu asimetrik pencere dizilişı, farklı bir cephe anlayışını göstermektedir. Sekizgen kubbe kasnağının her yüzüne bir adet sivri kemerli pencere açılmıştır. Cami hacmini kible ve kuzey doğu yönünde hazire çevrelemektedir.

Süsleme Özellikleri: İç mekanda, kubbe tromplarından merkeze kadar kalem işiyle kaplıdır. Bu süslemeler, 19. Yüzyıla tarihlenmektedir.

Medrese:

Külliyenin güney köşesinde yer alan yapı, avluyu L şeklinde saran hücreler ile, Gündoğumu Caddesi'ne açılan kapı üzerinde fevkani yer alan dersaneden oluşmaktadır. Öğrenci hücreleri ve dersane iki ayrı hacim olarak ele alınmıştır. Medresenin kendi iç avlusu yoktur, hücreler külliye avlusuna bakmaktadır.

Medresenin, güneybatı kolunda yer alan beş adet odanın her biri, kubbe ile örtülüdür. İçlerinde birer adet ocak nişı ve dolap nişı yer almaktadır. Bu bölümdeki odalar, birer kapı ve pencere ile öndeki revaka ve avluya açılmaktadır. Odaların önünde yer alan beş kubbe ile örtülü revak, yuvarlak kemerli mermer sütunlardan ibarettir.

Medresenin güneybatı kolunda yine beş adet oda yer almaktadır. İki kolun kesişme noktasında bir adet kubbeli oda daha vardır. Böylece, toplam oda sayısı onbir adet olmaktadır. Bu koldaki odalar, önündeki beş kubbeli revaka diğer koldakinden farklı olarak, birer kapı ve ikişer pencere ile açılmaktadır. Medrese odaları, bugün Üsküdar İmareti olarak kullanılmaktadır. Revaklar, camekanla kapatılarak iç mekana dahil edilmiştir.

Odalar ile dersane bitişik değildir. Aralarında, külliye avlusuna bakan abdest bölümü inşa edilmiştir. Dört adet mermer sütun üzerine üç bölümlü tonoz ile örtülü hacmin duvarına, dokuz adet abdest musluğu açılmıştır.

Dershane, medresenin güneybatı kolu ile aynı eksen üzerinde, abdest alma hacmine bitişik fevkani olarak inşa edilmiştir. İkinci kat sekizgen planlıdır. Birinci katın içine, külliye'nin Gündoğumu Caddesi'ne bakan kapısı açılmıştır.

Dersane ve kütüphane aynı plan şemasına sahiptir. İkinci kata, merdivenlerle çıkılmaktadır. Giriş hacminde, ortada çapraz tonoz, yanlarda kubbe ile örtülü, üç bölümlü revak yer almaktadır. Dersane hacmi, sekizgen bir göhacım, kubbe ile örtülüdür. Kible duvarında yer alan mihrap yarım daire şeklinde dışa taşkındır. örtülüdür. Girişinde, üç bölümlü revak yer almaktadır. Revakların ortadaki çapraz tonoz, yanlardakiler kubbe ile örtülüdür. Dersane kible duvarına açılan nişte yer alan mermer mihrap, mukarnas kavsaralıdır.

Cepheler ve kütleli özellikler: Dersanenin giriş hacmi revaklarının kapı üzerinde, ikinci katta yer alması, değişik bir görüntü oluşturmaktadır. Revaklar, yükseltilerek, sokak cephesinden de görülür hale getirilmiştir. Dersanenin üç cephesinde, altta dikdörtgen söveli ve demir şebekeli, üstte sivri kemerli ve alçı şebekeli ikişer pencere açılmıştır. Mihrap, çokgen şeklinde dışa taşkındır ve üzeri yarım daire şeklinde kubbe ile örtülüdür.

Kütüphane: Külliye'nin Esvapçı Sokağına açılan kapısının yanında yer almaktadır. Çokgen planlı, kubbe ile örtülüdür, fevkani olarak inşa edilmiştir. Giriş katında yer alan, dar, tonozlu geçit ile, merdiven kısmına ulaşılmaktadır. Dokuz adet basamak ile ikinci kata çıkılmaktadır.

İkinci kat, üç bölümlü revak ile arkasında yer alan bir odadan ibarettir. Revak, ortada kubbe, yanlarda aynalı tonoz ile örtülüdür. Basık yay kemerli kapı ile kare biçiminde, kubbe ile örtülü kütüphane hacmine girilmektedir. Odanın batı duvarında bir ocak nişi yer almakta, önündeki revaka, giriş kapısının yanında yer alan iki pencere ile açılmaktadır. Revak hacmi, giriş kapısının sol tarafında, tonozlu bir koridor şeklinde arkaya doğru uzamakta ve bir tuvalet hacmine ulaşılmaktadır.

Cephe ve kütsel özellikler: Kütüphanenin, sokağa bakan iki cephesinde, altta dikdörtgen söveli ve demir şebekeli, üstte sivri kemerli alçı şebekeli iki sıra halinde pencereler açılmıştır. Dersane hacminde olduğu gibi, burada da revaklar, külliye giriş kapısının üzerinde bir kat halinde ele alınmıştır ve sokak cephesinden rahatlıkla görünmektedir. Revak cephele, günümüzde, camekanla kaplanmıştır.

Türbe:

Camiyi, güneydoğu ve kuzey cephelelerinden saran hazire içerisinde, altı sütun üzerine kubbe ile örtülü, açık bir türbe yer almaktadır. Bu türbenin içerisinde caminin ilk banisi Kepçeli (Kefçeli) Hazirede, külliye banisi Eminzade Ahmed Ağa ve ailesi medfundur.

Sebil:

Külliye Gündoğumu Caddesine açılan kapısının yanında inşa edilmiştir. Üç cephe gövdesi ile geniş bir ahşap saçağı vardır. Sebil cephelelerinin her biri, istiridye dilimli birer yuvarlak kemer içine açılmış, demir şebekeli pencerler şeklindedir. Her cephe, kemer üzerinde ikişer beyit halinde kitabe yer almaktadır. Cephe yüzeyle kabartma olarak işlenmiş kıvrık dallar ve rumi motifleri ile süslüdür.

Çeşme: Külliye giriş kapısının yanında yer almaktadır.

Beyaz mermerden yapılan çeşme, dikdörtgen bordür içine yerleştirilmiştir. Üzerinde kıvrık dallar ve palmet motifinin bulunduğu tepelik kısmı yer alır. Çeşme istiridye kabuğu şeklindeki niş içinde yer almaktadır. Üzerinde iki ayrı kitabe bulunmaktadır. Çeşmenin bütün yüzeyi, bordürlele ile birlikte, Lale Devri süsleme özelliklerini yansıtmaktadır.

Külliye dış duvarında, cami minare kaidesinin altına denk gelen noktada bir çeşme daha vardır. Bu çeşmenin kitabesi yoktur, sivri kemer içine yerleştirilmiş çeşme aynasında, iki lale motifi vardır.

Malzeme ve Teknikler: Eğimli bir arazi üzerine kurulmuş olan yapılar topluluğu, giriş kapılarının yanında yer alan kubbeli, yüksek dersane ve kütüphane mekanları ve topografyaya uyumlu yapı kademelenmeleri ile, Medrese külliyelerinin değişik bir örneğidir.

6.2.2.5 Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Külliyesi, Şehzadebaşı

Planı: Ek 19

Banisi: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa

Külliye'nin Konumu: Şehzadebaşı'nda inşa edilen külliye, Darül-hadis, medrese, kütüphane, çeşme, sebil (Resim 6.60) ve dükkanlardan ibarettir. Yapılar bir avlu etrafında konumlandırılmıştır. Dede Efendi Caddesi'ne açılan giriş kapısının sağ tarafında daha sonradan camiye çevrilen Darülhadis dersanesi (Resim 6.61), sol tarafında kütüphane (Resim 6.62) yer alır. Bu iki hacmin karşısında, avluyu güneydoğu ve güneybatı cephelerinden çevreleyen öğrenci hücreleri vardır. Sebil, Şehzadebaşı Caddesi ile Dede Efendi Sokağının köşesinde yer almaktadır. Çeşme, giriş kapısının sol tarafında, Dede Efendi sokağı üzerindedir. Külliye'ye gelir getirmeleri için yapılan dükkanlar, Şehzadebaşı Caddesi'nin iki yanında inşa edilmiştir. Bugün yalnızca, Şehzadebaşı Caddesi üzerinde birkaç dükkan kalmıştır.

Tarihi: 1720 tarihinde inşa edilmiştir.

Cami: Dede Efendi Caddesi'ne bakan giriş kapısının sağ tarafında yer alan ve Darülhadisin dersanesi olarak kullanılan yapı, külliye'nin tamamlanmasından sonra minare eklenerek mescide dönüştürülmüştür.

Tarihi: “Dar-ül hadisın celî kitabesinde, külliye'nin bitiş tarihi Arapça bir beyitle 1133 (1720) olarak belirtilmiştir. Kitabeyi Bursalı Hattat Mehmed Efendi yazmıştır.”⁵⁵

Planı: Kare beden duvarları üzerine, dilimli tromplarla geçilen kubbe ile örtülü harim mekanını, doğu ve güney cephelerinde, aynalı tonoz örtülü, yedi bölümlü bir revak sarmaktadır. Kubbeye geçiş bölgesi, dıştan sekizgen kasnak şeklindedir. Doğu cephesindeki revakın ikinci bölümünün altındaki kapı ile dersane (mescid) mekanına girilmektedir. Caminin batı cephesinde hazire yer almaktadır.

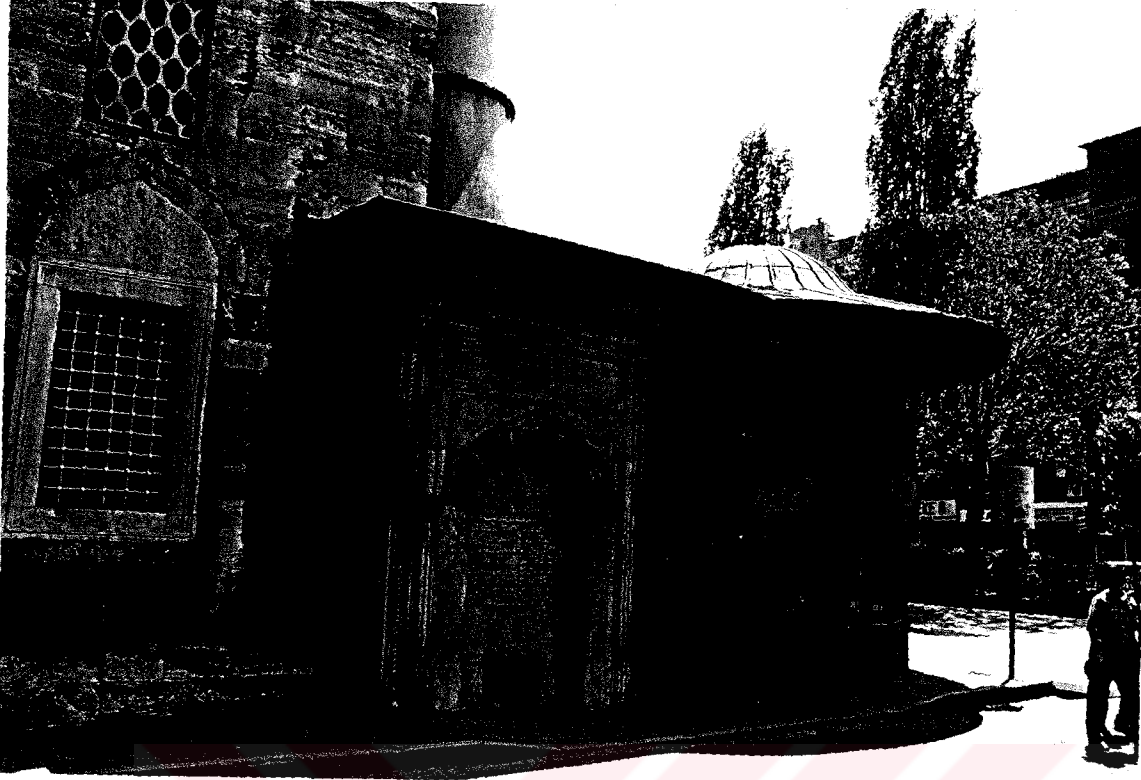
Mihrap, kible duvarına açılmış çokgen bir niş şeklindedir. Ahşap minber, orijinal olmayıp, sıradan ve özelliksizdir. Minare yapının kuzeybatı köşesindedir. çeşme ve sebilin arkasında yer almaktadır. Yapıya daha sonradan eklenmiştir.

Cepheler ve Kütlesel Özellikler: Kare cami hacminin kuzeybatı duvarı, Dede Efendi Caddesi'ne bitişiktir. Kütüphanenin cephesi ile birlikte, girişin iki yanında simetrik olarak yükselmektedir. Binanın kuzeybatı ve güneybatı cephelerine, altta dikdörtgen söveli üç adet, üstte sivri kemerli iki adet olmak üzere, toplam beş adet pencere açılmıştır. Bu pencere dizilişi, mihrap cephesi ile giriş cephesinde, iki sıra dikdörtgen ve iki sıra sivri kemerli pencere şeklindedir.

Yapıyı avlu cephesinden iki yönde saran revaklar, mermer sütunlar üzerine atılan sivri kemerlerden oluşmaktadır. Yapının sokağa bakan cephesi taş kaplamadır. Avlu cepheleri ise, iki sıra tuğla, bir sıra taş dizilişinden oluşan duvar örgüsüne sahiptir. Avlu revakları günümüzde, bir camekan ile kapatılmıştır.

Süsleme: Yapının iç mekanı, kubbe geçiş elemanlarından kubbe merkezine kadar kalem işiyle kaplıdır. Mihrap nişinin tepeliği ve sivri kemerli pencerelerin çerçeveleri de kalem işleriyle süslenmiştir. Bu süslemelerde, Lale Devri üslubu olan, natüralist bitki ve çiçek desenleri, özellikle sık kullanılan lale motifleri yer alır.

⁵⁵ İbrahim Hakki KONYALI a.g.k. S. 390

Resim 6.60 Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Sebili ve Çeşmesi

Resim 6.61 Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Darülhadisî

Resim 6.62 Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi

Resim 6.63 Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Külliyesi, giriş kapısı tonozunun içindeki kalem işleri

Yapıyı avlu yönünden saran revak tonozlarında yer alan kalem işleri, Lale Devri süsleme üslubunu sürdürmektedir. Çiçek motiflerinin yanı sıra, altıgenler gibi, geometrik motifler (Resim 6.63) de göze çarpmaktadır. Özellikle, külliye cümle kapısının tonozu içindeki altıgenler içine yerleştirilen yıldız motifleri ve geometrik düzenlemeleri, kullanılan sarı renk ile birlikte, kalem işi süslemelerinin zenginliğini yansıtmaktadır. Sivri kemerli pencereler, alçı kayıtlı vitraylara sahiptir.

Caminin basık yay kemeri biçimindeki giriş kapısının, mermer söveleri, Lale Devri mermer işçiliğini yansıtmaktadır. Mermer üzerine kabartma şeklinde işlenen vazolar içerisinde lale, gül, karanfil ve şakayık motifleri yer almaktadır.

Kütüphane:

Planı: Kare beden duvarları üzerine dilimli tromplar ile geçilen tek kubbeli hacim, avluya bakan güneydoğu ve güneybatı cephelerinde yedi bölümlü tonoz örtülü revak ile çevrilidir. Giriş kapısı, güneybatı cephesindedir. Kubbeye geçiş bölgesi, dıştan sekizgen kasnak şeklindedir. Plan şeması, mescid plan şeması ile aynıdır.

Cepheler ve Kütleli Özellikler: Kütüphane, Dede Efendi Caddesi'ne açılan girişin sol tarafında, kare cephesiyle yer almaktadır. Bu cephe kesmetaş ile kaplıdır. Avlu cepheleri, iki sıra tuğla, bir sıra taş dizilişine sahip duvar örgüsünü yansıtmaktadır. Sivri kemerler üzerine tonoz örtülü revakın saçağı, avlu cephesinde, giriş kapısının ve mescid hacminin revakları ile bir bütün halinde, devam etmektedir.

Dede Efendi sokağına bakan iki dış cephede, alt sırada iki, üst sırada bir adet olmak üzere, üçer adet dikdörtgen pencereye sahiptir. Avluya bakan güneybatı cephesinde, giriş kapısının iki yanında birer adet, güneydoğu cephesinde, üç adet dikdörtgen pencere yer almaktadır.

Süsleme Özellikleri : Kütüphane mekanın içi, kubbe eteğinden, kubbe merkezine kadar kalem işi ile kaplıdır. Bu mekan, uzun süre kapalı kaldığı için, kubbe, is ve kirden kararmıştır, kalem işleri zor ayırd edilmektedir.

Ayrıca, revaka ve dış cepheye açılan dikdörtgen pencerelerin, sivri kemerli alınlıkları üstünde birer kitabe yer almaktadır.

Öğrenci Hücreleri: Avlunun kuzeydoğu cephesinde yer alan tonoz örtülü revaklı üç oda ile güneydoğu cephesinde yer alan tonoz örtülü revaklarla çevrili kubbeli yedi odadan oluşmaktadır. Odaların içinde iki adet dolap nişi bulunmaktadır.

Avlunun güneybatı cephesinde yer alan açık eyvanın sağında ve solunda tonoz örtülü üç oda yer almaktadır. Bu odaların önünde revak yoktur.

Cepheler ve Kütlesel Özellikler: Kuzeydoğu ve güneydoğu cephelerinde yer alan her oda birer kapı ve pencere ile önündeki revaka, birer pencere ile de arka cepheye açılmaktadır. Bu bölüm, mescid ve kütüphanede olduğu gibi, sokak cephesinde kesme taş ile, avlu cephelerinde iki sıra tuğla, bir sıra taş dizilişinden oluşan duvar örgüsüne sahiptir. Öğrenci hücrelerinin revakları, günümüzde, camekan ile kapatılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Cephelerde iki sıra tuğla, bir sıra taş dizilişinden oluşan duvar örgü sistemi dışında, herhangi bir süsleme ögesi kullanılmamıştır.

Şadırvan, avlunun ortasında yer almaktadır. Sekiz mermer sütun, taşınan ahşap saçağı taşımaktadır. Bu saçağın altında, çokgen formu, mermer şadırvan gövdesi yer almaktadır.

Sebil: Şehzadebaşı ve Dede Efendi caddelerinin kesiştiği köşede yer almaktadır.

Tarihi: (1132) 1719-20 yıllarında inşa edilmiştir.

Planı ve Mimari Özellikleri: Yarım daire şeklinde sokağa doğru taşkın olan sebil, silindirik formdaki gövde ile bu hacmi örten kubbenin yüksek saçağından ibarettir.

Sebilin gövdesi, mukarnas bordürlü ve sütunceli mermer kaide üzerinde yükselen altı adet mermer sütun üzerine atılan kemerler ve mermer alınlık kısmından oluşmaktadır. Kemerleri oluşturan sütunlar, mukarnas başlıklıdır. Kemerlerin içine açılan bronz şebekeli pencereler, sebilin cephelerini oluşturmaktadır.

Mukarnaslı sütun başlıklarının yukarısından itibaren, cephe, kademe kademe yükselmektedir. Sütun başlıkları arasında yer alan ve bütün cepheyi dolaşan kitabe Şair Reşid'e, daha yukarıdaki alınlık kısmında yer alan kitabe ise, Şair Seyyid Vehbi'ye aittir.

Sebilin bütün yüzeyi, süslemelerle kaplıdır. Kaide kısmında, mermer üzerine kabartma mukarnas şekilleri, pencere şebekelerinde lale motifleri, alınlık kısmında, mermer üzerine kabartma olarak bitkisel motifler ve mukarnas bordürleri yer almaktadır. Mescidde olduğu gibi, sebil de, Lale Devri mermer işçiliğini yansıtmaktadır. Ahşap saçak, ince oyma motifleri ile ilgi çekicidir.

Çeşme: Dede Efendi Caddesi'ne bakan cephe üzerinde, sebile bitişik olarak yer almaktadır.

Dikdörtgen şeklindeki çeşme, iç içe geçmiş bordürlerden oluşan bir çerçeveye sahiptir. Çeşme aynasında yer alan çiçek motifleri ile, Lale Devri mermer kabartma süsleme üslubunun iyi örneklerinden biridir.

Malzeme ve Teknikler: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Külliyesi, bir iç avlu etrafında düzenlenmiş bir medrese külliyesidir. Giriş kapısının iki yanında, simetrik planlı olarak yerleştirilen kubbeli dersane-mescid ve kütüphane mekanları ile Feyzullah Efendi Külliyesi'nin izindedir. Yapı, Lale Devri süsleme üslubunun iyi örneklerine sahiptir.

6.2.2.6 Kaptan-ıDerya İbrahim Paşa Külliyesi, Beyazıt

Plan No: Ek 20

Banisi: Kaptan-ı Derya İbrahim Paşa

Tarihi: Vakfiyesine göre, 1708-9 (1120) tarihinde inşa edilmiştir.

Külliye'nin Konumu: Bayezid'de inşa edilen külliye, cami, mektep, sebil, imaret ve hamamdan oluşmaktaydı. Hamam II. Mahmut döneminde Takvimhane matbaası haline getirilmiş, daha sonra rüşdiyeye dönüştürülmüş, 1894 depreminde zarar görünce, 1912'de tamamen yıkılmış, yerine, Mimar Kemalettin tarafından Medreset'ül Kuzat adlı bina yaptırılmıştır. 1925 yılında üniversiteye devredilen bina halen kütüphane olarak kullanılmaktadır. Külliye topluluğu, alçak, demir şebekeli dikdörtgen pencere'li bir duvarla çevrilidir. Genel plan olarak şekli bozuk dikdörtgen şeklindedir. Arazi, Haliç yönüne doğru hafif eğimli olduğundan, çevre duvarı, kuzeybatı köşesinde biraz daha yükselmektedir.

Cami:

Planı: Dikdörtgen planlı cami, ahşap çatı ile örtülüdür. Son cemaat yeri yoktur. Külliye'nin iç avlusunda, güney cephesine yakın olarak inşa edilmiştir. Girişin sağ tarafında yer alan minare, daha geç tarihlidir. Mihrap, yarım daire şeklinde bir niş olarak yapılmıştır. Ahşap minberi vardır. Caminin güney ve doğusunda hazire yer almaktadır.

Cepheler ve kütle'sel özellikler: Cami, külliye'yi çevreleyen dış duvarlar gibi, bir sıra taş, iki sıra tuğla dizisinden oluşan duvar örgüsüne sahiptir. Cephelerde, altta sivri kemerler içine yerleştirilmiş dikdörtgen biçiminde, üstte sivri kemerli iki sıra pencere açılmıştır. 17 Ağustos 1999 tarihindeki Gölcük depreminde zarar gördüğü için ibadete kapalıdır.

Resim 6.64. Kaptan-ıDerya İbrahim Paşa Külliyesi

Resim 6.65 Kaptan-ıDerya İbrahim Paşa Sebili

Külliyenin kuzeybatı köşesinde yer alan Sıbyan mektebi, fevkani, taş bir binadır. (Resim 6.64)

Sebil: Külliye'nin güneybatı köşesinde yer almaktadır. (Resim 6.65) Sebilin gövdesi, beş pencereden oluşan yarım daire formu ile sokağa doğru taşkın olarak inşa edilmiştir. Sebili örten geniş saçağın üzerinde kubbe yer alır. Mukarnaslı altı sütun üzerine atılan beş sivri kemerden oluşan pencere açıklıkları, bronz şebekelerle kaplıdır. Sütunlar, mermer kaide üzerine oturmaktadır. Sivri kemerler ile sütun başlıkları arasında kitabe yer almaktadır. 1944'te yapılan tamir sırasında, bronz şebekeler yenilenmiş ve saçak kireçle sıvanmıştır.

Süsleme: Sebilin bütün cephesi, bronz şebekeleri, sütun başlıkları, kemerler ve saçak kısmı, dekoratif özellikleri öne çıkarılarak işlenmiştir. Mermer kabartma süsleme, özellikle, pencere açıklıklarını oluşturan sivri kemerlerden başlayarak, saçağa kadar olan yüzeyi bütünüyle kaplamaktadır.

Sebil sivri kemerli, yarım daire formunda olması ve mukarnas, palmet, rumi gibi, geleneksel Türk süsleme motifleriyle süslenmiş olması açısından Klasik Osmanlı Sebillerinin izindedir.

Malzeme ve Teknikler: Tuğla ve taş malzeme kullanılmıştır. 18. Yüzyıl'da inşa edilen küçük ölçekli şahıs külliyelerinden biridir.

6.2.2.7 Seyyid Hasan Paşa Külliyesi, Beyazıt

Plan No: Ek 21

Banisi: I. Mahmud dönemi sadrazamlarından Seyyid Hasan Paşa

Mimarı: Mimarbaşı Çelebi Mustafa Ağa'dır

Külliye'nin Konumu: Yapı, Bayezid semtinde, Vezneciler'e giden Kimyager Derviş Paşa Sokağı'nın üzerinde, fevkani olarak inşa edilmiştir (Resim 6.66) Külliye'yi meydana getiren yapılar, medrese, sebil, çeşme, sıbyan mektebi ve dükkanlardır. Külliye'yi, kuzeyde Darülfünun Caddesi, doğuda ise, Beyazıt Külhanı Sokağı sarmaktadır.

Tarihi: (1158) 1745 tarihinde inşa edilmiştir.

Medrese, fevkani bir yapıdır. Sokak üzerindeki yuvarlak kemerli kapı ile yapıya girilmektedir. Küçük bir giriş hacminden sonra, merdivenlerle ikinci kata çıkılmaktadır. Merdivenlerle çıkılan üst katta medrese ve sıbyan mektebi yer almaktadır. Dersane konsollar aracılığıyla birinci katın üstüne oturur. Sekiz adet öğrenci hücresi revaklı avluyu L şeklinde sarmaktadır.

Cepheler ve Kütlesel Özellikler: Kimyager Derviş Paşa Sokağına bakan cephede, ikinci katta, giriş kapısı ve dükkanların üzerinde, üç adet dikdörtgen pencere yer almaktadır. Güney cephesi, Beyazıt Hamamı'nın arkasındaki parka bakmaktadır. Medrese hacmi, kare bir çıkıntıdan sonra, güney cephesi boyunca uzamaktadır. Bu cephede, kare kısmı ikişer dikdörtgen pencereli, revakların bulunduğu uzun cephe ise, dört adet dikdörtgen pencere ile açılmaktadır. Beyazıt Külhanı Sokağı'na bakan cephe, dört adet dikdörtgen pencere ve dört adet bacaya sahiptir. Darülfünun Caddesi'ne bakan kuzey cephesi, on adet dikdörtgen pencereye sahiptir. Bütün cephelerde, bir sıra taş, iki sıra tuğla dizisiyle oluşturulan duvar örgüsü ile iki sıra kirpi saçak baştan başa dolaşmaktadır.

Süsleme Özellikleri: Medrese dersanesinin yivli trompları kalem işleriyle süslüdür.

Sıbyan Mektebi: Kare planlı olan bölüm, cephenin sol tarafında yine bir çıkma şeklinde yerleştirilmiştir. Üzerini örten kubbe tromplar ile beden duvarlarına oturmaktadır.

Resim 6.66 Seyyid Hasan Paşa Külliyesi

Cephe ve Kütlesel Özellikler: Cephelerinde yer alan dört adet penceresi, dershanenin cephe özelliklerini devam ettirmektedir.

Sebil, Fen-Edebiyat Fakültesi binalarının yan tarafında, Kimyager Derviş Paşa Sokağında yer almaktadır. Dalgalı formda inşa edilmiş kaide bölümü üzerinde yükselen yedi adet mermer sütun üzerine atılan beş basık kemer formu içine açılan pencereler ve bu bölümün üzerindeki mermer alınlık kısmından oluşmaktadır. Gövde kısmını, dışarıya taşkın, dalgalı, mermer saçak örtmektedir.

Sütun başlıkları üzerinden iki silme, bütün cepheyi dolanmaktadır. Sütunlar, alınlıkta, konsol şeklinde devam etmektedir. Konsolların ayırdığı beş bölüm arasında dörder beyit şeklinde toplam yirmi beyitlik kitabe yer almaktadır. Pencere şebekeleri dökme demirdendir.

Süsleme Özellikleri: Yapının bütününde yer alan dalgalı hareketlendirme, kaidede, sütun başlıklarında, kitabe ve alınlık çerçevelerinde, iç içe geçmiş silmelerin varlığı, derinlik etkisi yaratmaktadır. Bu yatay planlamaları düşey yönde kesen, sütunlar, sütun başlıkları ve konsollar, sebil gövdesinden ileri doğru çıkıntı yapmaktadır. Bütün bu etkiler, cephenin ve bütün yapının, heykel özellikleriyle ele alındığını göstermektedir.

Dükkanlar: Medrese Kapısı'nın sağ tarafında beik tonoz örtülü olarak iki dükkan yer almaktadır. Dükkanlar bugün, demir kapılı camekanlarla kapatılmıştır.

Malzeme ve Teknikler : Bütünüyle, iki sıra tuğla, bir sıra taş duvar örgüsü ile inşa edilmiş olan külliye, işlevsel yapıların tek bina bütününde yer alması açısından farklıdır. Medrese külliyesi grubuna giren yapının sebili, Türk Barok mimarisinin en iyi örneklerinden biridir.

6.2.2.8. Beşir Ağa Külliyesi, Cağaloğlu

Plan No: Ek 22

Banisi: Darüssaade ağası Hacı Beşir Ağa

Külliye'nin Konumu: Cağaloğlu'nda, Babıali Caddesi ile Alemdar Caddesi'nin birleştiği köşede yer alan külliye, cami, medrese, sebil, çeşme ve tekkeden ibarettir. Cami ve medrese aynı avlu üzerinde yer almaktadır. Çeşme, külliye doğu dış duvarı üzerinde, sebil (Resim 6.67), Sokağının Alemdar Caddesi ile birleştiği noktada yer almaktadır. Tekke ise, bu yapılar topluluğundan dar bir sokak ile ayrılmakta, külliye'nin batısında yer almaktadır.

Tarihi: 1744-1745 yılları arasında inşa edilmiştir.

Cami; harım mekanı, kare plan üzerine kubbe ile örtülüdür. Kubbe, beden duvarları üzerine, geniş bir kasnak ile oturmaktadır. Yapıda ilginç olan, arka arkaya iki sıra halinde revaklı son cemaat yeri hacminin varlığıdır. Külliye avlusuna açılan cümle kapısından sonra, üç sivri kemer üzerine tonoz örtülü bir bölüme geçilmektedir. Bu bölümün arkasında, iki yanı tonoz, ortası kubbe ile örtülü son cemaat yeri yer almaktadır. Son cemaat yerinin sağ tarafında yer alan tahta bir merdivenle kadınlar mahfiline çıkılmaktadır. Kadınlar mahfili, girişin sol tarafında daha büyük şekilde ele alınmıştır. Bir simetri eksikliği göze çarpar.

Mihrap, kible duvarına açılmış çok derin olmayan bir niş şeklindedir. Ahşap minberi, orijinal değildir.

Cepheler ve Kütleli Özellikler: Cami kible duvarına, altta dikdörtgen şeklinde, üstte ise, iki sivri kemerli pencerenin ortasına yine sivri kemerli bir pencere olmak üzere beş pencere açılmıştır. Doğu cephesine alt sırada iki dikdörtgen pencere, üst sırada da sivri kemerli iki pencere açılmıştır. Üçüncü sivri kemerli pencere, kadınlar mahfili nedeniyle açılmamıştır. Batı cephesinde ise, pencere yoktur. Son

Resim 6.67 Beşirağa Sebili

cemaat yeri revakının içine, giriş kapısının iki yanına birer adet dikdörtgen pencere açılmıştır.

Süsleme : Cami iç mekanı, duvarlardan kubbe içine kadar kalem işiyle kaplıdır. Ancak, bu desenler, kötü bir işçilik ve yağlıboya malzeme ile restore edildiği için oldukça çirkin görülmektedir. (Resim 6.68)

Medrese: Cami son cemaat yeri duvarına bitişik olarak inşa edilmiştir. Dikdörtgen şeklindeki iç avluyu, güney, kuzey ve batı olmak üzere üç yönden çeviren kubbeli hücreler ile bu hücrelerin önünde yer alan kubbeli revaklardan meydana gelmektedir. Doğu cephesindeki giriş kapısının sağında, üç adet oda yer almaktadır. Bu odalar, birer pencere ile külliye avlusuna ve revaka açılmaktadır. Kuzey kısmında, revaklı kubbeli üç hücre yer almaktadır. İki kolun kesişme noktasında tonoz örtülü bir hacim yer almaktadır. Kuzey kolunun bittiği noktada da tonoz örtülü ayrı bir oda daha vardır.

Batı cephesi, kabartma olarak yapılmış üç sivri kemerin süslediği bir sağır duvardan ibarettir. Kemerlerin içine, abdest muslukları yerleştirilmiştir. Güney cephesinde yine aynı sıralama tekrarlanır. Doğu cephesi, giriş kapısının sol tarafından itibaren üç adet sivri kemer ile caminin son cemaat yerine açılmaktadır. Medrese revakları günümüzde camla kaplanmıştır.

Yapı oldukça bakımsız haldedir, bu nedenle, kalem işi süslemeler görünmemektedir.

Kütüphane: Cami son cemaat yerine bitişik olarak planlanmıştır. İki katlı bir yapıdır. Üstü tonoz örtülüdür. Yapıya caminin son cemaat yerinden girilmektedir.

Tekke: Külliye topluluğunun batısında yer almaktadır. Tonoz örtülü revaklı bir avluyu saran kubbeli odalardan oluşmaktadır. Arazi eğimli olduğu için, bir bodrum kat ile birlikte fevkani inşa edilmiştir.

Resim 6.68 Beşirağa Camii giriş kapısı

Yapı restore edilerek, İstanbul Valiliği tarafından, Gönüllü Kuruluşlara 1999 yılında devredilmiştir.

Çeşme: Külliyei sınırlayan Babıali sokağına bakan dış duvar üzerinde yer almaktadır. Sivri bir kemer içerisine açılan çeşme, barok dönem özelliklerini yansıtmaz.

Sebil: Alemdar Caddesi ile Babıali Sokağının köşesinde yer almaktadır. Sebilin inşa edildiği yerde, arazinin eğimi nedeniyle, caminin kütlesi yükselmekte ve sebil bu yükselmeyi, taşkın saçağının yatay hareketiyle kesmektedir. Yarım daire formundaki sebil, köşenin keskin hattını yumuşatmaktadır. Sebilin beş cephesi, 18. Yüzyıl sebillerinin aksine, içbükey olarak ele alınmıştır.

Yanında, yalağı ve musluğu kırık olan çeşmesi vardır. Ayrıntılı süsleme öğeleri, Barok üslup etkisini yansıtır.

Malzeme ve Teknikler: Beşirağa Külliyesi'nde, gelenksel taş ve tuğla dizisinden oluşan duvar örgü sistemi kullanılmıştır. Topografyaya uygun tasarlanmış, küçük ölçekli medrese külliyesidir. Türk Barok üslubunun etkisi, özellikle sebilin içbükey cephe tasarımı ve süsleme öğelerinde belirgindir.

6.2.2.9 Koca Ragıp Paşa Külliyesi

Plan No: Ek 23

Banisi: Sadrazam Koca Ragıp Mehmed Paşa

Tarihi: 1762 yılında inşa edilmiştir.

Külliyein Konumu: Laleli Ordu Caddesi üzerinde yer alan külliye, bir avlu içinde yer alan kütüphane, türbe, sıbyan mektebi, iki çeşme, meşruta binası ve cadde

cephesinde yer alan dükkanlardan oluşmaktadır. Cadde cephesinde yer alan sebili günümüze gelememiştir. Külliye topluluğu, yüksek bir dış duvar ile çevrilidir. Ordu Caddesi üzerindeki kapı ile külliye girilmektedir.

Kütüphane: (Resim 6.69)Yapı, avlu içinde bir bodrum kat üzerinde yükselmektedir. İki yandan beşer basamaklı merdivenlerle çıkılan kubbeli bir giriş hacminin içindeki kapı ile girilmektedir. Ortada aynalı tonoz, yanlarda kubbe ile örtülü bir geçiş hacminden sonra girilen ana mekan, ortada duvarlara gömülü sütunlar ile taşınan 5,95 metre çapındaki kubbe ile örtülüdür. Kubbeli orta mekanı çevreleyen kısım, köşelerde dört kubbe, kenarlarda dört adet aynalı tonoz ile örtülüdür. İç mekan, beden duvarlarına açılan iki sıra halindeki pencereler ile aydınlanmaktadır.

Cephe ve Kütlesel Özellikler: Kütüphane cephelerini, iki sıra tuğla bir sıra taş dizilişinden oluşan duvar örgü sistemi ile, yan ve arka cephelere iki sıra halinde açılan pencereler oluşturmaktadır. Giriş hacminin sütun başlıkları Barok özelliklidir.

Süsleme Özellikleri: İç mekan, ikinci sıra pencere yüksekliğine kadar mavi beyaz renkli Tekfur sarayı çinileri ile kaplıdır.

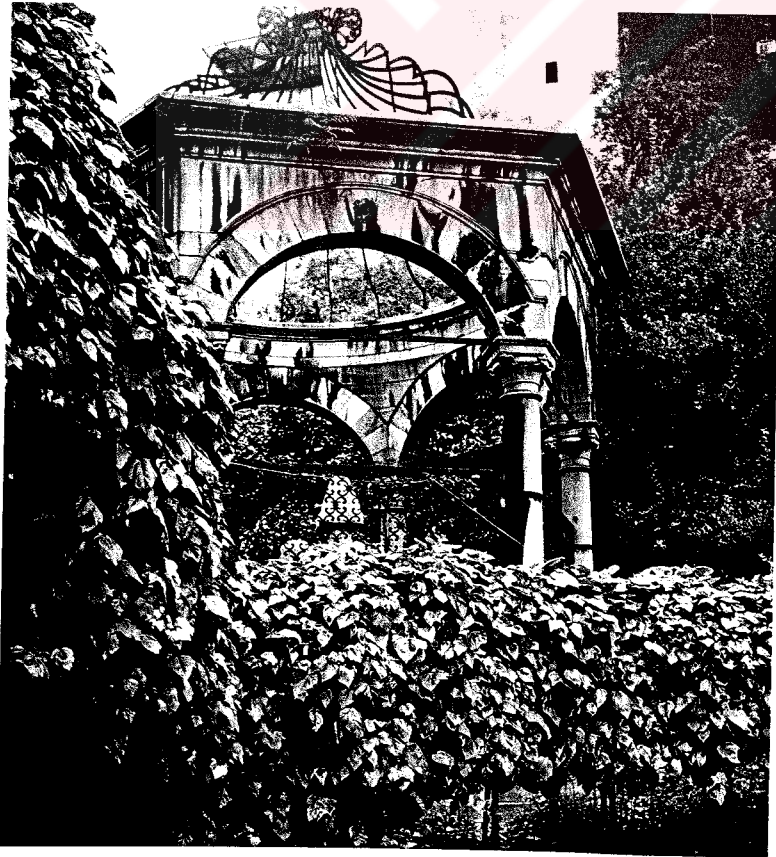
Sıbyan Mektebi: Külliye'nin Ordu Caddesi'ne bakan cephesinde fevkani olarak yer almaktadır. Sekiz adet tonoz örtülü bir yapıdır. Alt katında, caddeye açılan on adet dükkan yer almaktadır.

Türbe: Giriş kapısının sol tarafında avlu içinde sekiz sütun ile taşınan kubbe ile örtülü, açık türbede (Resim 6.70), Koca Ragıp Mehmed Paşa gömülüdür.

Çeşme: Giriş kapısının sağ tarafında, cephe duvarına bitişik olarak yer alan mermer duvar çeşmesi, dikdörtgen çerçeve içine açılan yuvarlak kemerli, sade dekoratif özelliklidir.

Resim 6.69 Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi

Resim 6.70 Koca Ragıp Paşa Türbesi

Malzeme ve Teknikler: Koca Ragıp Paşa Külliyesi, banisinin şair olması ve kitaplara düşkünlüğü nedeniyle inşa edilmiştir. 18. Yüzyılda, merkezini kütüphanenin oluşturduğu, sıbyan mektebinin yer aldığı bir iç avlu etrafında düzenlenen bir eğitim külliyesi olması açısından önemlidir.

BÖLÜM 7.

18. YÜZYIL KÜLLİYELERİNİN, PLAN ŞEMASI VE ÜSLUP DEĞİŞİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

18. yüzyılda inşa edilen külliyeleler, yapıış amaçları, mimari özellikleri, külliye kuruluşları ve fonksiyonel yapı planlamaları açısından incelendiğinde, aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

7.1. 18. Yüzyıl Külliyelerinin Yapılış Amaçları:

18. Yüzyıl'da inşa edilen Sultani külliyeleler, (Hamidiye dışında) caminin merkezinde yer aldığı, medrese, kütüphane, sıbyan mektebi, sebil, çeşme, imaret, türbe ve diğer elemanların camiye göre konumlandığı yapılardır. Sultani külliyelelerde, caminin geleneksel önemini sürdürmesi, külliye yapımında dini işlevin önde gelen neden olduğu görölmektedir. Bunun yanı sıra, bu külliyelelerdeki medrese, sıbyan mektebi, imaret gibi yapılarla eğitim ve toplumsal ihtiyaçları da karşılamak amaçlanmıştır.

18. yüzyıl Şahıs külliyelerinin büyük çoğunluğu medrese külliyesi olduğu için, bu yapılarla eğitim hizmeti verilmesi amaçlanmıştır.

7.2. 18. Yüzyıl Külliyelerinin Plan Şemaları Açısından İncelenmesi

Bu yüzyıldaki sultani külliyeleler, kapladıkları alan ve içinde barındırdıkları fonksiyonel yapılar açısından, saltanat ailesine ait külliyeleler ve şahıs külliyelerinden daha büyük ölçekli olarak inşa edilmişlerdir.

18. yüzyıl selatin külliyelerinde, büyük bir avlunun içinde yer alan caminin merkezini oluşturduğu, diğer fonksiyonel yapıların, iç avlu etrafında, düzenlendiği

planlama söz konusudur. Külliye bütünü, dış duvarlarla çevrilmekte, fonksiyonel yapıların yerleştirilmesinde, belirgin bir simetri arayışı ya da geometrik düzen bulunmamaktadır. Selatin külliyelerinde, cami tek başına, yapılar bütününe egemendir. Bu plan şemasının en iyi örneği, Nuruosmaniye Külliyesi'dir. Laleli, Ayazma, Beylerbeyi ve Selimiye Külliyesi de aynı anlayışı izlemiştir.

Sultani külliyelerde cami, en yüksek yapıdır. Osmanlı mimari geleneğine katılan Barok etkiler, bu özelliği güçlendirmiştir. Diğer yapılar, külliye dış duvarları üzerinde tek katlı ya da fevkani olarak düzenlenmiştir. Böylece, caminin yarattığı etki perdelenmemiş olmaktadır.

Bu yüzyılda inşa edilen külliyeler, daha küçük ölçeklidir. Bir cadde ya da sokak üzerinde konumlandırılmışlardır. Yapıların yerleştirilmesinde, sultani külliyelerde olduğu gibi, simetri ve geometrik düzen anlayışı yoktur. Daha çok topografyaya uyum söz konusudur. Bu külliyelerin çekirdeğini, tek katlı yapılarla çevrili fevkani medrese ya da kütüphaneler oluşturmaktadır.

7.3 18. Yüzyıl Külliyelerinde Fonksiyonel Yapı Planlaması

Sultani külliyelerinin çekirdeğini oluşturan cami planları, 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, önemli değişimler söz konusudur. Sinan'ın Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii ile başlayan, anıtsal, yüksek kemerli tek kubbeli cami planlaması, Barok mimarinin etkisiyle, oranları değişerek daha etkileyici hale gelmiştir.

18. yüzyıl camilerinde, harimi örten büyük çaplı tek kubbe ile örtülmekte, kubbe kasağı yükseltilmekte, taşıyıcı kemerler, ana beden duvarlarına egemen olacak kadar yükseltilmekte, yapı bir platform ya da subasman katı üzerine yerleştirilerek, yükselme vurgusu arttırılmaktadır. Nuruosmaniye Camii, 25,75 metre çapı ile en büyük kubbeye sahiptir. Kubbe, Nuruosmaniye, Laleli, Ayazma, Beylerbeyi Camileri'nde büyük askı kemerleriyle ana beden duvarlarına oturmaktadır. Fatih Camii'nin kubbesi, dört adet serbest paye ile taşınmaktadır.

Hekimoğlu Ali Paşa Camii, altı destekli, Eyüp Sultan Camii sekiz desteklidir. Mimar Sinan tarafından olgunlaştırılan Klasik Osmanlı plan şemaları kullanılmıştır. Fatih Camii'nin Sinan'ın Şehzade Camii, Hekimoğlu Ali Paşa'nın Azapkapı Sokollu Camii, Eyüp Sultan Camii'nin Selimiye'nin plan şemalarının izindedir.

Klasik Osmanlı mimarisindeki revaklı ve şadırvanlı cami avlusu, Nuruosmaniye'de şadırvansız, at nalı şeklinde planlanmıştır. Ayazma ve Selimiye camilerinde avlu yer almamaktadır. Beylerbeyi Camii'nin avlusu ise, denize açılan bir bahçe şeklindedir. Laleli Camii'nin klasik revaklı şadırvanlı avlusu vardır.

Şahıs külliyelerinden yalnızca Hekimoğlu Ali Paşa, cami merkezli olarak inşa edilmiştir. Bu yapıda da, şadırvan avlusu yer almaz. Son cemaat yeri revakları, doğrudan külliye avlusuna açılmaktadır. Ahmedîye ve Kaptan İbrahim Paşa külliyelerinde yer alan camiler, kare beden duvarları üzerine tek kubbe ile örtülü, mescid tarzında yapılardır. Ahşap son cemaat yerleri günümüze ulaşmamıştır.

Sultan Ahmed ve Yeni Camii ile birlikte Osmanlı mimarisine giren Hünkar Kasrı, camilerin batı köşelerine eklenen, fevkani yapılar şeklinde inşa edilmişlerdir. Güney cephesinden başlayan rampalar, görkemli kapıları ve barok sütun dizilişleri ile, camilerdeki Klasik öğelerden uzaklaşmayı ve mimarının aynı zamanda süs ögesi olarak kullanılabileceğini vurgulamaktadır.

Sultani külliyelerde yer alan medreseler, tek katlı, revaklı öğrenci hücreleri ile, iki kat yüksekliğinde düzenlenmiş kubbeli dersaneler şeklinde planlanmıştır. Medrese merkezli olarak planlanan şahıs külliyelerinde, dersane hacimleri, genellikle sekizgen gövdelidir ve 17. yüzyıl medrese mimarisinin devamı olarak, revaklı öğrenci hücrelerinden koparak ayrı bir birim şeklinde, külliye duvarına bitişik olarak yer almaktadır. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve Çorlulu Ali Paşa külliyelerinde, bağımsız dersane mekanı, mescid işlevini de üstlenmiştir.

Bu dönemin tek farklı yapısı olan, medrese ve sıbyan mektebinin bitişik ve tek yapı olarak algılandığı Seyyid Hasan Paşa Külliyesi'dir.

İmaret yapısı bu yüzyılda inşa edilen külliyelerin çoğunda vardır. Sultani külliyelerde, revaklı bir iç avlu etrafında düzenlenen kubbeli ya da tonozlu mutfak, depo ve yemek salonları ayrı ayrı planlanan büyük yapılar iken, şahıs külliyelerinde boyutları küçülmektedir. Eyüp Mihrişah Valide Sultan Külliyesi'nin en önemli merkezi yapısı olmuştur.

Türbe mimarisi, bu yüzyılın sonunda değişime uğramaktadır. Sebil ve çeşme ile birlikte külliye cephesinde yer alan türbe, dekoratif bir anlam kazanmıştır.

Sebiller, bu yüzyıl cephe mimarisini belirleyen en önemli öğelerdir. Külliye cephesinde yer alan sebiller, yapısal olarak, 17. yüzyılın sivri kemerler içine açılan demir şebekeli formlar yerine, basık yay kemer, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise, S profilli kemerlerin içine açılan dışbükey ya da Beşirağa Sebili'nde olduğu gibi içbükey, süslü şebekeli beş cepheli yapılara dönüşmüştür. Klasik mimaride daha küçük boyutlu iken, Mihrişah Valide Sultan ve Seyyid Hasan Paşa sebillerinde olduğu gibi, sebinin gövdesi, ince mermer sütunlarla uzatılmakta, saçak, işlevsellikten çok bir biçim arayışı ile, genişletilip büyümektedir. Bu iki boyutlu gelişime, süsleme ile yaratılan derinlik (üçüncü boyut) eklenmekte, sebiller, heykelsi özellikler kazanmaktadır.

Çeşmeler, sebiller gibi, işlevlerinden çok dekoratif özellikleri abartılarak ele alınmıştır. Çeşme cephesi, bütün yüzey, süsleme ile kaplanmıştır. Dönem zevkine göre, çiçek ya da Barok akantus ya da istiridye motifleri ile süslenmektedir.

Kütüphane ve sıbyan mektebi yapıları, külliyenin diğer fonksiyonel elemanlarına göre, genellikle tek katlı inşa edilmiştir. Bu durumun istisnaları, Ahmediye ve Hekimoğlu Ali Paşa kütüphaneleridir. Bu iki yapıda da kütüphane, sokağa açılan giriş kapısının üzerinde fevkani olarak yer almakta, külliye cephe görünüşünü ifadelendirmektedir.

Yapılar, kendi aralarında türbe-sebil- çeşme ve medrese-imaret şeklinde yan yana yerleştirilerek gruplanmaktadır. Hekimoğlu Ali Paşa külliyesi'nde olduğu gibi, türbe, sebil ve çeşme, genellikle cadde cephesi üzerinde yan yana dizilmekte ve dekoratif etki kazanmaya başlamaktadır. Nuruosmaniye Külliyesi'nde olduğu gibi medrese ve imaret kendi iç avluları etrafında düzenlenen mekanlar şeklinde ele alınırken, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve Çorlulu Ali Paşa gibi şahıs külliyelerinde, medrese avlusu etrafında düzenlenen yapılardan oluşan bir bütünlük söz konusudur.

Üsküdar Selimiye Külliyesi'nde fonksiyonel yapıların avlu etrafında yer aldığı cami ile kışla bütünlüğü ilgi çekicidir.

Sultani külliyelerdeki anıtsal giriş kapıları bir simetri arayışından çok, topografik şartlara göre yerleştirilmiştir. Şahıs külliyelerinde giriş, cadde üzerinde yer alan bir ya da daha fazla kemerli giriş şeklindedir. İşlevsellikleri, biçimlerinden önce gelmektedir.

7.4. Külliyelerin Cephe Anlayışları

18. yüzyıl külliyelerinin, iki ana eksen üzerinde konumlandığı görülmektedir. Birinci eksen, külliye çevreleyen dış duvarlar ile üzerinde yer alan giriş kapıları, çeşme ve sebillerin oluşturduğu yatay eksendir. İkinci eksen ise, külliye yapılarının, özellikle cami ve medrese binalarının ve minarelerin kütlelerinin oluşturduğu dikey eksendir. Külliye ana binası, Nuruosmaniye ve Laleli Külliyesi'ndeki gibi, cami olduğunda, yapı, yüksek bir subasman katı üzerinde, bütün külliye egemen olacak şekilde, dikey hatları vurgulanarak yerleştirilmektedir. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve Ahmediye Külliyesi gibi medrese külliyelerinde, dersane kısmı, külliye çevreleyen dış duvarlar üzerinde yer almakta ve bu duvarlarla bütünleşerek, yapının dış görünüşünü belirlemektedir. Ahmediye Külliyesi'nde, medrese dersanesi, zemin katın üzerinde ikinci kat halinde yükseltilerek vurgulanmaktadır.

Minareler, son cemaat yerinin köşelerine yerleştirilmekte, ince uzun gövdeleri ile camilerin yükseklik etkisini artırmakta ve soğan biçimindeki kaideleri ve lale şeklindeki şerefeleriyle, dekoratif özellik kazanmaktadır.

Şahıs külliyesi küçük boyutlu olduğu için, genelde, iki cadde ya da sokağın kesiştiği bölgede bulunmaktadır. Cadde veya sokakların kesişme noktasına, Beşirağa Külliyesi, Kaptan-ı Derya İbrahim Paşa Külliyesi ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Külliyesi'nde olduğu gibi, genellikle sebil yerleştirilmiştir. Külliye'nin, yanında konumlandığı cadde ile birkaç boyutta ilişkisi vardır. Birincisi, külliye'yi çevreleyen dış duvarlar ve bu duvarlar üzerinde yer alan giriş kapıları, sebil ve çeşmeler, dairesel ve iç içe geçmiş formlarıyla, cadde veya sokak üzerinde perspektif etkisi yaratmaktadır. Bu öğeler, dış duvarların masif kütlelerini delmekte, dairesel formlarıyla, avlu cephesini yumuşatmakta; sokağın ifade kazanmasına yardımcı olmaktadır.

Sebillerin, gövdeleri ve saçakları ile sokak veya caddenin içine doğru taşkın ele alınışları, yoldan geçenlerin bu yapılarla zorunlu bir ilişki kurmasına neden olmaktadır. Bu özellik, İtalyan Barok Mimarisi'nin meydan ve caddenin içine doğru ilerleyen bina kanatlarının oluşturduğu girinti ve çıkıntıların yoldan geçenler ile kurduğu ilişkiyi ve algılama biçimini yansıtır. Sebiller, 18. yüzyılda, cadde ve sokakları süsleyen mimari birimler haline gelmiştir.

18. Yüzyılın sonuna doğru inşa edilen Mihrişah Valide Sultan ve Şah Sultan türbelerinde olduğu gibi, dış cephelere bitişik olarak inşa edilen türbeler yuvarlatılmış yüzeyli kare veya çokgen formda ele alınmakta, dış cephelerde iç içe geçmiş öğelerle oluşturulan süslemelerle, yapı, sokak ya da cadde dokusuna katılan dekoratif bir etki bırakmaktadır. Hazirelere açılan pencereler de, cephelerin monotonluğunu gideren birimlerdir.

Cami dış cephelerinde yer alan iç içe geçmiş pilasrtlar ve kornişler gibi dekoratif elemanların yarattığı derinlik ile pencerelerin yarattığı doluluk-boşluk etkisi, dış yüzeylerde ışık-gölge etkisini arttırmakta, Nuruosmaniye Camii'nde

olduğu gibi, izleyicinin gözü, ayrıntılara takılarak oyalanmaktadır. Bu cephe özelliği de İtalyan Barok mimarisinin temel özelliklerinden biridir.

7.5 18. Yüzyıl Külliyyelerinde Mekan ve Süsleme

Sultani külliyyelerin camilerinde, yapı cephelerine açılan çok sayıda pencere ile, aydınlık bir iç mekan söz konusudur ve Klasik Osmanlı mimarisinin izindedir. Duvarlara genellikle, üç sıra halinde yerleştirilen pencerelerin orta ve üst sıralardakiler, alçı kayıtları ile cephelere özellik katar.

Mekanların yüzeylerinde kullanılan süsleme, kalem işidir. Nuruosmaniye Camii'nde olduğu gibi, Türk süsleme sanatlarının geleneksel motifleri olan rumi ve palmet motifleri, akantus yaprakları, istiridyeye kabuğu şekilleri, S ve C kıvrımlı dallar şeklinde yabancı motiflerle kaynaşmaktadır. Hekimoğlu Ali Paşa ve Ayazma Camii'nde mermer taklidi kalem işleri, kubbe kemerlerinin üzerinde iki renkli olarak yer almaktadır.

Çini, bir dekoratif eleman olarak, Üsküdar Yeni Valide, Hekimoğlu Ali Paşa ve Beylerbeyi Camilerinin mihrap duvarlarında yer almaktadır. Mavi, beyaz ve yeşil renklerin egemen olduğu Tekfur Sarayı çinilerinde, lale motiflerinin çokluğu dikkat çekmektedir.

Mermer yüzeylerin oyma ve kabartma teknikleriyle dekoratif özellik kazanması, diğer bir özelliktir. Lale Devri süsleme motifleri, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve Ahmediye Camilerinin giriş kapılarında, vazo içinde çiçek ve meyve sepetleri şeklinde yer almaktadır. Bu süsleme öğeleri, dış cephelerde yer alan çeşme aynalarında da tekrarlanmaktadır. 18. Yüzyılın ikinci yarısından sonra, geleneksel motifler, yabancı motiflerle kaynaşmaya başlamıştır. Geleneksel mimarinin izindeki mermer mihrap ve minberler, beyaz mermerden yapılmıştır. Mihraplar, çokgen bir niş şeklindedir ve Nuruosmaniye ve Eyüp Camii'nde olduğu gibi istiridyeye kabuğu şeklinde kavsaralıdır. İki yanında yer alan sütunceleri ve görkemli tepelikleriyle

mekana hakim olurlar. Minberler, geleneksel biçimde olmakla birlikte, Hekimoğlu Ali Paşa Camii minberinde olduğu gibi minber korkulukları akantus yapraklı kıvrık dallar şeklinde süsleme öğeleriyle oluşturulmuştur.

7.5 18. Yüzyıl Külliyelerin Şehircilik Açısından Önemi:

18. yüzyılın sultani külliyesi, İstanbul'un ticari merkezlerinde ya da yakınında inşa edilmiştir. Nuruosmaniye, Kapalıçarşı'nın giriş kapısının önüne, Laleli şehrin ana ticari yollarından birinin üzerine, Ayazma ve Selimiye ise, Anadolu yakasında, Üsküdar'ın yeni gelişen semtlerinde inşa edilmiştir. Ayazma Külliyesi'nin civarında, bir dokuma atölyesi kurulmuş ve bölge ticari olarak canlandırılmaya çalışılmıştır. Selimiye külliyesinin yeri, Hükümdarın kurduğu yeni askeri birliğin kışlasının yanındır. Aynı zamanda, külliye'nin kışlası, İstanbul Boğazı'nın Marmara girişini gören bir konumdadır. Sultani külliye, Klasik Osmanlı dönemi geleneği olarak, şehir silüetine katılmaktadır.

Şahıs külliyesi, daha küçük ölçekli olduklarından, genellikle, İstanbul'da mahalle dokusu içerisinde yer aldıkları semtin ihtiyaçlarını karşılamak için inşa edilmişlerdir. Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi dışında, şehir silüetine egemen olma iddiaları yoktur.

SONUÇ

Bu tez çalışmasında incelenen 18. Yüzyıl külliyesi, banisine göre sınıflandırıldığında, Osmanlı sultanları ve ailelerinin inşa ettiği külliye ile toplumun ileri gelenlerinin inşa ettiği külliye olarak iki temel grup ortaya çıkmaktadır. Osmanlı sultanlarının inşa ettikleri külliye, selatin külliyesi grubuna girmektedir. Saltanat ailesinden kişilerin kendi adlarına yaptırdıkları ya da onlar adına yapılan külliye, bu grubun alt grubunu oluşturmaktadır.

Osmanlı toplumunun ileri gelen kişilerinin inşa ettikleri külliye, Şahıs Külliyesi olarak gruplandırılmıştır. Bu grupta külliye inşa eden kişiler, vezirler, paşalar ve şeyhülislam gibi üst düzey devlet memurlarıdır. Şahıs külliyesi, cami ve medrese merkezli olarak, dini ihtiyaçlar ve eğitim ihtiyacı için inşa edilmişlerdir.

Osmanlı mimarisinde, Sultani külliye, her zaman prestij yapıları olarak inşa edilmişlerdir. Sultanın kimliğinde simgelenen Osmanlı İmparatorluğu'nun gücü bu yapılarda fiziksel bir niteliğe dönüşmüştür. Bu düşünce, 18. Yüzyıl'da inşa edilen sultani külliye, özellikle Nuruosmaniye Külliyesi için geçerlidir. Sultanların cami merkezli külliye inşa etmelerinin nedenlerinden biri, İslam cemaatinin halifeleri olmalarıdır. Tahta geçen sultanların Eyüp Sultan'da kılıç kuşanmaları, bu anlayışın bir göstergesidir.

İslamiyete bağlılıklarıyla bilinen Osmanlı sultanlarının, 18. Yüzyıl'da kendi adlarına yaptırdıkları külliye, neden Batılı biçimler arayışında oldukları sorusu ise, bu yüzyılda yaşanan başarısızlıklar ve Batı'ya açılışın yarattığı kimlik bunalımı ile açıklanabilir. Daha önceden Batılı ülkelere elçi göndermeyen Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yüzyılda diplomatik ilişkiler kurması, 18. Yüzyılda yaşanan gerileme ve kendine güvensizliğin bir göstergesidir.

Osmanlı sultanlarının 18. Yüzyılda yeniden inşa ettirdikleri Eyüp Sultan ve Fatih Külliyesi camileri de, Eyüp Sultan'ın İstanbul'un en önemli dini merkezi

olması, Fatih Camii'nin ise, Osmanlı İmparatorluğunun yükselişini başlatan Fatih Sultan Mehmed'e ait olması ilginç bir rastlantıdır.

Saltanat ailesi için yaptırılan daha küçük boyutlu külliyelerde yer alan imaret, sıbyan mektebi ve türbe gibi yapıların sayıca çokluğuna bakılarak, hayır işleme amacının öne çıktığı söylenebilir. Bu külliyeler, sultanların anneleri, eşleri ve kız kardeşleri için yapılmışlardır. Saltanat ailesinin kadın üyelerinin kendilerini Osmanlı toplumunun koruyucuları olarak görmeleri, Anadolu Selçuklu döneminden beri, Türk geleneğinde varolan bir özelliktir.

Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi, cami merkezli şahıs külliyesi olması açısından, inşa edildiği yüzyıl içinde tek örnektir. Şahıslar tarafından yaptırılan diğer külliyelerde, eğitimin öne çıkarıldığı, medrese, sıbyan mektebi gibi yapılarla, topluma eğitim hizmeti vermeyi amaçlamışlardır.

18. Yüzyıl külliyelerinin genel plan özellikleri ve fonksiyonel yapı konumlandırılmasına baktığımızda, Klasik Osmanlı Külliye kuruluşundan tamamen uzaklaşıldığı görülmektedir. 17. Yüzyılda ortaya çıkan külliye planı değişimi, 18. Yüzyılda da sürmüştür. 18. Yüzyıl külliyesi, 16. Yüzyıl külliyesi ile karşılaştırıldığında daha küçük boyutlu ve simetrik ve geometrik olmayan, yapılar topluluğunu bir araya getiren dış duvarın kenarlarına yerleştirilen yapılarla ortaya çıkan düzensiz bir plan şemasına göre inşa edilmişlerdir.

18. yüzyıl külliyelerinde ortaya çıkan yenilik, yapıların cadde ve sokaklar ile kurduğu ilişkidir. 18. Yüzyıl külliyesi, genellikle bir cadde ya da yol kenarında konumlandırılmıştır. Bu yapılar, cadde veya sokağın görüntüsünü tamamlayan, sebil ve çeşmelerin yuvarlak ve iç içe geçen çizgileriyle Barok bir etki veren özelliktedir.

18. yüzyıl külliyelerinde yer alan fonksiyonel yapıları incelediğimizde, cami mimarisinin yanında, özellikle, sebil, çeşme ve türbe mimarisinde gelişmeler söz konusudur. Bu yapılar, küçük olmaları ve Barok mimarinin etkisini camiden daha kolay taşıyabilmeleri nedeniyle, öne çıkmış, külliye cephesini belirlemiştir.

Bu yüzyılın Türk mimarisine getirdiği diğer önemli gelişme, Türk süsleme sanatlarında görülen üslup değişikliğidir. Klasik Osmanlı mimarisinde, bütün yüzeyleri kaplayan, mermer kabartma, çini, kalem işi gibi bitkisel ve geometrik motifli süsleme sanatları, Batı'dan ithal edilen Barok motifli, ışık-gölge etkisi veren süsleme üslubuna dönüşmüştür.

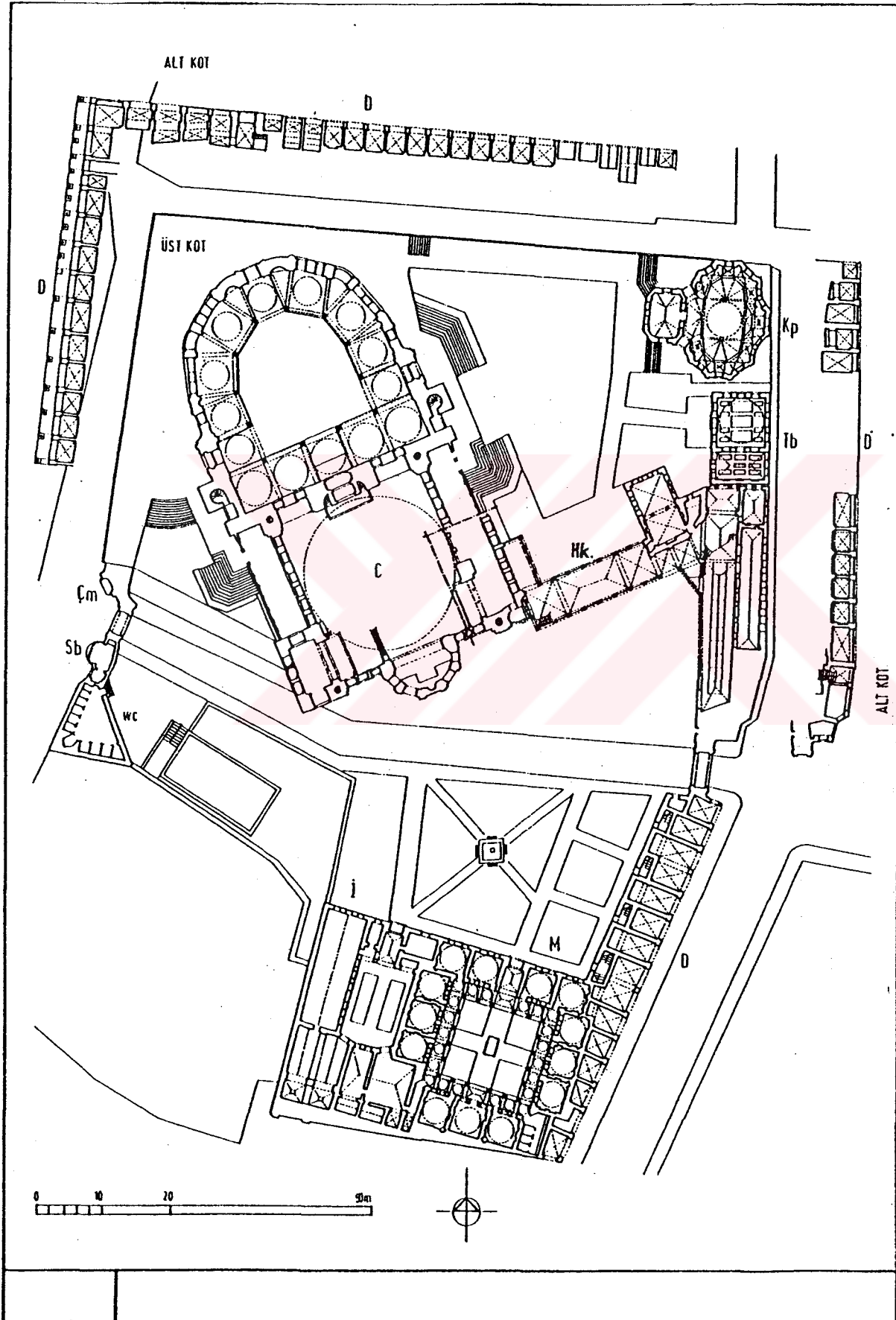
18. Yüzyıl, Osmanlı sanatındaki üslup değişikliğinin başlangıcıdır. 19. Yüzyılda yaşanacak olan büyük değişimin habercisidir.

EKLER

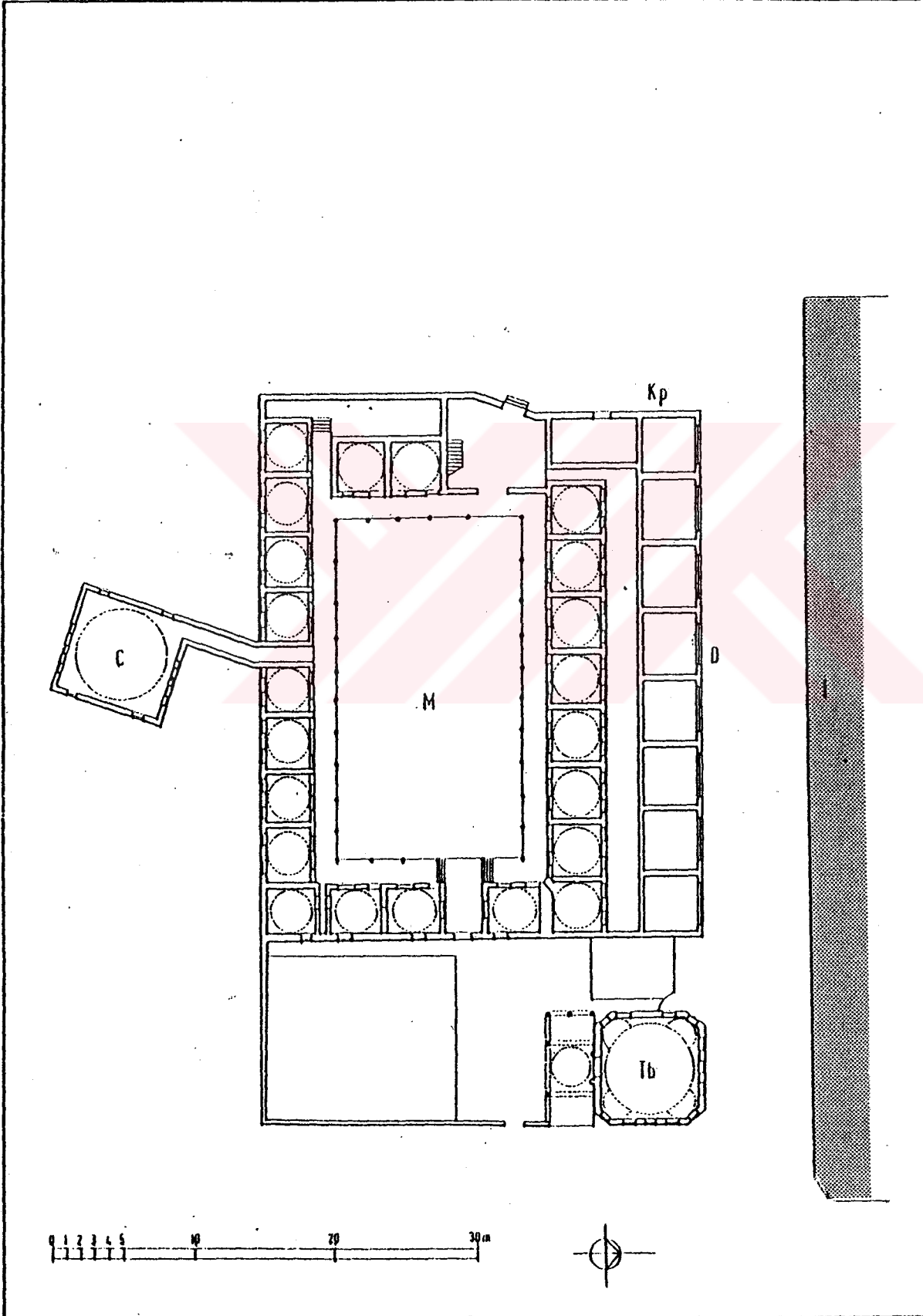
Ek. 1. Nuruosmaniye Külliyesi Planı

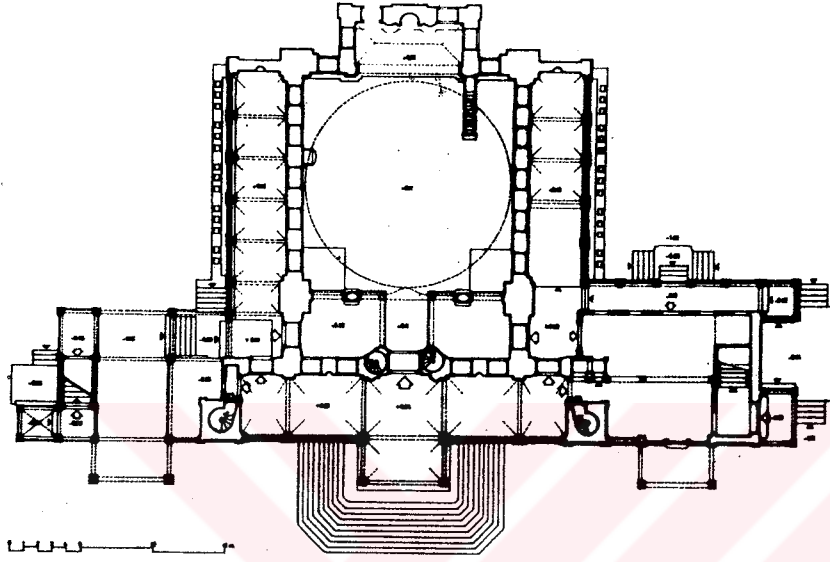
Ek 2. Laleli Külliyesinin Planı

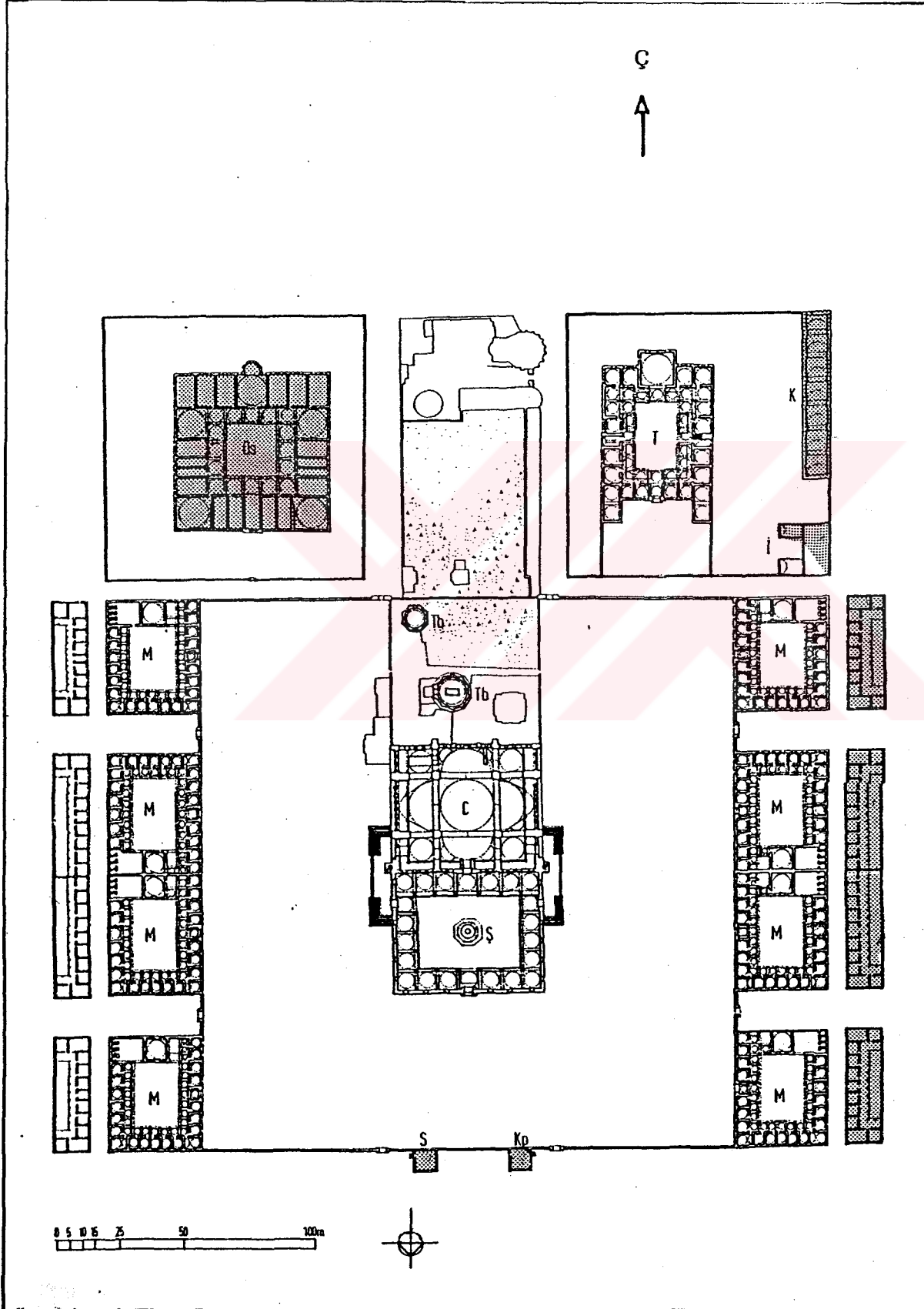
Ek 3 Hamidiye Külliyesinin Planı

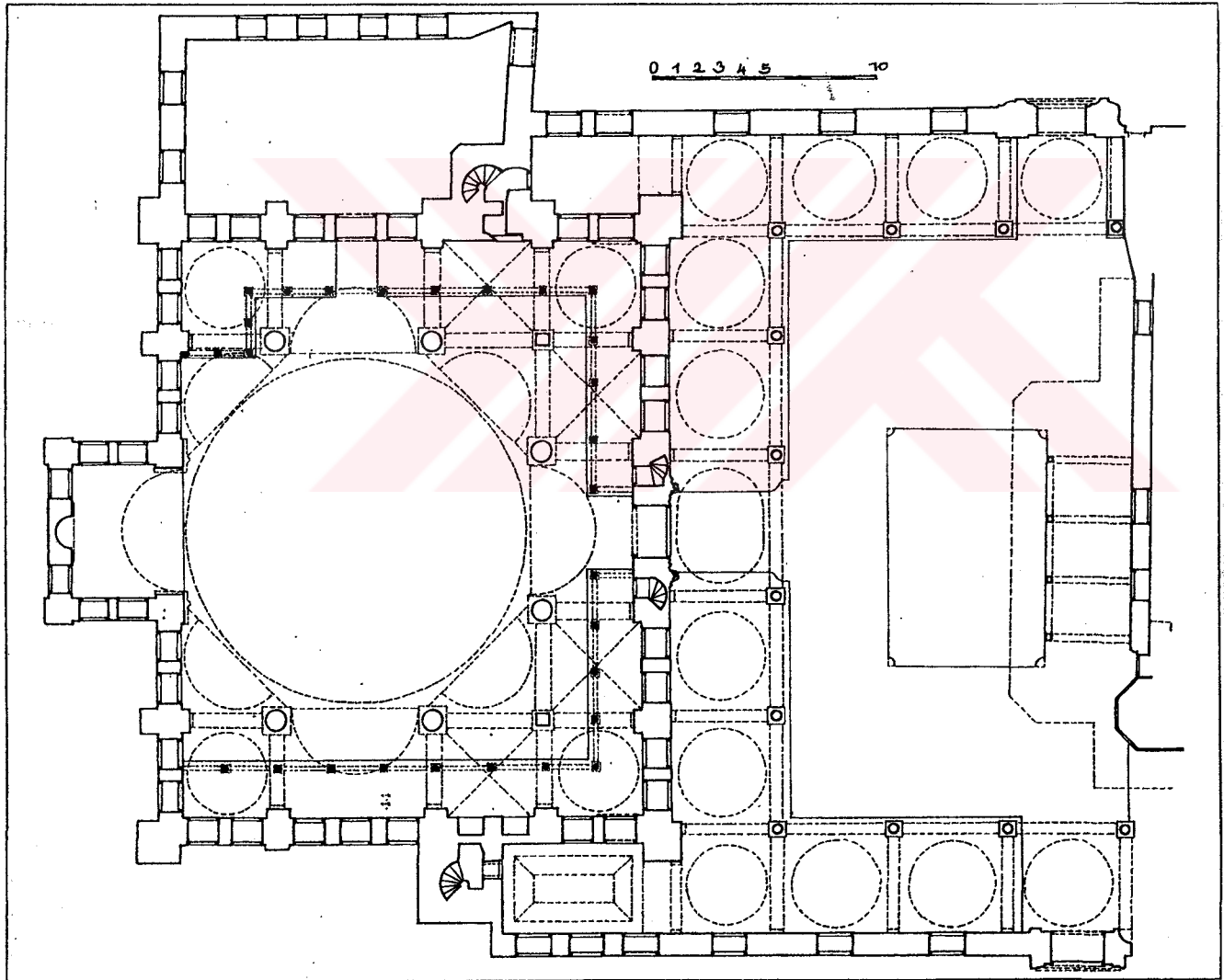
Ek. 4: Selimiye Camii Planı

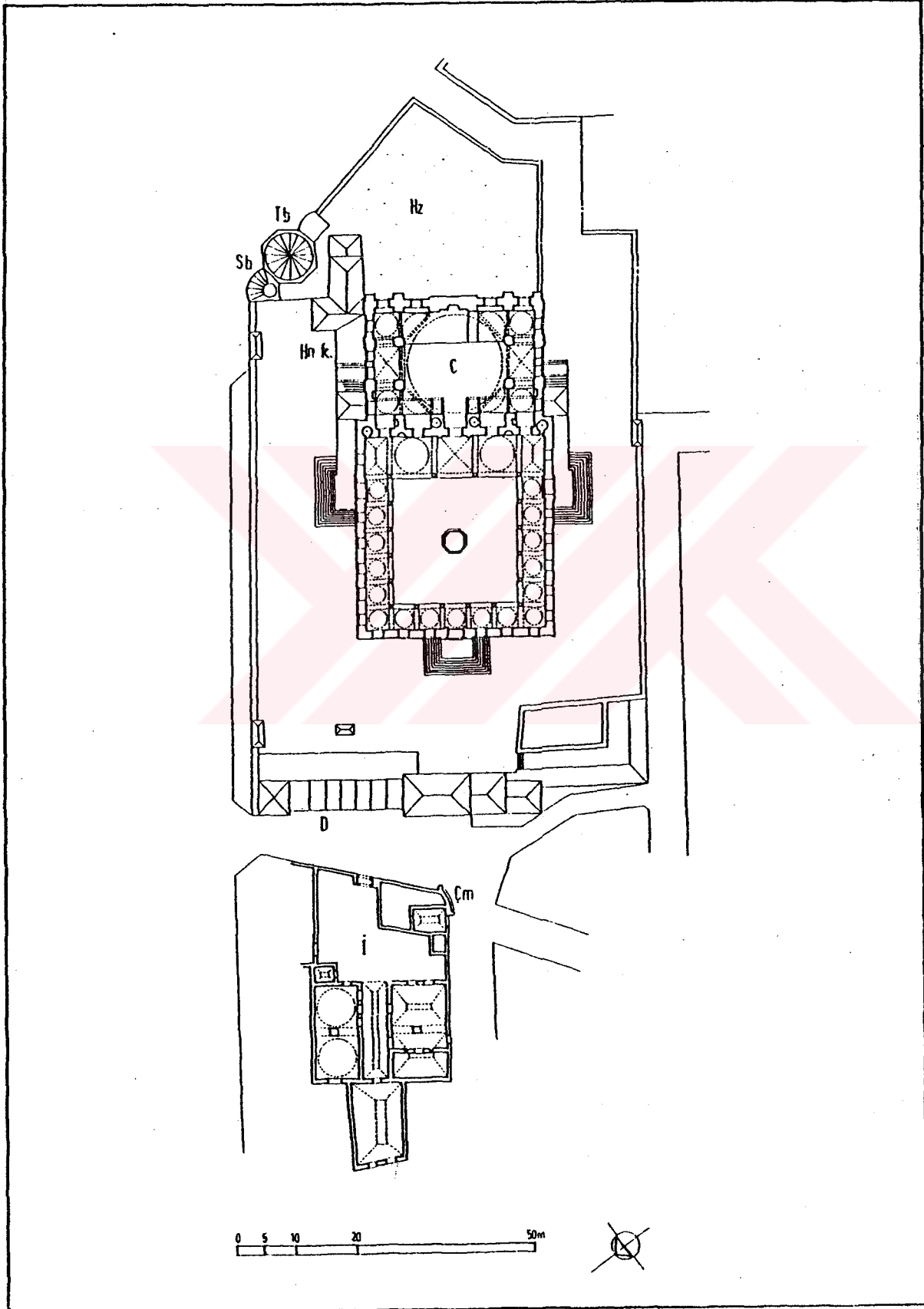
Ek . 5: Fatih Külliyesinin Planı

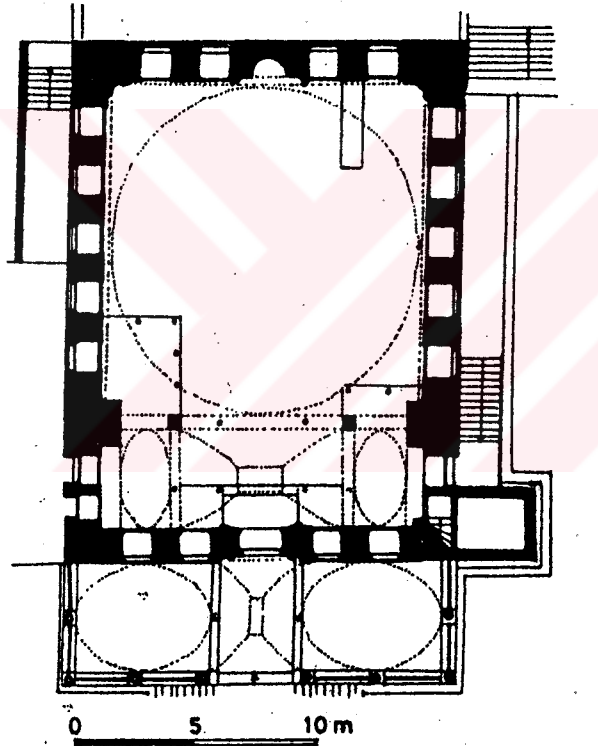
Ek 6. Eyüp Sultan Külliyesi'nin Planı

Ek 7. Üsküdar Yeni Valide Külliyesi'nin Planı

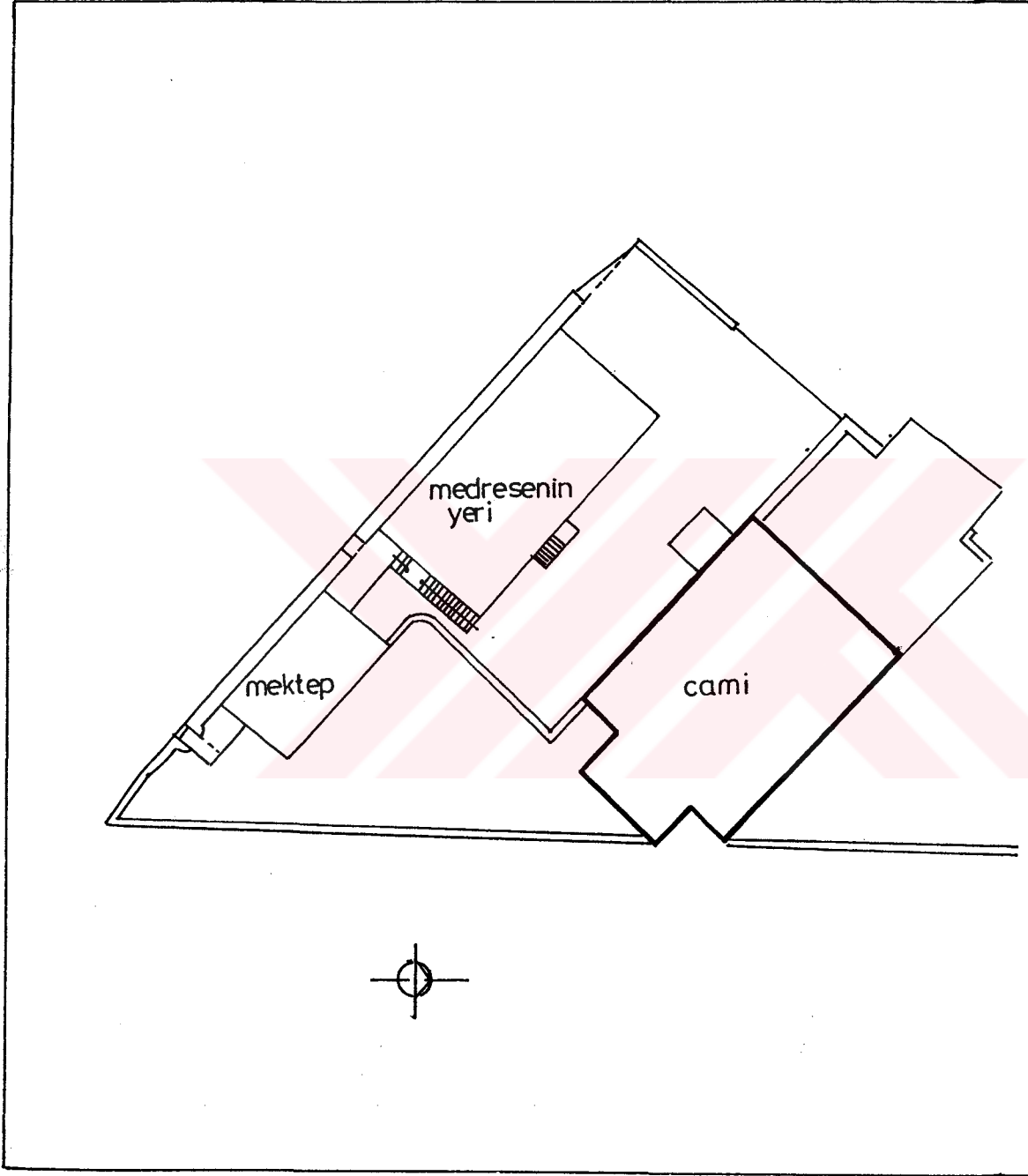

Ek. 8. Ayazma Külliyesi'nin Planı

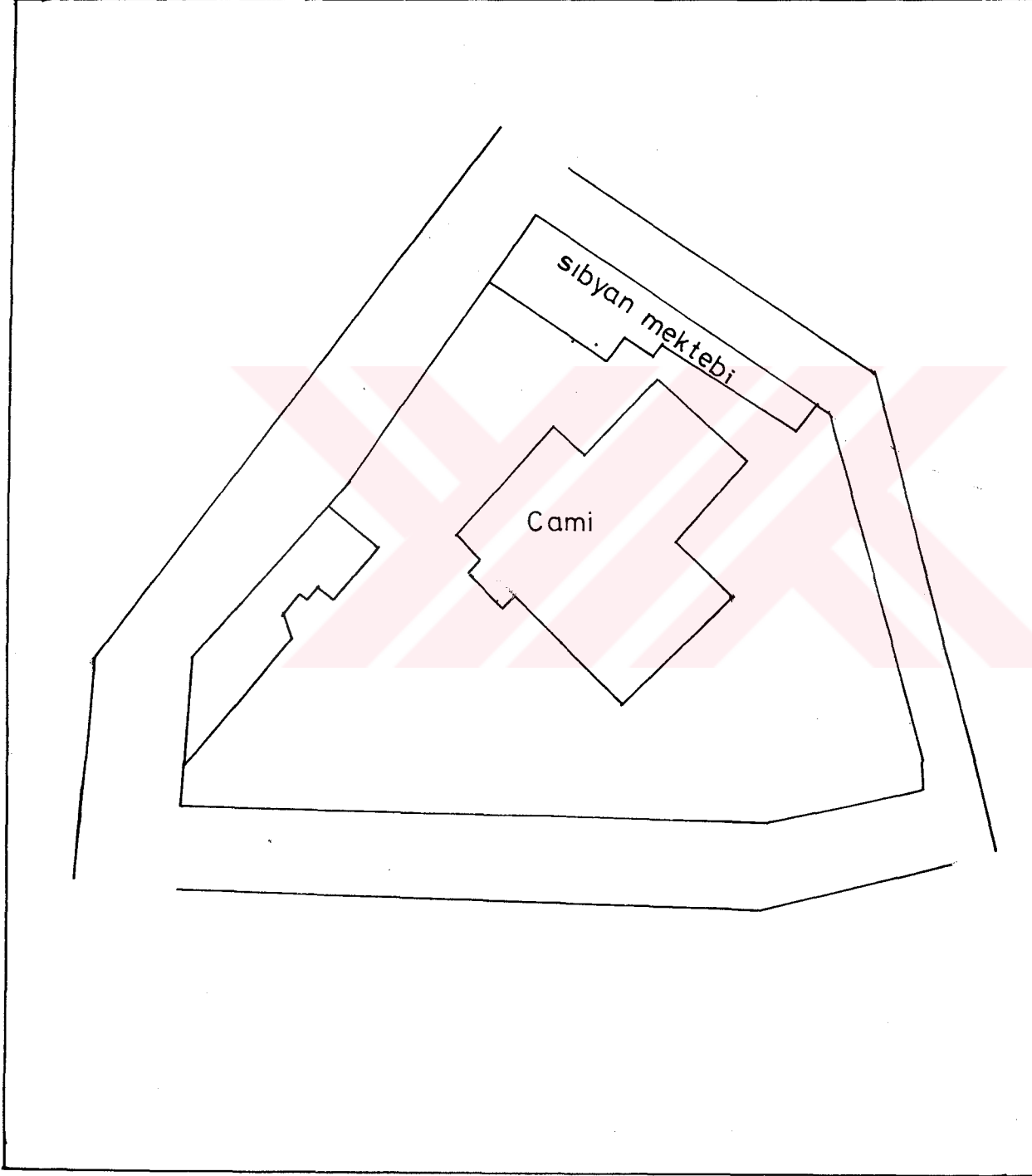

İSTANBUL ÜSKÜDAR AYAZMA CAMİİ 1760

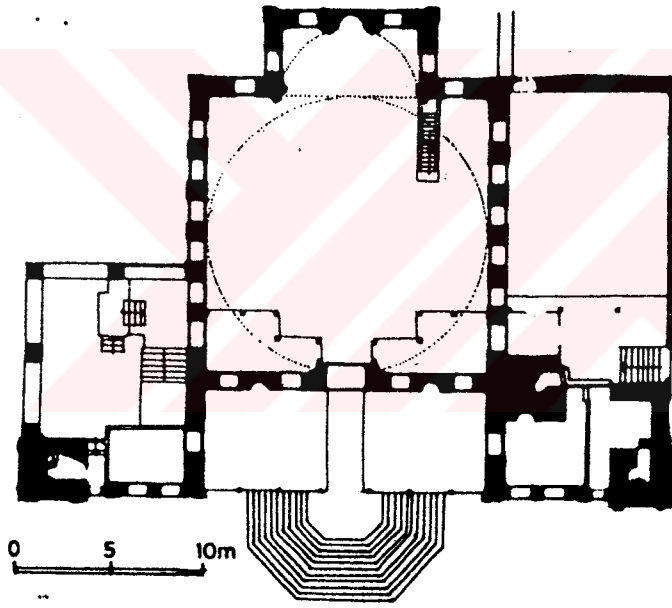
Ek 9.Zeynep Sultan Külliyesi'nin Planı

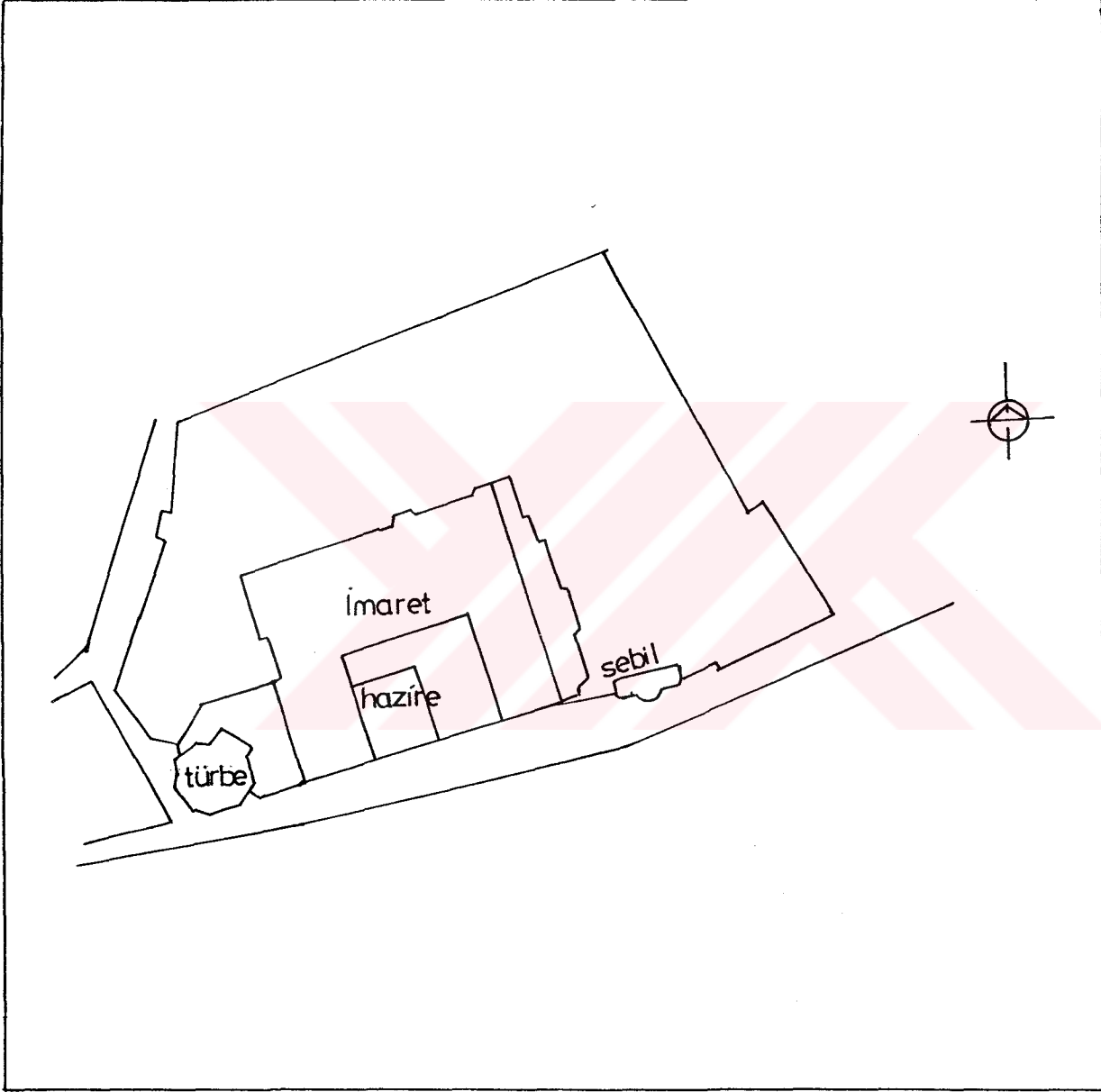
Ek 10 Şebsefa Kadın Külliyesi Planı

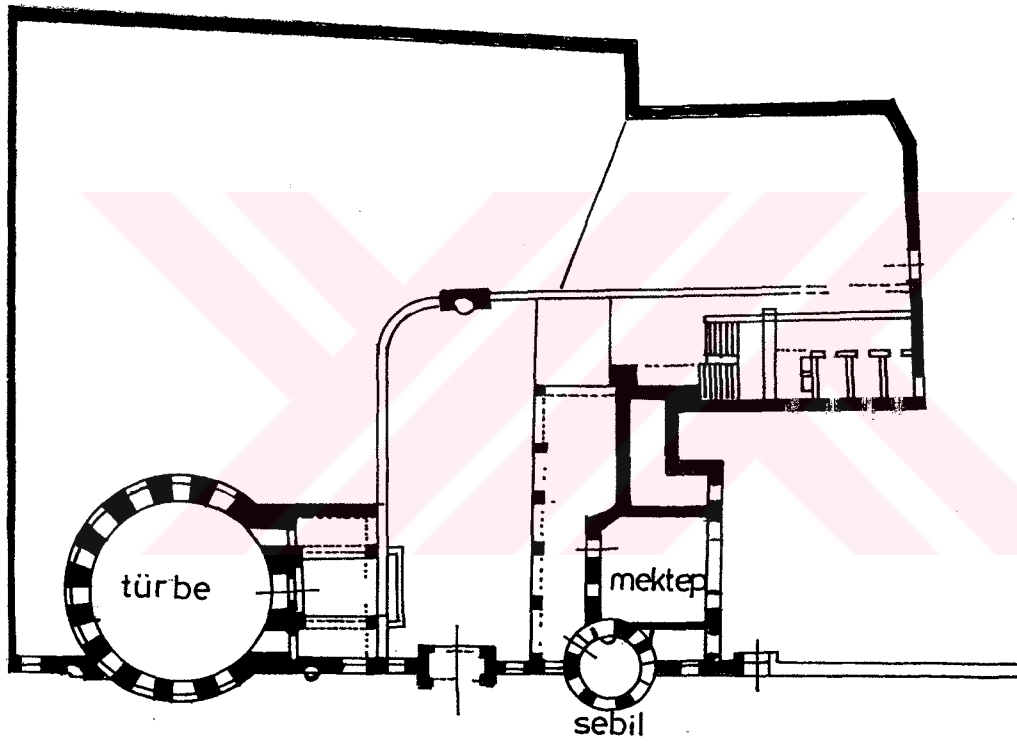
Ek 11 Beylerbeyi Camii Planı

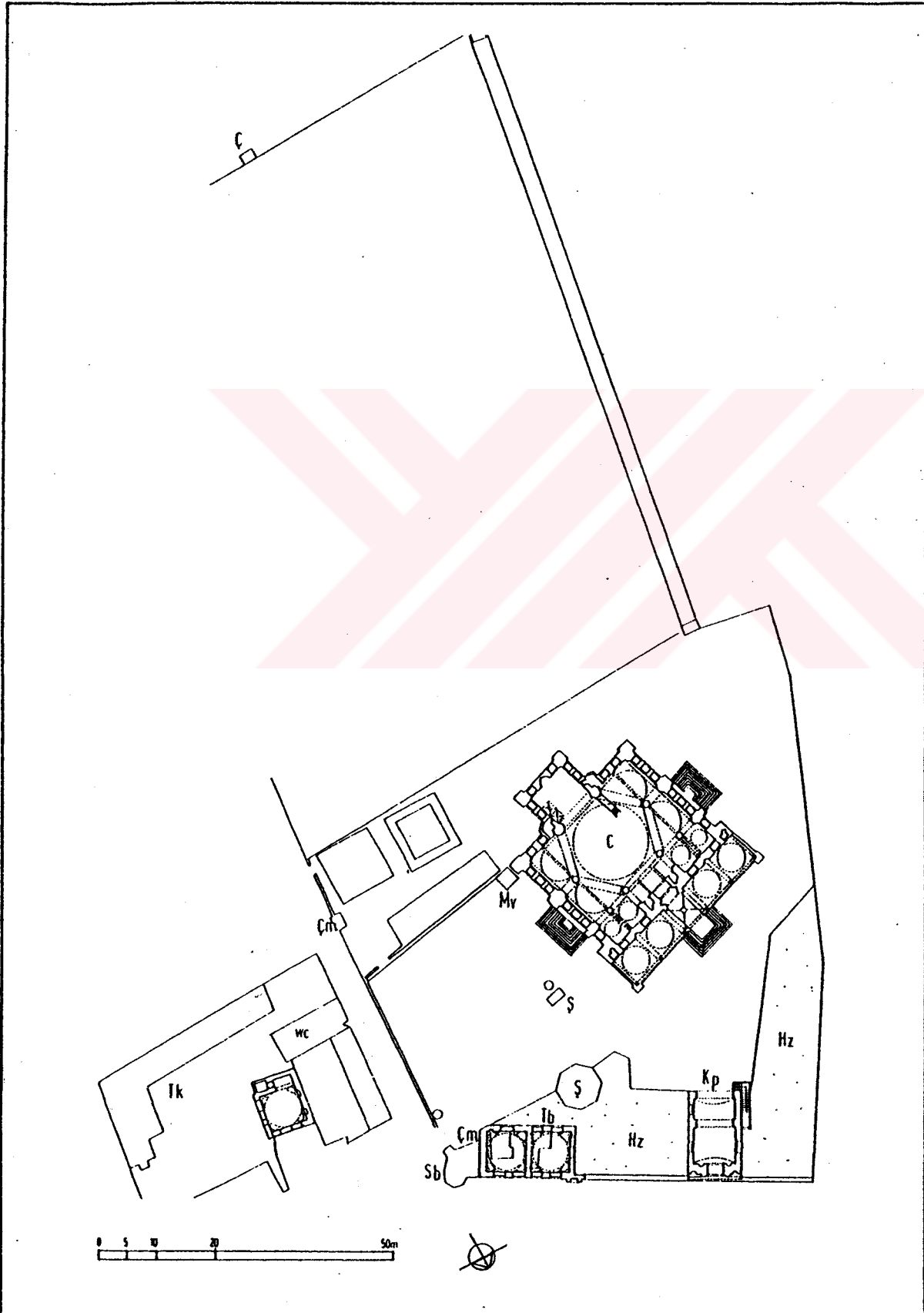

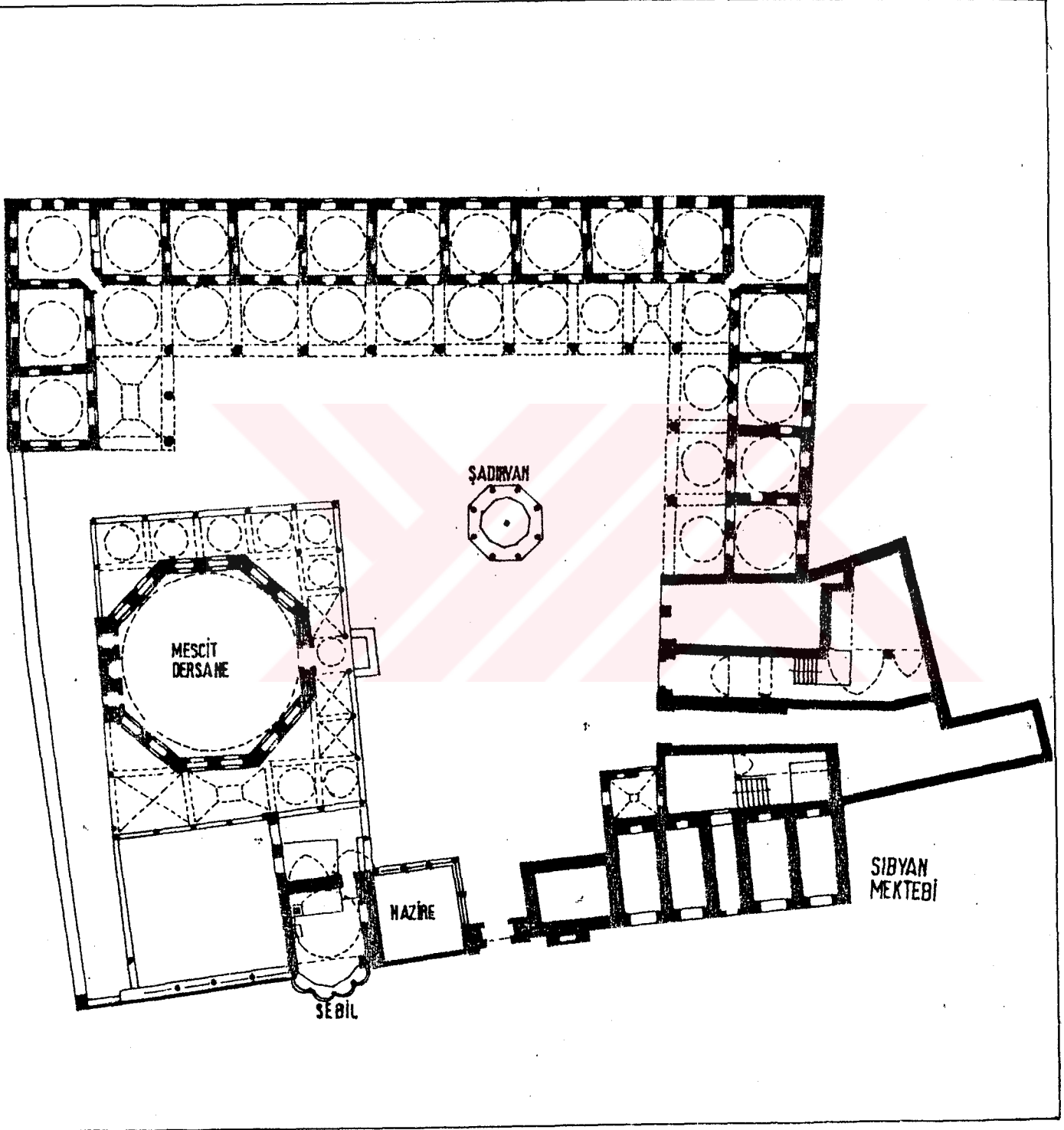
Ek 12. Mihrişah Valide Sultan İmareti'nin Planı

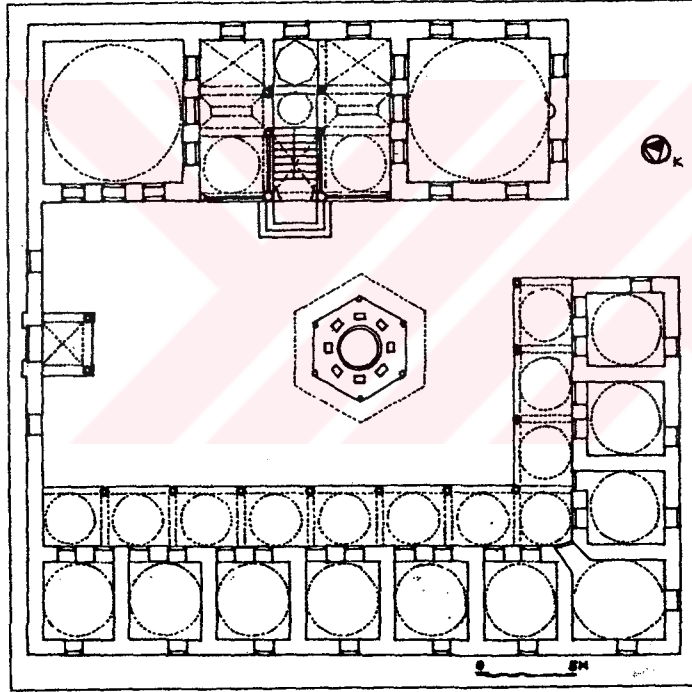
Ek 13. Eyüp Şah Sultan Külliyesi'nin Planı

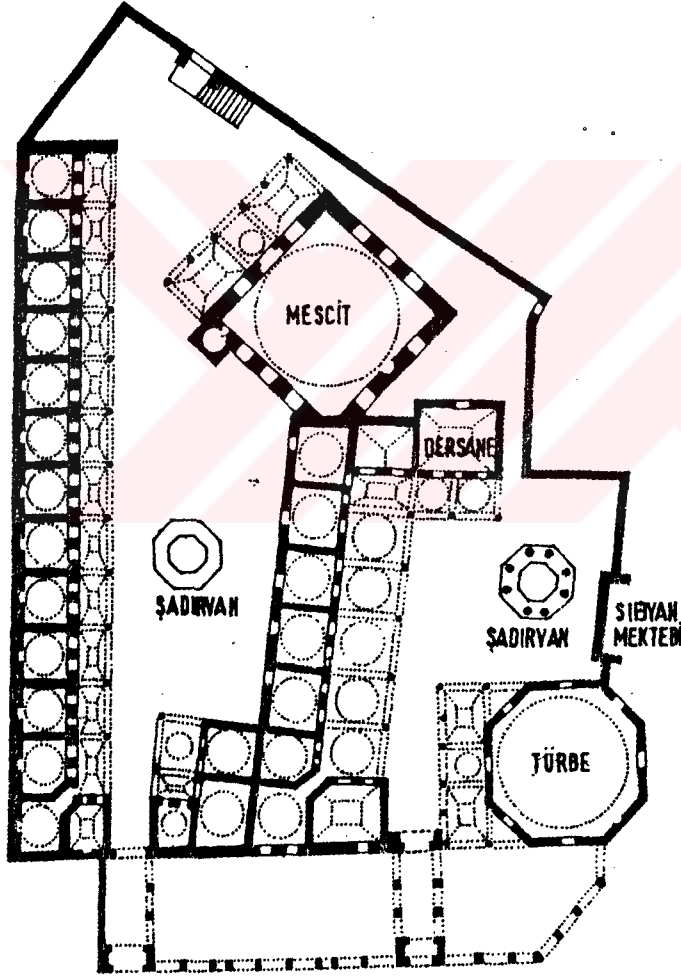

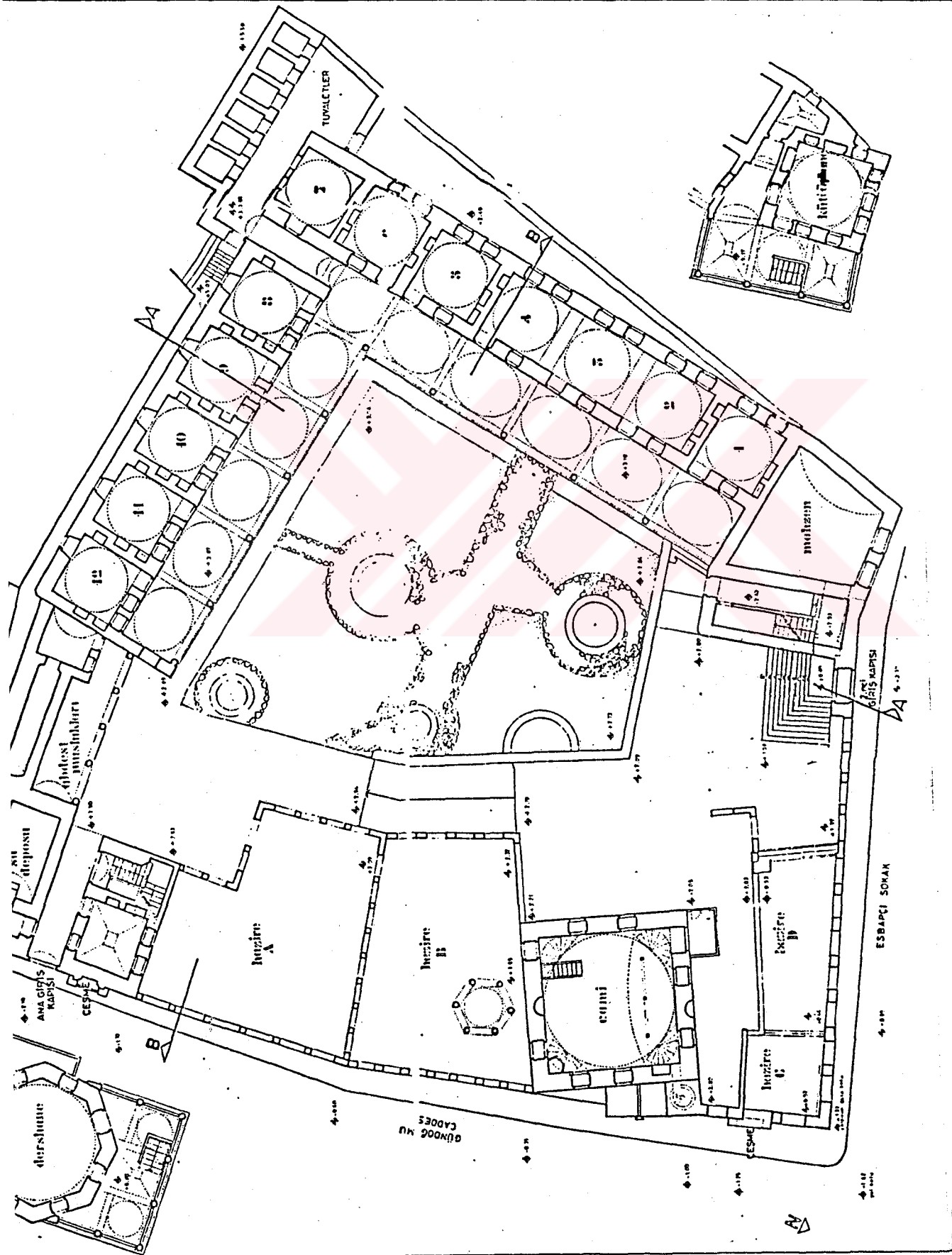

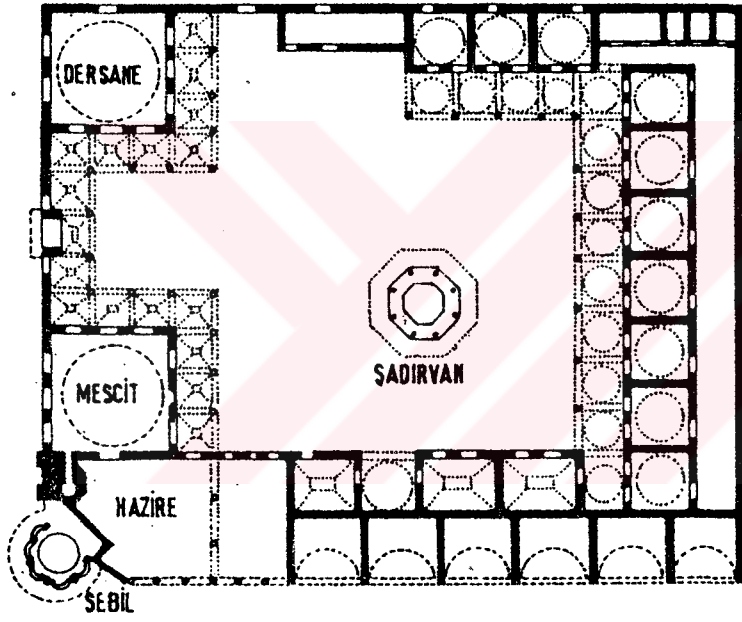
Ek. 16. Feyzullah Efendi Külliyesi'nin Planı

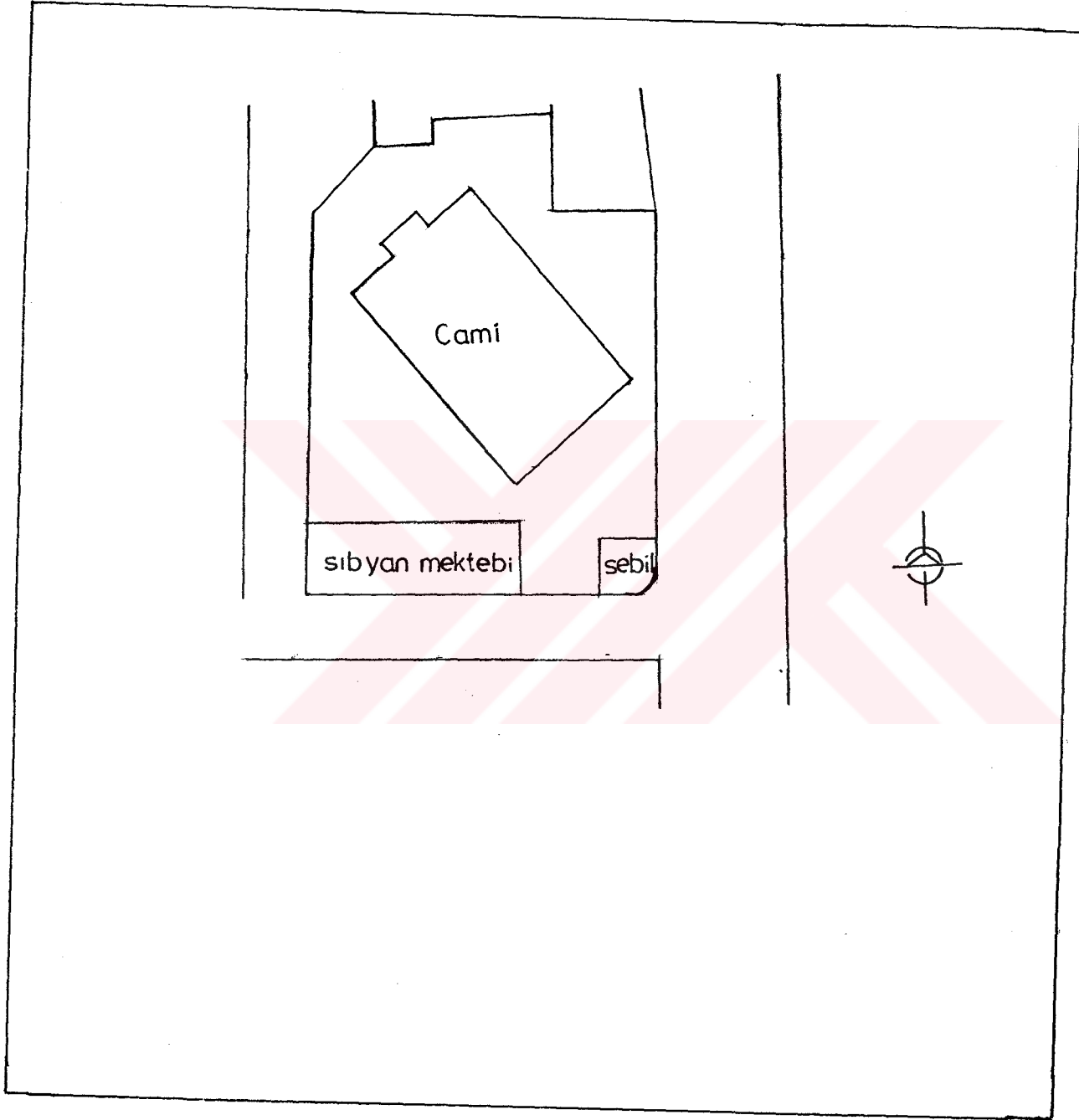

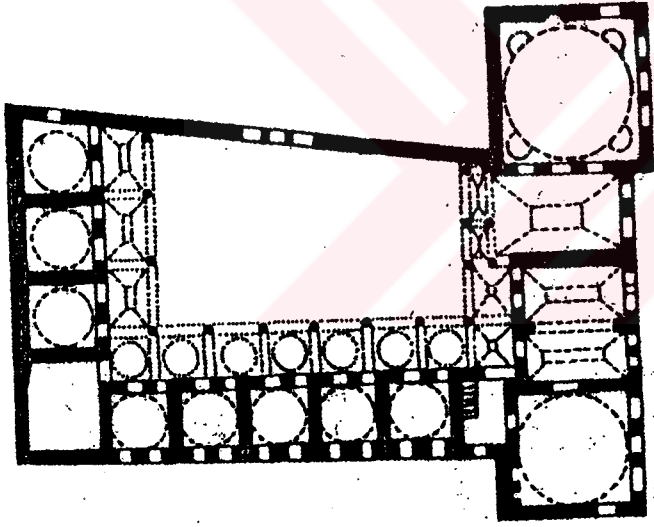
Ek 18. Ahmediye Külliyesi'nin Planı

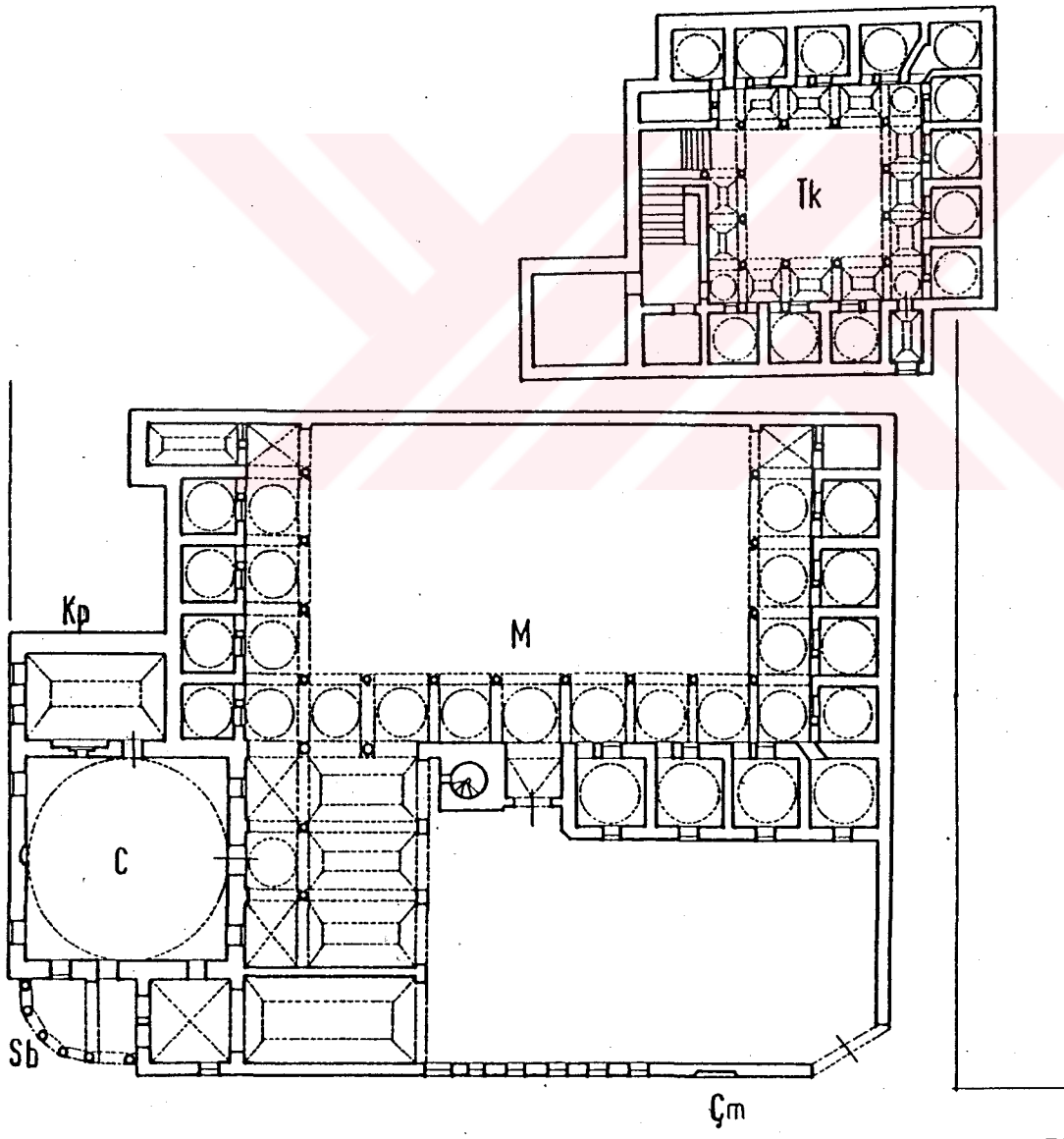

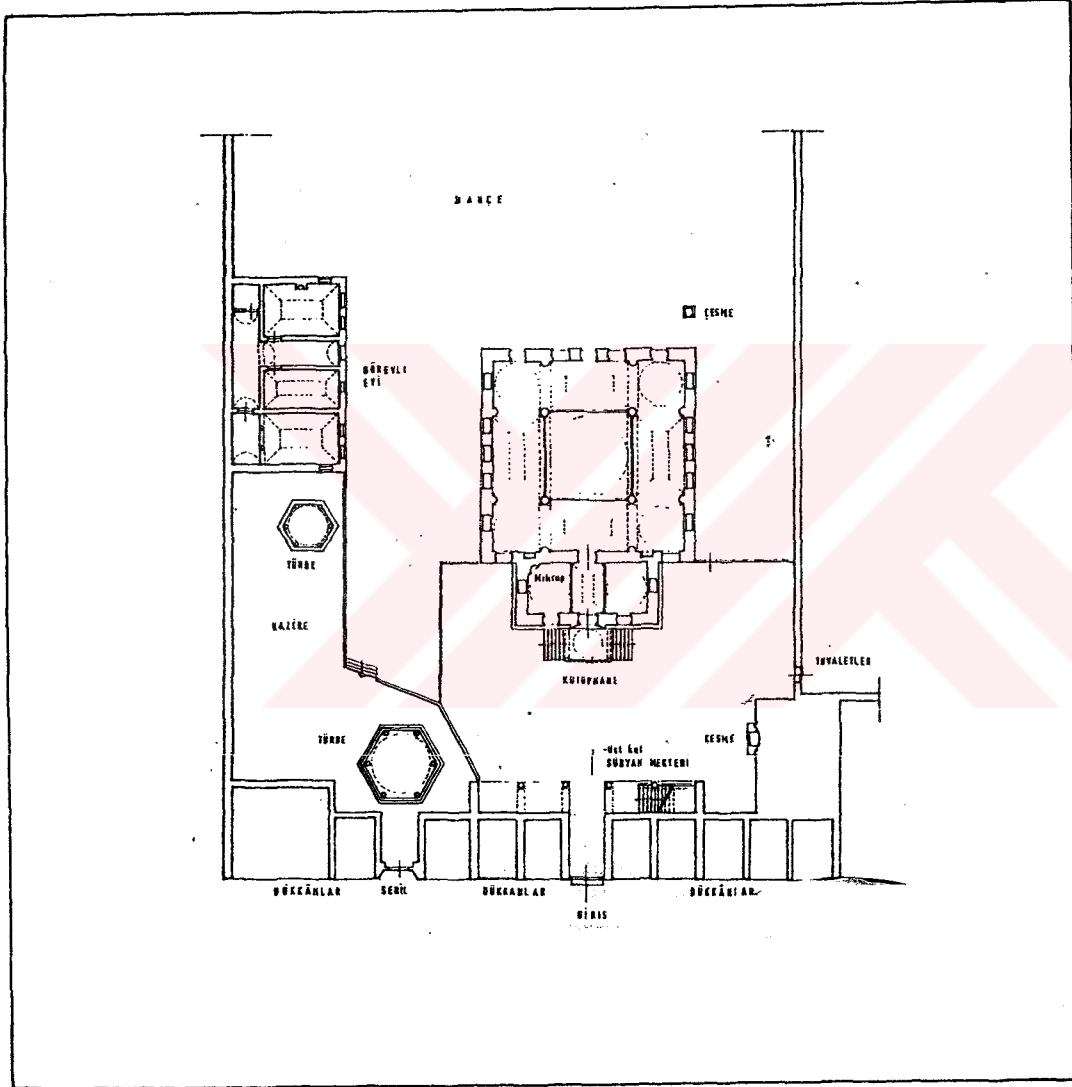
Ek 21. Seyyid Hasan Paşa Külliyesi

Ek 22. Beşirağa Külliyesi'nin Planı

Ek 23. Koca Ragıp Paşa Külliyesi'nin Planı

BİBLİYOGRAFYA

AKGÜNDÜZ, Ahmed (1994), **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, OSAV, İstanbul

AREL, Ayda (1975), **Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul

ASLANAPA, Oktay (1984), **Türk Sanatı**, Remzi Kitabevi, İstanbul

AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1973) **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (1451-1481)**, İstanbul Fetih Cemiyeti Enstitüsü, İstanbul

BRAUDEL, Fernand (1993), **Osmanlı İmparatorluğu Örneği**, Maddi Uygarlık-Ekonomi ve Kapitalizm, 3. Cilt, XV-XVIII. Yüzyıllar, Dünyanın Zamanları, Gece Yayınları, Ankara

CANTAY, Gönül, (1999) **“İstanbul’un Tarihi Topografyası”**, Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler, 28-30 Mayıs 1999, İstanbul, 86-93

CANTAY, Gönül (1999), **“Tarihi Belge Olarak Yapı Kitabeleri ve Vakfiyeler”** XIII. Türk Tarih Kongresi, (4-8 Ekim 1999) Ankara

CEZAR, Mustafa (1985), **Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, MSÜ, İstanbul

CEZAR, Mustafa (1985), **Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi**, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları, İstanbul

ELÇİ, Tahir (1987), **Ahmediye Külliyesi ve Bir Çağdaş Kullanım Önerisi**, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

ERGİN, Osman N. (1939), **Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi**, İstanbul

EYİCE, Semavi (1979-1980), **XVIII. Yüzyılda Türk sanatı ve Türk mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu**, İst. Ün.Ed. Fak. San. Tar. Yıllık. IX-X, 1979-1980

EYİCE, Semavi, (1998) “**Eyüpsultan Semtinde Tarih ve Sanat Tarihi**” II. Eyüp Sultan Sempozyumu, İstanbul, Sayfa 12-37

FAROQHI, Suraiya (1995), **Migration Into Eighteenth Century, “Greater Istanbul” as Reflected in the Kadı Registers of Eyüp**” Turcica, Paris

FRISHMAN, Martin, et. Al.(1997), **The Mosque, History, Architectural Development&Regional Diversity**, Thames & Hudson, Londra

GOODWIN, Godfrey (1971), **A History of Ottoman Architecture**, Thame&Hudson, Londra

GÜLER, A. Sinan (1987), **18th Century Ottoman Architecture in Istanbul (1703-1807)**, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

GÜRGEN, Nejdett, et al, (2000) **Yediyüzüncü Kuruluş Yılında İstanbul'daki Osmanlı Mimari Eserleri**, İstanbul

HATTATOĞLU, İlhan, (1976), **İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi

IŞIN, Ekrem (1991), **İstanbul'da Modernleşme Öncesi Gündelik Hayat**,İstanbul İçin Şehr-Engiz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, S. 63-93

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, (1994), **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, Cilt I-II**, İstanbul

KATOĞLU, Murat (1967), **XIII. Yüzyıl Anadolu Türk Mimarisinde “Külliye”**, Belleten Cilt XXXI, Sayı 121-124, Sayfa 335-344, Türk Tarih Kurumu, Ankara

KONYALI, İbrahim Hakkı (1973), **Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi**, Türkiye Yeşilay Cemiyeti

KÖPRÜLÜ, Fuad (1938), **Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti**, Vakıflar Dergisi, Sayı 1, Sayfa1-6, Ankara

KUNT, Metin, et.al (1997), **Türkiye Tarihi, Cilt 3, Osmanlı Devleti (1600-1908)**, Cem Yayınevi, İstanbul

KUBAN, Doğan, (1954), **Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme**, İTÜ, İstanbul

KUBAN, Doğan (1967), **Mimar Sinan ve Türk Klasik Çağı**, Mimarlık, Sayı 49. S14-32

KUBAN Doğan (1970), **İstanbul'un Tarihi Yapısı**, Mimarlık, Sayı 79, Sayfa 26-48

KUBAN Doğan (1991), **İstanbul'un Batılılaşması ya da Batıllığı**, İstanbul İçin Şehr-Engiz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Sayfa (149-155)

KURAN, Aptullah (1974), **Eighteenth Century Ottoman Architecture**, Southern Illinois University Press, Illinois

KURAN, Aptullah (1986), **Mimar Sinan**, Hürriyet Yayınları, İstanbul

KURAN, Aptullah (1994), **Eyüp Külliyesi**, Eyüp: Dün/Bugün, 11-12 Aralık 1993, T.C. Kültür Bakanlığı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

MANTRAN, Robert (1991), **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi, Cilt I-II, Çev. M. Ali Kılıçbay-Enver Özcan, Türk Tarih Kurumu, Ankara

MANTRAN, Robert (1995), **Osmanlı İmp. Tarihi, Cilt I.** (Çev. Server Tanilli) Cem Yayınevi, İstanbul

NAYIR, Zeynep (1975), **Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmed Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, Yayınlanmış Doktora Tezi, 1975

ÖZ, Tahsin (1997), **İstanbul Camileri, Cilt I-II**, Türk Tarih Kurumu, Ankara

REYHANLI (GENCECİ) Tülay (1974), **Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişimi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türk Sanatı Kürsüsü, İstanbul

SEZGİN, Haluk (1984), **Türk ve İslam Ülkeleri Mimarisine Toplu Bakış**, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul

ŞERİFOĞLU, Ömer Faruk (1995), **Su Güzeli, İstanbul Sebilleri**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul

TANMAN, M. Baha (1996), **Hekimoğlu Ali Paşa Camii'ne İlişkin Bazı Gözlemler**, S-253-280, Aslanapa'ya Armağan, Yayın Kurulu Selçuk Mülâyim, Zeki Sönmez, Ara Altun, Bağlam Yayınları, İstanbul

TOKAY, Z. Hale (1994), **Osmanlı Külliyelerinin Temel Özellikleri ve Günümüz Ortamında Değerlendirilmeleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul

ÜNVER, A. Süheyl (1938), **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Zamanında Vakıf Hastanelerin Bir Kısımına Dair**, sayfa 17-23 Vakıflar Dergisi, Sayı 1. Ankara

YEDİYILDIZ, Bahaeddin (1982), **Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi**, Vakıflar Dergisi, Sayı XV. 23-53

PLANLAR

AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1973), **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (1451-1481)**, İstanbul Fetih Cemiyeti Enstitüsü, İstanbul
Eyüp Sultan Külliyesi

ELÇİ, Tahir (1987), **Ahmediye Külliyesi ve Bir Çağdaş Kullanım Önerisi**, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
Ahmediye Külliyesi

TOKAY, Z. Hale (1994), **Osmanlı Külliyeleirinin Temel Özellikleri ve Günümüz Ortamında Değerlendirilmeleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
Nuruosmaniye Külliyesi, Laleli Külliyesi, Sultan I. Abdülhamid (Hamidiye) Külliyesi, Fatih Külliyesi, Üsküdar Yeni Valide Külliyesi, Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi, Beşirağa Külliyesi

SEZGİN, Haluk (1984), **Türk ve İslam Ülkeleri Mimarisine Toplu Bakış**, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul
Ayazma Camii, Beylerbeyi Camii

YÜCE, P. İlgi (1980), **Medrese Yapıları ve Koruma İlkeleri Doğrultusunda Çağdaş Yaşam İçindeki İşlevleri**" Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi, Çorlulu Ali Paşa Külliyesi, Seyyid Hasan Paşa Külliyesi, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Külliyesi

MÜLLER-WIENER, Wolfgang (1977), **Bildlexikon zur Topographie Istanbul**, Tübingen

Kaptan-ı Derya İbrahim Paşa Külliyesi, Zeynep Sultan Külliyesi, Şebsefa Kadın Külliyesi, Mihrişah Valide Sultan İmaret, Şah Sultan Külliyesi,

ÖZGEÇMİŞ

Aytül Papila, 1968 yılında, Borçka-Artvin’de doğdu. 1991 yılında Mimar Sinan Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü’nden mezun oldu. 1998 yılında, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Türk İslam Sanatları Programı’nda yüksek lisans eğitimine başladı. İngilizce bilir.

